

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ТОМЛЯК ТАЇСА СЕРГІЇВНА

УДК 342.7-053.2(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПРИНЦИП ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ
ДИТИНИ В СУЧАСНОМУ ПРАВІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ**

08 «Право»
081 «Право»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ Т.С. Томляк

Науковий керівник:
Невзоров Ігор Львович,
кандидат юридичних наук

Харків – 2023

АНОТАЦІЯ

Томляк Т.С. Принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини в сучасному праві: теоретико-правові засади. - Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». - Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2023.

Дисертаційне дослідження є кваліфікаційною науковою працею, в якій вперше репрезентовано цілісну наукову концепцію, що розкриває зміст та особливості принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини в сучасному праві, його місце та значення серед принципів права України.

У Розділі I «Теоретико-правові та методологічні засади дослідження принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини» розкрито сутність, зміст та види найкращих інтересів дитини. Простежено становлення концепції забезпечення найкращих інтересів дитини, розглянуто найкращі інтереси дитини у загальнонауковому та правовому дискурсі, визначено методологічні засади дослідження.

Встановлено, що поняття «найкращі інтереси дитини» потрібно розглядати в нерозривному зв'язку з суб'єктивним правом як певні потреби й прагнення дитини до користування конкретними матеріальними та (або) нематеріальними благами. Найкращі інтереси дитини є об'єктом самостійного або судового захисту.

Аргументовано, що поняття найкращих інтересів дитини є неконкретизованим юридичним поняттям, а науковий дискурс щодо юридичної природи принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини є інноваційним напрямком вітчизняної правничої науки. Цю проблематику опановують дослідники-конституціоналісти, адміністративісти, представники цивільного й сімейного права.

Доведено, що методологія дослідження принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини включає широкий набір методів та прийомів наукового пізнання. Діалектичний метод надав можливість дослідити поняття

«найкращі інтереси дитини», принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини. Системний аналіз та синтез надали змогу напрацювати дефініцію поняття «принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини». Метод сходження від абстрактного до конкретного використано для розгляду поняття «найкращі інтереси дитини» в ракурсі наукових надбань про природу оціночних понять у праві. Під час аналізу принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини активно застосовувався порівняльно-правовий метод, котрий реалізувався шляхом зіставлення правових норм міжнародного і національного законодавства щодо найкращих інтересів дитини та практики їх застосування. Формально-догматичний (юридичний) метод слугував нагодою для пізнання внутрішньої форми правових явищ і процесів, дав змогу на основі узагальнення та виявлення ознак формулювати поняття, дефініції, визначення.

У Розділі II «Правова природа найкращих інтересів дитини» продемонстровано своєрідності концептуалізації принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини у системі принципів права, показано основні напрями забезпечення найкращих інтересів дитини в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини та практики національних судів України.

Вказаний принцип є основним принципом права (своєрідним орієнтиром), вимогою до правового регулювання будь-яких відносин за участю дітей. Принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини притаманні всі ключові риси принципу права. Це стабільна юридична конструкція. Правові приписи щодо дітей мають спиратися на постулат про те, що під час правового регулювання суспільних відносин за участю дітей, їх інтереси завжди забезпечені найкращим чином. Вказаний принцип є загальнообов'язковим для всіх тих, хто системно та послідовно реалізує від імені дитини її соціальні, економічні, культурні права. Простежується й предметна визначеність цього принципу, який спрямовано на забезпечення потреб та інтересів дитини. Немаловажним є й те, що принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини пронизує наскрізь всю правову систему.

Доведено, що принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини має моральну, а отже, природно-правову основу. Він характеризує ставлення до дитини як найвищої людської цінності.

Принцип правового забезпечення найкращих інтересів слід розглядати в якості загального (загальнолюдського) принципу права. В контексті аналізу видової розмаїтості принципів права, принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини слід розглядати як універсальний принцип права.

З'ясовано, що Основний Закон нашої держави не містить норми щодо врахування найкращих інтересів дітей у відносинах за їх участю. Водночас, на дефінітивному рівні у позитивному праві зафіксовано, що має розумітися під «забезпеченням найкращих інтересів дитини». У свою чергу, Європейський суд з прав людини стосовно смислового наповнення поняття «найкращі інтереси дитини» встановив, що при визначенні основних інтересів дитини у кожному конкретному випадку необхідно враховувати дві умови: по-перше, у якнайкращих інтересах дитини буде збереження її зв'язків із сім'єю, крім випадків, коли сім'я виявляється неблагополучною; по-друге, у якнайкращих інтересах дитини буде забезпечення її розвитку у безпечному, спокійному та стійкому середовищі. Також найкращі інтереси дитини залежно від їх характеру та серйозності можуть перевищувати інтереси батьків.

Встановлено, що аналіз рішень національних судів у контексті дотримання принципу забезпечення найкращих інтересів дитини дозволяє виділити основні підходи, які застосовуються національними судами для дотримання найкращих інтересів дитини:

1. Розірвання родинних відносин дитини із біологічними батьками означає позбавлення дитини її коріння, тому такі заходи можуть вживатися державними органами та національними судами лише у виняткових обставинах.

2. У сімейних спорах щодо визначення місця проживання дитини для забезпечення принципу її найкращих інтересів не є обов'язковим спільне проживання дитини з матір'ю.

3. У справах за позовами батьків про передачу їм дитини іншими особами, від яких вони мають право вимагати її повернення, враховуються: прихильність дитини до батьків та осіб, у яких вона перебуває; взаємовідносини батьків та дитини.

4. У справах про встановлення порядку способу спілкування дитини з тим із батьків, хто не проживає разом із дитиною, має бути дотримано розумний баланс участі кожного із батьків у вихованні дитини, який не перешкоджатиме її нормальному розвитку та забезпечуватиме її найкращі інтереси.

У Розділі III «Механізм правового забезпечення найкращих інтересів дитини» надано поняття та охарактеризовано структуру механізму правового забезпечення найкращих інтересів дитини, показано роль міжнародних правових інститутів у забезпеченні найкращих інтересів дитини, встановлено особливості національної правової політики та правозахисної системи у цій сфері.

Під поняттям «механізм правового забезпечення прав і свобод людини (особи)» розуміється система взаємопов'язаних складових – інституцій, засобів, заходів, інструментів, що застосовуються під час діяльності органів публічної влади та інших суб'єктів права влади для створення умов реалізації, охорони та захисту прав людини (особи) із дотриманням юридичних гарантій.

Одним з основних завдань державної політики України у сфері захисту дитинства є удосконалення нормативно-правової бази, в тому числі завдяки імплементації норм міжнародного права. Внаслідок цього сьогодні Україна є учасницею цілого ряду міжнародних документів у сфері забезпечення прав дитини. Крім того, Україна вже не лише приєднується до чинних Конвенцій, але й бере активну участь у розробці нових міжнародних інструментів у сфері сімейного права як, наприклад, Європейської конвенції з усиновлення (переглянутої), Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення.

Встановлено, що до національних суб'єктів забезпечення найкращих інтересів відносяться органи державної влади (загальної компетенції, для яких захист прав дитини є одним з напрямків роботи (Верховна Рада України, Кабінет

Міністрів України, Президент України); спеціальної компетенції, які й створені саме для того, щоб забезпечувати реалізацію, охорону та захист прав дитини (Уповноважений Президента України з прав дитини, центри соціально-психологічної реабілітації дітей, уповноважені підрозділи органів Національної поліції, підрозділи ювенальної превенції органів Національної поліції, Міжвідомча координаційна рада з питань правосуддя щодо неповнолітніх тощо), місцевого самоврядування, а також недержавні органи (формування, організації), які не наділені державно-владними повноваженнями у сфері захисту прав дитини, але були створені спеціально для реалізації, охорони та захисту її прав (Ла Страда – Україна, громадська організація «Всеукраїнська Фундація «Захист Прав Дітей», Громадська організація «MART», Українська Мережа за Права Дитини), адвокати, інші правозахисні організації та громадськість.

Основними формами діяльності уповноважених суб'єктів у сфері забезпечення найкращих інтересів дитини є правова та організаційна.

Аргументовано, що механізм правового забезпечення найкращих інтересів дитини завжди перебуває у динаміці, оскільки поява нових суспільних відносин за участі дитини вимагає від уповноважених суб'єктів у сфері прав дитини постійно створювати нові, вдосконалювати існуючі умови для реалізації, охорони, захисту прав дитини, в тому числі шляхом прийняття (зміни, скасування) правових норм, зміни форм та методів своєї діяльності тощо.

Міжнародно-правовий механізм захисту прав дитини, зокрема забезпечення її найкращих інтересів, почав розвиватися після низки документів у галузі прав людини, таких як Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. тощо. Важливим міжнародно-правовим актом, який закріпив широкий спектр прав дитини, що сприяють забезпеченню найкращих інтересів дитини, є Конвенція про права дитини 1989 р. і Факультативні протоколи до неї. Ці документи вплинули на прийняття міжнародних і національних актів у сфері захисту прав дитини, зокрема забезпечення її найкращих інтересів.

До міжнародного механізму захисту прав дитини, зокрема забезпечення її найкращих інтересів, потрібно віднести діяльність таких міжнародних органів та спеціалізованих установ як Міжнародна організація праці, Дитячий фонд ООН, Комітет ООН з прав дитини тощо.

Встановлено, що серед заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021-2023 роки в Україні передбачені заходи у сфері забезпечення найкращих інтересів дитини. Серед них є розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України:

проекту постанови щодо організації інклюзивного навчання в закладах загальної середньої освіти;

законопроекту про юстицію, дружню до дитини;

законопроекту щодо вдосконалення законодавства з протидії булінгу;

законопроекту щодо запровадження обов'язкової спеціалізації суддів із розгляду справ, що стосуються захисту прав та законних інтересів дітей;

законопроекту щодо соціальної підтримки дітей, які постраждали внаслідок воєнних та збройних конфліктів тощо.

В Україні впроваджується модель «Барнахус» як найбільш ефективна у світі модель із захисту дитини від насильства та подолання його наслідків.

Ключові слова: адвокат, батьківство, вразливість, материнство, найкращі інтереси дитини, опіка над дітьми, піклування, права і свободи дитини, правова визначеність, правовий статус дитини, прецедент, принцип права, турбота, юридична відповідальність.

ABSTRACT

Tomlyak T.S. Principle of Legal Ensuring the Best Interests of a Child in Modern Law: Theoretical and Legal Foundations. – Qualification research paper on the rights of a manuscript.

Dissertation for the Doctor of Philosophy degree, Speciality 081 "Law". Kharkiv National University of Internal Affairs. Kharkiv, 2023.

The dissertation research is a qualification scientific work, which for the first time presents a holistic scientific concept that reveals the content and features of the legal principle of ensuring the best interests of a child in modern law, its role, place and significance among the principles of Ukrainian law.

In Chapter I, "Theoretical, Legal and Methodological Foundations of the Study on the Legal Principle of Ensuring the Best Interests of a Child", the author reveals the essence, content and types of the best interests of a child. The author traces the formation of the concept of ensuring the best interests of a child in national jurisprudence, examines the best interests of a child in general scientific and legal discourse, and, accordingly, determines the methodological principles of research of this issue.

It has been established that the concept of "the best interests of the child" should be considered inseparably linked to subjective law as certain needs and aspirations of a child to use specific material and (or) non-material benefits. At the same time, the "best interests of the child" are subject to independent or judicial protection.

It has been argued that the concept of the best interests of a child is an unspecified legal concept. It has been proved that during the 1980s of the twentieth century the principle of the best interests of a child began to be incorporated into the national legal systems of a number of countries, although its scope was initially limited to family law issues in relation to specific situations, mainly covering divorce, custody and adoption cases.

It has been established that the scientific discourse on the legal nature of the best interests of a child and the specifics of the legal principle of ensuring the best interests of a child is an innovative area for national legal science. At the same time, the issues of ensuring the best interests of a child are being studied by constitutionalists, administrators, and representatives of civil and family law.

It has been proved that the methodology for studying the principle of legal ensuring of the best interests of a child includes a wide range of methods and techniques of scientific cognition of legal existence. The dialectical method, as one of the main philosophical and ideological methods, provided an opportunity to explore the concept of "best interests of a child" and the principle of legal provision of the best interests of a

child. With the help of a systematic analysis, the concepts of "best interests of a child" and "legitimate interests of a child" were correlated in order to identify their common features, and conclusions have been drawn on the optimal legal regulation of the process of protecting children's rights. The synthesis made it possible to develop a definition of the concept of "the principle of legal provision of the best interests of a child". The method of ascending from the abstract to the concrete was used to consider the concept of "best interests of a child" in the light of scientific achievements on the nature of evaluative concepts in law. In analysing the principle of legal ensuring of the best interests of a child, the comparative legal method was actively used, which was implemented by comparing the legal provisions of international and national legislation on the best interests of a child and the practice of their application by state authorities and courts. The formal dogmatic (legal) method served as an opportunity to learn about the internal form of legal phenomena and processes, made it possible to formulate concepts, definitions, and meanings on the basis of generalisation and identification of features, and allowed to focus on the logical processing of legal norms.

In Chapter II, "Legal Nature of the Best Interests of a Child", the author demonstrates the peculiarities of conceptualisation within the system of legal principles of the best interests of a child, and shows the main areas of ensuring the best interests of a child in the context of the case law of the European Court of Human Rights and the practice of national courts of Ukraine.

It has been established that only within the legal status of a child there is a discourse on his/her best interests and the need to ensure them, since this is due to the objective impossibility of independent exercise of rights by a child. Such a peculiar split of a child's right to exercise his/her rights implies lawful behaviour of third parties in the interests of a child.

It has been demonstrated that the comprehension of the legal nature of the principle of legal ensuring of the best interests of a child indicates a steady trend towards further anthropologisation of Ukrainian law, the assertion that this principle is a basic principle of law (a kind of a benchmark), and a requirement for legal regulation of any relations involving children.

An analysis of the principle of legal provision of the best interests of a child shows that it has all the key features of a principle of law. It is a stable legal structure. Legal prescriptions regarding children, despite their modifications, should be based on the postulate that the interests of children are always best served when regulating social relations involving children. This principle is mandatory for all those who systematically and consistently implement the social, economic and cultural rights on behalf of the child. The principle of legal ensuring of the best interests of the child, which is aimed at ensuring the needs and interests of the child, is also subject to substantive certainty. It is also important that the principle of legal ensuring the best interests of the child permeates the entire legal system.

It has been argued that the principle of legal ensuring of the best interests of a child has a moral and, therefore, natural law basis. From this point of view, the principle of legal ensuring of the best interests of a child considers a child as a human being who needs special care and concern. That is why it characterises the attitude to the child as the highest human value.

It has been established that the principle of legal ensuring the best interests of the child is valid in various legal systems of the world. From this perspective, it should be considered as a general (universal) principle of law. In the context of the analysis of the species diversity of legal principles, the principle of legal ensuring the best interests of a child should be considered as a universal principle of law common to all legal systems, which arose on the basis of recognition of the basic values common to all civilisations (legal cultures).

It has been found out that the Fundamental Law of our State does not contain a provision on taking into account the best interests of children in relations involving them. At the same time, at the definitional level, in positive law, what should be understood as "ensuring the best interests of a child".

It has been proven that the European Court of Human Rights has developed a number of important legal positions regarding the semantic content of the concept of "best interests of a child". First of all, the European Court has established that in determining the best interests of a child in each particular case, two conditions must be taken into

account: first, it is in the best interests of a child to maintain his or her ties with the family, unless the family is particularly unsuitable or manifestly dysfunctional; second, it is in the best interests of a child to ensure his or her development in a safe, secure and stable environment. The Court also proceeds from the fact that the best interests of the child, depending on their nature and seriousness, may exceed the interests of the parents.

It has been established that the analysis of national court decisions in the context of compliance with the principle of ensuring the best interests of a child makes it possible to identify the main approaches used by national courts to ensure the best interests of a child:

1. Termination of a child's relationship with his or her biological parents means depriving the child of his or her roots, and such measures may be taken by state authorities and national courts only in exceptional circumstances;

2. In family disputes concerning the child's place of residence, the principle of the best interests of a child does not require the child to live with the mother, and the implementation of this principle is to ensure the right of the child to communicate with the parents and to be cared for by the mother;

3. In cases involving parents' claims for the transfer of their child to them by other persons from whom they have the right to demand the child's return, the following shall be taken into account: the child's attachment to the parents and persons with whom the child is kept; the relationship between the parents and the child; the possibility of creating appropriate conditions for the child's upbringing by the parents and other persons;

4. In cases concerning the establishment of the procedure for determining the manner of communication between the child and the parent who does not live with the child, a reasonable balance of participation of each parent in the upbringing of the child must be maintained, which will not interfere with the child's normal development and ensure his or her best interests.

In Chapter III, "The Mechanism of Legal Ensuring the Best Interests of a Child", the author defines the concept and describes the structure of the mechanism of legal ensuring the best interests of a child, shows the role of international legal institutions in ensuring the best interests of a child, identifies the specific features of the national legal

policy and human rights system in this area, and suggests promising areas for modernisation of the mechanism of ensuring the best interests of a child at the national human rights level.

It has been defined that legal ensuring should be understood as the activities of authorised subjects of law, within their competence, to create appropriate conditions for the implementation, guarantee, protection and defence of the rights and freedoms of individuals by means of various means and instruments. In turn, the concept of "mechanism of legal ensuring of human (individual) rights and freedoms" gives us grounds to assert that it is a system of interrelated components such as institutions, means, measures, instruments used in the course of activities of public authorities and other subjects of law to create conditions for the realisation, protection and defence of human (individual) rights in compliance with legal guarantees.

One of the main components of Ukraine's state policy in the field of child protection is the improvement of the legal framework, including the implementation of international law. As a result, Ukraine is now a party to a number of international documents in the field of child rights. Therefore, legislation in the area of ensuring the rights of a child, in particular the best interests of a child, is a combination of international law and national legislation. In addition, Ukraine is not only acceding to the existing Conventions, but is also actively participating in the development of new international instruments in the field of family law, such as the European Convention on Adoption (revised), the Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse, the Convention on the International Recovery of Child Support and Other Forms of Family Maintenance.

It has been established that the national best interests subjects include public authorities (general competence, for which child protection is one of the areas of work (the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, the President of Ukraine); special competence, which are created specifically to ensure the implementation, protection and defence of children's rights (Commissioner of the President of Ukraine for Children's Rights, centres for social and psychological rehabilitation of children, authorized units of the National Police, juvenile prevention

units of the National Police, Interagency Coordination Council on Juvenile Justice, etc.), local self-government bodies, as well as non-governmental bodies (formations, organisations) which are not vested with state authority in the field of child protection, but were created specifically for the implementation, protection and defence of children's rights (La Strada - Ukraine, the All-Ukrainian Foundation for the Protection of Children's Rights, the NGO «MART», the Ukrainian Child Rights Network) and the public.

It has been found that the main forms of activity of authorised entities in the field of ensuring the best interests of a child are legal and organisational.

It has been emphasised that the mechanism of legal support for the best interests of a child is always in dynamic, since the emergence of new social relations involving a child requires authorised entities in the field of child rights to constantly create new, improve existing conditions for the implementation, protection and defence of child rights, including by adopting (amending, cancelling) legal norms, changing the forms and methods of their activities, etc.

It has been identified that the international legal mechanism for the protection of children's rights, in particular, ensuring their best interests, began to develop only after the adoption of such universal and regional international human rights instruments as the Universal Declaration of Human Rights in 1948, the International Covenant on Civil and Political Rights in 1966, the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights in 1966, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms in 1950, etc. An important international legal act that enshrines a wide range of children's rights that contribute to ensuring the best interests of the child is the 1989 Convention on the Rights of the Child and its Optional Protocols. These documents contain norms and principles that have influenced the adoption of international and national acts in the field of child protection, including ensuring the best interests of a child.

The international mechanism for protecting children's rights, in particular ensuring their best interests, includes the activities of such international bodies and specialised institutions as the International Labour Organization (adoption of norms to ensure the best interests of the child at work: labour protection, medical examination, social

insurance and welfare, etc.), the UN Children's Fund (child protection and inclusion, which provides for the right of every child to grow up in a safe and inclusive environment), the UN Committee on the Rights of the Child (child protection and inclusion, which provides for the right of every child to grow up in a safe and inclusive environment), the UN Committee on the Rights of the Child (a monitoring body for compliance by States parties with the provisions of the 1989 Convention on the Rights of the Child and its Optional Protocols), etc.

It has been argued that the measures to implement the National Human Rights Strategy for 2021-2023 in Ukraine include measures to ensure the best interests of the child. These include:

- development and submission of a draft law to the Cabinet of Ministers of Ukraine to increase the age of a child with whom a mother or other family member may be in an inpatient treatment facility, taking into account the child's psychological state;

- development and submission of a draft resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on the organisation of inclusive education in general secondary education institutions;

- development and submission of the draft Law of Ukraine "On Child Friendly Justice" to the Cabinet of Ministers of Ukraine, as well as the establishment of special procedures for the administration of justice in relation to minors in the procedural legislation;

- development and submission of a draft law to the Cabinet of Ministers of Ukraine to improve anti-bullying legislation, in particular in terms of including adult students as participants in bullying;

- development and submission of a draft law to the Cabinet of Ministers of Ukraine to introduce mandatory specialisation of judges in cases arising from family law relations and related to the protection of children's rights and legitimate interests in local general courts and courts of appeal;

- development and submission of a draft law on social support for children affected by military and armed conflicts to the Cabinet of Ministers of Ukraine, etc.

To protect children victims of violence, Ukraine is implementing the "Barnahus" model as the most effective model of interagency and interdisciplinary cooperation proven in the world. Today, this model is recognised as the best practice for protecting children from violence and overcoming the consequences of violence experienced by children. Barnahus (from barna hús, meaning "home for children" in Icelandic) is a place where a multidisciplinary team of law enforcement, criminal justice, child protection services, and health and mental health professionals work together to provide children who are victims and witnesses of violence with coordinated, effective protection, services and child-friendly justice.

Key words: lawyer, parenthood, vulnerability, protection, maternity, best interests of the child, child custody, guardianship, rights and freedoms of the child, legal certainty, legal status of the child, precedent, principle of law, care, legal responsibility.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Томляк Т. С. Застосування національними судами принципу забезпечення найкращих інтересів дитини у цивільному судочинстві. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 3. С. 192-199. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.3.2021.37>

2. Томляк Т. С. Генезис принципу забезпечення найкращих інтересів дитини в міжнародному праві. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2021. Сер. 18. Право. Вип. 36. С. 72-80. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2021.36.11>

3. Томляк Т. С. Найкращі інтереси дитини: усиновлення в умовах воєнного стану. *Альманах права*. 2022. Вип. 13. С. 425-433. DOI: <https://doi.org/10.33663/2524-017X-2022-13-68>

4. Томляк Т. С. Принцип забезпечення найкращих інтересів дитини у практиці Європейського суду з прав людини. *Публічне право*. 2022. № 1 (45). С. 109-119. DOI: <https://doi.org/10.32782/2306-9082/2022-45-11>

5. Томляк Т. С. Поняття та структура механізму правового забезпечення найкращих інтересів дитини: концептуальні засади. *Право.UA*. 2022. № 3. С. 194-211. DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2022.3.28>

6. Томляк Т. С. Своєрідність національної правової політики та правозахисної системи у забезпеченні найкращих інтересів дитини. *Право.UA*. 2022. № 4. С. 178-184.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Томляк Т. С. Врахування найкращих інтересів дитини під час розгляду судами справ, які стосуються дітей. Освіта і наука – 2021. Звітно-наукова конференція студентів та аспірантів, Київ, 06-07 квітня 2021 р. — Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2022. С. 961-962.

8. Томляк Т. С. Верховенство Конституції України та принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини. Конституція — основа розвитку держави і суспільства до 25-річчя Конституції України. XII Міжнародна науково-практична конференція, Київ, 24 червня 2021 р. — Київ: Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2021. С. 182-185.

9. Томляк Т. С. Забезпечення найкращих інтересів дитини при тимчасовому влаштування дитини в умовах воєнного стану. Освіта і наука – 2022. Звітно-наукова конференція студентів та аспірантів, Київ, 10-16 травня 2022 р. — Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2022. С. 1019-1021.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	18
РОЗДІЛ I.....	29
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
ПРИНЦИПУ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ	
ДИТИНИ	29
1.1. Сутність, зміст та види найкращих інтересів дитини. Поняття принципу	
правового забезпечення найкращих інтересів дитини.....	29
1.2. Становлення концепції забезпечення найкращих інтересів дитини.....	35
1.3. Найкращі інтереси дитини у загальнонауковому та правовому дискурсі.....	48
1.4. Методологічні засади дослідження правового забезпечення найкращих	
інтересів дитини.....	61
Висновки до розділу I	72
РОЗДІЛ II	75
ПРАВОВА ПРИРОДА НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ	75
2.1. Концептуалізація принципу правового забезпечення найкращих інтересів	
дитини у системі принципів права	75
2.2. Принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини	
в національному законодавстві України.....	100
2.3. Основні напрями забезпечення найкращих інтересів дитини в	
контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини	109
2.4. Основні напрями забезпечення найкращих інтересів дитини в контексті	
практики національних судів України.....	130
Висновки до розділу II.....	146
РОЗДІЛ III	149
МЕХАНІЗМ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ	
ДИТИНИ	149
3.1. Поняття та структура механізму правового забезпечення найкращих	
інтересів дитини: концептуальні засади.....	149
3.2. Сучасна роль міжнародно-правових інститутів у забезпеченні найкращих	
інтересів дитини.....	168
3.3. Своєрідність національної правової політики та правозахисної системи у	
забезпеченні найкращих інтересів дитини.....	176
Висновки до розділу III	198
ВИСНОВКИ	202
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	209
ДОДАТКИ.....	243
Додаток А	243
Додаток Б	247

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Загальновідомо, що запорукою правового прогресу є кумулятивність різнопланових наукових знань. Вона досягається насамперед завдяки проведенню тих досліджень, що мають міждисциплінарний або стиковий характер. Аналіз принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини вказує саме на міждисциплінарний характер проблем, пов'язаних із всебічним осяганням природи цього явища. Він засвідчує не тільки необхідність консолідації наукових знань з права, педагогіки, психології, етики тощо, а ще сигналізує про невпинну інтервенцію моралі в ареал права. З іншого боку, всебічне осмислення юридичних рис принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини вимагає об'єднання як фундаментальних, так і прикладних юридичних знань. Це, у свою чергу, сприяє інновації теоретико-правових підходів, концептів та парадигм про природу принципів права, їх ознаки та видове розмаїття, можливість інкорпорації принципів права з однієї правової системи в іншу, що певною мірою стосується такої докорінної проблеми фундаментальної юриспруденції, як конвергенція різних правових систем.

Зважаючи на унікальність природи дитини, розгляд особливостей принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини є потужним поштовхом для подальшого розвитку вчення про суб'єктів правовідносин, серед яких діти посідають окреме місце, що сприятиме уточненню поняття «дитина» в юридичному сенсі. Комплексна характеристика принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини відкриває можливість для аналізу застосування оціночних понять у праві, ролі національних та міжнародних судових інституцій із напрацювання правових позицій, що відображають в умовах сучасності суть поняття «найкращі інтереси дитини». Таким чином, спектральний аналіз принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини є своєрідним плацдармом для подальшого розвитку як на теоретико-правовому, так і галузевому рівні теорії інтересів у праві.

З прикладної точки зору вивчення принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини є поштовхом для широких дискусій щодо конституціоналізації статусу дитини в Україні, вдосконалення в межах сімейного права системи прав та обов'язків батьків або осіб, які їх замінюють. Під кутом зору адміністративно-правової науки розгляд зазначеного принципу сприятиме розробці механізму правового забезпечення найкращих інтересів дитини та формуванню національної правової політики та правозахисної системи у цій сфері.

Зважаючи на креативний, неординарний характер проблеми забезпечення найкращих інтересів дитини та унікальність природи відповідного принципу, маємо констатувати, що наукові тренди у цій сфері задавалися дослідниками, що представляють англо-американську юриспруденцію. Ініціаторами наукового вивчення досліджуваної проблематики виступили на початку 80-х рр. XX ст. Т. Кемпбелл, Н. МакКормік, М. Міноу, А. Мермор, Р. Мнукін, Дж. Раз, К. Хант-Федерлі, а згодом продовжили займатися Н. Бала, Т. Гал, Д. Гольдштейн, К. Даюте, П. Ельстон, Дж. Екелар, Т. Езер, У. Емелоньє, Ж. Зерматен, Л. Кем, П. Лауфер-Укелес, С. Паркер, Д. Побджой, Дж. Сеймур, К. Сміт, С. Ті Ван, Т. Хаммарберг, Б. Холмберг, А. Фройд, Н. Такаш.

У сучасній українській юридичній науці також спостерігається певний науковий інтерес до зазначеної проблематики. Це знайшло відображення в наукових публікаціях С. Белікової, О. Бурлаки, Н. Волкової, Г. Гаро, Г. Глиняної, Л. Гретченко, О. Губанової, А. Дакал, І. Демченка, Ю. Завгородньої, О. Китайки, Т. Корж-Ікаєвої, М. Корнієнка, Н. Крестовської, О. Львової, О. Менджула, О. Навроцького, Н. Найман, Н. Оніщенко, Н. Опольської, Н. Павлюка, К. Перепадіна, Ж. Петрочко, О. Ригіної, М. Самофала, С. Сунетіна, Ю. Трестера, Я. Тубольцевої, Є. Харитонова, С. Ходек, О. Хуторянської та ін.

Маємо констатувати, що у вітчизняному правознавстві цілісної наукової концепції, що розкриває зміст та визначає особливості принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини, його роль, місце та значення серед принципів права України, не представлено. Зазначена обставина детермінує актуальність обраної теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.

Тема дослідження відповідає основним положенням Національній стратегії у сфері прав людини, Плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021–2023 роки, Національному плану дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини, Стратегії сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належать до ромської національної меншини, в українському суспільстві на період до 2030 року, Національній стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є напрацювання цілісної наукової концепції, що розкриває зміст та визначає особливості принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини в сучасному праві, його роль, місце та значення серед принципів права України.

Реалізація цієї мети спонукала до вирішення низки дослідницьких завдань, а саме:

- охарактеризувати докладно сутність, зміст та види найкращих інтересів дитини, на підставі чого надати дефініцію поняття «принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини»;
- простежити становлення концепції забезпечення найкращих інтересів дитини у вітчизняному та зарубіжному правознавстві;
- виявити проблематику найкращих інтересів дитини у сучасному загальнонауковому та правовому дискурсі;
- сформулювати методологічні засади дослідження правового забезпечення найкращих інтересів дитини;
- здійснити концептуалізацію принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини з метою подальшого визначення ролі та місця вказаного принципу у системі принципів права;
- продемонструвати особливості екстраполяції принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини в національному законодавстві України;
- розглянути основні напрями забезпечення найкращих інтересів дитини в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини;

- окреслити основні напрями забезпечення найкращих інтересів дитини в контексті практики національних судів України;

- визначити основні риси та надати дефініцію поняття «механізм правового забезпечення найкращих інтересів дитини»;

- переосмислити роль міжнародно-правових інститутів у забезпеченні найкращих інтересів дитини;

- встановити своєрідності національної правової політики та правозахисної системи у забезпеченні найкращих інтересів дитини.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають та розвиваються під час правового забезпечення найкращих інтересів дитини.

Предмет дослідження — принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини в сучасному праві як основа всебічного гарантування прав і свобод дитини.

Методи дослідження. Осягнення суті принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини неможливе без повноцінного використання відповідного методологічного інструментарію, зокрема. оперування сукупністю філософських підходів (підрозділ 1.4). Основоположним серед них є онтологічний підхід. Завдяки йому розкрита сутність поняття «дитина», її найважливіші соціальні та формально-юридичні риси (підрозділ 2.1). Використання комплексного, системного підходу детермінувалося багатогранністю механізму забезпечення найкращих інтересів дитини (підрозділ 3.1). Дослідження проблеми забезпечення найкращих інтересів дитини в ретроспективі було б неможливим без застосування історичного підходу (підрозділ 1.2). Застосування герменевтичного підходу диктувалося необхідністю висвітлення екстраполяції принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини в національному законодавстві України (підрозділ 2.2), розкриття основних напрямів забезпечення найкращих інтересів дитини в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини (підрозділ 2.3), та, врешті-решт, концептуалізації принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини у системі принципів права (підрозділ 2.1). За допомогою гуманістичного підходу дослідження концепції

забезпечення найкращих інтересів дитини здійснювалося на підставі визнання дитини суб'єктом правовідносин (підрозділ 2.1). Аксіологічний підхід став міцним науковим підґрунтям для досягнення принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини як умови належного правового захисту дитини, яка потребує спеціального піклування та охорони (підрозділи 1.1 та 2.4).

У контексті аналізу принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини виявилось неабияке значення антропологічного підходу, адже антропологія права концентрує увагу на з'ясуванні ролі людини у правовому середовищі, значимості людини як найвищої соціальної цінності (підрозділ 1.3). Значну роль під час аналізу правового забезпечення найкращих інтересів дитини та її відповідного правового принципу відіграв праксеологічний підхід, адже зазначені інтереси гарантуються та забезпечуються здебільшого в межах певної юридичної діяльності (підрозділи 2.4, 3.2, 3.3).

Здійснення репрезентованого наукового дослідження передбачало використання комплексу загальнонаукових, спеціально-наукових, конкретно-наукових методів. Важливе значення серед них у дослідженні належить філософським, спеціально-науковим та конкретно-науковим методам.

Діалектичний метод, як один із основних філософсько-світоглядних методів, надав можливість виявити ознаки принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини (підрозділи 1.1, 2.1). Розкриття в юридичному ракурсі змісту поняття «найкращі інтереси дитини» об'єктивно вимагало оперування такими методологічними інструментами, як аналіз та синтез. За допомогою аналізу відбувалося співвідношення понять «найкращі інтереси дитини» та «законні інтереси дитини» з метою виявлення їхніх спільних рис (підрозділ 1.1), напрацьовувалися висновки щодо оптимальності правового регулювання процесу захисту прав дитини. Синтез надав змогу сформулювати дефініцію поняття «принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини» (підрозділ 1.1). Метод сходження від абстрактного до конкретного використаний для розгляду поняття «найкращі інтереси дитини» в ракурсі наукових надбань про природу оціночних понять у праві (підрозділ 2.1).

Не менш важливе значення для здійснення цього дослідження мають загальнонаукові методи. Серед них виокремлений структурний метод, спрямований на дослідження компетенції і повноважень міжнародних, національних органів та недержавних організацій у сфері захисту найкращих інтересів дитини як структури механізму забезпечення найкращих інтересів дитини (підрозділ 3.2).

Вагомою була роль порівняльно-правового методу під час аналізу принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини. Завдяки йому відбулося зіставлення правових норм міжнародного і національного законодавства щодо найкращих інтересів дитини та практики їх застосування державними органами та судами (підрозділи 1.2 та 2.3).

Під час здійснення цього дослідження важливе значення відіграв формально-догматичний (юридичний) метод. Він використовувався для пізнання внутрішньої форми правових явищ і процесів, дав змогу на основі узагальнення та виявлення ознак формулювати поняття, дефініції, визначення (підрозділ 1.3). Крім того, завдяки формальній логіці відбулося пізнання юридичних догм, категорій, термінів і моделей, через абстрагування від усіх випадковостей та безвідносно до інших споріднених соціальних явищ.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що вперше у вітчизняній теоретико-правовій науці репрезентовано цілісну науково оформлену концепцію, що розкриває зміст та визначає значення принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини в сучасному праві, вказує на його місце серед принципів права України, за результатами чого сформульовано низку положень, для яких характерною є наукова новизна, зокрема:

уперше:

- аргументовано, що теоретико-правовий напрям сучасних юридичних досліджень є провідним (пріоритетним) у розкритті в юридичному вимірі природи найкращих інтересів дитини, адже саме завдяки унікальній узагальнюючій ролі фундаментальної науки відбувається наближення потреб дитини до сфери тих людських потреб, які імперативно вимагають своєї юридизації;

- доведено, що принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини є своєрідним проявом дії загальноправового принципу верховенства права в будь-яких правовідносинах за участю дітей. Як прояв верховенства права принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини забезпечує соціальну справедливість стосовно дітей, їхню свободу та рівність через створення, реалізацію та охорону необхідних прав, гарантій та процедур, що забезпечують потреби дитини, її добробут, безпеку та гармонійний розвиток в суспільстві. Здебільшого таким чином досягається у правовідносинах за участю дітей такий прояв верховенства права, як правова визначеність;

- на підставі аналізу тенденції конституціоналізації правового статусу дитини в країнах ЄС та формально-юридичного закріплення в законодавстві низки країн світу (наприклад, Велика Британія) найкращих інтересів дитини, *встановлено*, що одним із критеріїв правового закону, який врегульовує правовідносини за участю дітей, є його відповідність на предмет принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини;

- визначено особливості процесуалізації принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини, які сприяють його дієвості (ефективності). Вони виражаються через систему юридичних гарантій забезпечення найкращих інтересів дитини, ключовою з них є можливість захисту та безпосереднього визначення вказаних інтересів як у національних, так і наднаціональних (міжнародних) судових інституціях;

- запропоновано авторське визначення поняття «механізм правового забезпечення найкращих інтересів дитини», під яким слід розуміти цілісне, самостійне явище правової системи, що становить комплекс взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів — норм права, суб'єктів права, гарантій, правових засобів і заходів, що створюють належні юридичні і фактичні умови для реалізації, охорони та захисту дитиною своїх прав, свобод і інтересів;

удосконалено:

- наукові підходи щодо змістового наповнення поняття «позитивні права людини» та необхідності їхньої подальшої розширювальної інтерпретації. Розгляд

найкращих інтересів дитини доводить, що їх захист завжди вимагає від держави, батьків або осіб, які їх замінюють, активних дій, певного забезпечення, тобто «позитивного втручання». Таким чином, існують очевидні підстави вважати, що позитивні права людини в певних випадках охоплюють найкращі інтереси дитини;

- наявні в юридичній науці підходи та знання про шляхи та способи конкретизації оціночних понять у праві (на прикладі аналізу основних напрямів забезпечення найкращих інтересів дитини в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини та практики національних судів України).

Ураховуючи те, що на відміну від точних юридичних понять, оціночним поняттям не притаманна така риса, як стабільність, визначення (встановлення) найкращих інтересів дитини відбувається, як правило, через їхнє судове казуальне тлумачення. Таким чином, у випадку, коли зміст оціночного поняття так чи інакше не розкривається у позитивному праві, пріоритет у розкритті змісту подібних понять надається судовому казуальному тлумаченню. Такий підхід дає підстави вважати, що принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини відіграє роль самостійного джерела права під час правозастосування;

- наукові підходи та знання щодо особливостей персоналізації й антропологізації сучасного права, які відбуваються завдяки розвитку, нормативному оформленню та реалізації насамперед тих принципів права, що спрямовуються на закріплення й гарантування гідного людського життя, свободи, рівності, утвердження пріоритету особистості та суб'єктивних прав у сучасній правовій думці, до числа яких також належить принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини;

дістали подальшого розвитку:

- наукові уявлення про те, що категорія «інтерес» є однією з детермінант, що характеризують статус та специфічні риси учасників правовідносин. Зокрема, завдяки науковому аналізу сукупності найкращих інтересів та потреб, що лежать в їх основі, конкретизуються юридичні критерії оцінки суб'єкта права в якості дитини, адже при цьому враховуються саме інтелектуально-вольовий та віковий критерії. Разом із тим відсікаються існуючі в законодавстві додаткові або

надлишкові юридичні конструкції та критерії (наприклад, розуміння поняття «дитина» в контексті родинних зв'язків для визначення суб'єктів спадкових відносин, якою в тому числі може бути повнолітня людина);

- напрацьовані в межах теоретико-правової науки підходи щодо своєрідності правового статусу дитини як комплексного, динамічного правового утворення, що безпосередньо зумовлене віком дитини та складається з норми міжнародного, конституційного, сімейного, цивільного, адміністративного, кримінального права, внаслідок чого виокремлюються конституційний, загальний, спеціальний / видовий (наприклад, безпритульна дитина або дитина з інвалідністю) та індивідуальний правовий статус дитини;

- аргументи на користь ствердження про природно-правове походження принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини, адже в його основу покладено моральні норми та імперативи щодо зміцнення сім'ї як соціального інституту і як союзу конкретних осіб, утвердження почуття обов'язку перед батьками, дітьми та іншими членами сім'ї, побудови сімейних відносин на паритетних засадах, на почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги і підтримки, забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, можливістю духовного та фізичного розвитку. Внаслідок цього смислове наповнення вказаного принципу є значно ширшим за його нормативне відображення, охоплює уявлення із сфери правосвідомості;

- усталені в теоретико-правовій науці положення про відсутність монізму щодо зовнішнього вираження принципів права. Аналіз юридичної формалізації принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини засвідчує його відображення у Конвенції про права дитини за одночасній відсутності його дефінітивного окреслення в нормах українського законодавства. Це підтверджує багатоманітність форм зовнішнього вираження принципів права. Отже, принципи права можуть закріплюватися в міжнародно-правових актах, актах національного законодавства, мати доктринальне походження або жодним чином не належати до перерахованих категорій;

- існуючі знання про тенденції та практики формування органами публічної влади правової політики держави у сфері найкращих інтересів дитини. Остання, у свою чергу, має розглядатися як форма соціальної політики держави, що в умовах панування верховенства права унеможлиблюється без залучення інститутів громадянського суспільства, взаємодія з якими суб'єктів владних повноважень забезпечує ефективність реалізації, охорони та захисту дитиною своїх прав, свобод та інтересів.

Практичне значення отриманих результатів. Одержані результати дисертаційного дослідження можуть бути використані під час:

правотворчої діяльності – при подальшому розвитку та вдосконаленні законодавства України про статус та права дитини;

наукової діяльності – як основа для подальших наукових досліджень з проблемних питань правового механізму захисту найкращих інтересів дитини та принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини (акт впровадження Харківського національного університету внутрішніх справ від 25.02.2023 року);

освітнього процесу – з метою подальшого вдосконалення науково-методичного забезпечення та викладання навчальних дисциплін: «Теорія держави і права», «Конституційне право», «Сімейне право», «Порівняльне правознавство», «Прецедентне право Європейського суду з прав людини» (акт впровадження Харківського національного університету внутрішніх справ від 27.02.2023 року);

правозастосовної діяльності – з метою вдосконалення правового механізму захисту найкращих інтересів дитини та застосування на практиці принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини.

Апробація матеріалів дисертації. Найбільш значимі результати дисертаційного дослідження, його ключові висновки та положення оприлюднені на всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях: «Освіта і наука – 2021» (м. Київ, 6–7 квітня 2021 р.); «Конституція – основа розвитку держави і суспільства. До 25-річчя Конституції України» (м. Київ, 24 червня 2021 р.); «Освіта і наука – 2022» (м. Київ, 10–16 травня 2022 р.).

Публікації. Результати проведеного дисертаційного дослідження знайшли відображення в 6 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях України, та 3 тезах міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційне дослідження складається з анотації, вступу, трьох розділів, 11 підрозділів, загальних висновків до дисертаційного дослідження, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації – 248 сторінок, з них основного тексту – 222 сторінки, список використаних джерел – 363 найменування на 40 сторінках.

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИНЦИПУ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ

1.1. Сутність, зміст та види найкращих інтересів дитини. Поняття принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини

Термін «інтерес» (від лат. interest, intersum – має значення, важливо) використовується в українській мові тоді, коли йдеться про «увагу до кого-, чого-небудь, зацікавлення кимось, чимось; значення, цінність; те, що найбільше цікавить кого-небудь, становить зміст чийхось думок і турбот; прагнення, потреби; користь, вигода, прибуток» [1]. Видається цікавим значення поняття «interest» в англійській мові, де під цим поняттям розуміють відчуття, бажання привернути увагу до чогось або бажання брати участь і дізнатися більше про щось (I've always had an interest in astronomy.); діяльність, якою вам подобається займатися, і предмети, які ви любите вивчати (On his form he lists his interests as cycling and cooking.); якість, яка змушує вас думати, що щось цікаве (Would this book be of any interest to you?) [2].

І. Венедіктова у науковій роботі «Ознаки охоронюваного законом інтересу в цивільному праві» визначила правовий інтерес як феномен права, який означає прагнення (не юридичну можливість) до користування у межах правового регулювання конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом [3].

Конституційний суд України у своєму рішенні № 18-рп/2004 від 01.12.2004 р. визначив поняття «охоронюваний законом інтерес» — це прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного права і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та

іншим загальноправовим засадам. Водночас Конституційний суд України поділяє інтереси на законні і незаконні [4].

О. Вінник у науковому дослідженні вказує на такі ознаки незаконного інтересу: 1) взагалі не відображається в об'єктивному праві (не впливає з його загальних засад) або визначається як суспільно шкідливий; 2) не відповідає загальному благу (публічним інтересам і законним інтересам інших осіб); 3) захист такого інтересу не гарантується державою; 4) його реалізація навіть тягне за собою юридичну відповідальність, оскільки зазвичай при цьому порушується встановлений правопорядок і законні інтереси інших осіб [5, с. 86].

Проаналізувавши рішення Конституційного суду України, ми не можемо не погодитися з І. Венедіктовою, яка так визначила основні ознаки охоронюваного законом інтересу: «а) виходить за межі змісту суб'єктивного права; б) є самостійним об'єктом судового захисту й інших засобів правової охорони; в) має на меті задоволення усвідомлених індивідуальних і колективних потреб; г) не може суперечити Конституції й законам України, суспільним інтересам, загальновизнаним принципам права – це є умовою поширення режиму законного захисту; ґ) може розглядатися як простий легітимний дозвіл іншого ґатунку; д) означає прагнення (не юридичну можливість) до користування в межах правового регулювання конкретним матеріальним та/ або нематеріальним благом» [6].

Н. Крестовська зазначила, що використання терміна «інтерес дитини» можливо у сенсі умов благополуччя дитини, які забезпечуються в основному без участі держави, як правило, батьками, всиновлювачами, опікунами чи піклувальниками, на їх розсуд із урахуванням презумпції батьківської любові та турботи про дітей. Автор доводить, що загальноправовий термін «інтерес» визначає різні грані юридичних можливостей дитини та обов'язків батьків [7].

Водночас ч. 2 ст. 15 Цивільного кодексу України передбачає, що кожна особа має право на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства [8]. Так, норма цивільного законодавства може передбачати право на захист найкращих інтересів дитини в цілому, але не може охороняти кожен найкращий інтерес дитини окремо.

Крім того, законодавець досить часто в Сімейному кодексі України (далі – СК України) вживає словосполучення «в інтересах сім'ї» (ч. 1 ст. 54, ст. 65 СК України), «в інтересах держави» (ст. 27 СК України), «в інтересах суспільства» (ч. 3 ст. 7 СК України), «в інтересах подружжя» (ч. 1 ст. 27 СК України), «в інтересах дитини» (ч. 1 ст. 42, ч. 6 ст. 19, ст. 207 СК України) [9].

Обговорення сутності, змісту та видів найкращих інтересів дитини, на нашу думку, неможливе без з'ясування суті понять: «права людини» та «права дитини».

Поняття «права та свободи людини та громадянина» охоплюють увесь комплекс як конституційних, так і інших прав та свобод особи. Розглядаючи права дитини, як права людини пристосовані до дітей, варто відзначити, права людини – це певні можливості, які необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути загальними та рівними для всіх людей [10, с. 5].

Н. Крестовська вважає, що традиційний підхід до поняття прав людини визначено в Конституції України, де закріплено основну систему прав, свобод і обов'язків людини та громадянина. зазначаючи способи адаптації загальних норм про права людини до норм про права дитини [7, с. 269–271].

За обсягом прав виокремлюють загальнолюдські права та свободи особистості, адаптовані до особливого суб'єкта – дитини, та ювенальні (спеціальні) права та свободи [7, с. 271].

До загальнолюдських прав та свобод дитини Н. Крестовська відносить норми права, які встановлюють право дитини на життя та охорону здоров'я; право на ім'я та громадянство; право на достатній життєвий рівень; право на вільне висловлювання думок та одержання інформації; право на звернення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій та засобів масової інформації; право на захист від усіх форм насильства; право на майно; право на житло; право на освіту; право на працю; право на заняття підприємницькою діяльністю; право на об'єднання в дитячі та молодіжні громадські організації [7, с. 272–282].

Ювенальні права і свободи, на думку Н. Крестовської, – це дозволені об'єктивним правом види поведінки, що встановлюються лише для дітей, а саме: право на проживання в сім'ї; право на спілкування дитини з батьками, які проживають окремо від дитини, зокрема, в іншій країні; право на отримання інформації про відсутніх батьків, якщо це не завдає шкоди її психічному і фізичному здоров'ю; право на утримання державою та влаштування у разі позбавлення батьківського піклування [7, с. 282].

Науковицею також були розроблені способи адаптації загальних статусних норм стосовно дитини:

- розширення змісту правової норми на користь дитини. Так, наприклад, право на достатній життєвий рівень для дорослого означає достатнє харчування, одяг і житло, а для дитини – не тільки матеріальні, але й нематеріальні блага, необхідні для її фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного і соціального розвитку;

- обмеження змісту правової норми з метою захисту дитини (наприклад, право дітей на об'єднання, обмежене тільки громадськими організаціями – прийняття дітей до політичних партій не допускається);

- встановлення додаткових вікових меж (так, право на підприємницьку діяльність мають тільки діти, які досягли шістнадцятирічного віку);

- встановлення особливих гарантій реалізації прав і свобод (наприклад, державні органи здійснюють контроль за дотриманням прав дитини при продажу і покупці житла);

- встановлення особливих режимів реалізації прав і свобод дітьми, які знаходяться у несприятливій або екстремальній ситуації. Так, держава зобов'язується створити дітям-інвалідам і дітям з недоліками розумового або фізичного розвитку необхідні умови для повноцінного життя, зокрема для отримання освіти [7, с. 271].

Погоджуємось з думкою Н. Опольської, що права дитини – це об'єктивно визначені соціально-економічним рівнем розвитку суспільства юридично гарантовані можливості задоволення потреб та інтересів дитини, реалізація яких є

необхідною умовою для її нормального життя та гармонійного розвитку і здійснюються самою дитиною або за допомогою інших осіб. Інакше кажучи, це ті юридичні можливості, що є похідними від прав людини і є загальними та рівними для усіх дітей до 18 років [11, с. 289].

Вважаємо, що для класифікації на види найкращих інтересів дитини насамперед необхідно дослідити поняття та види прав дитини, безпосередньо закріплені у нормах права. Так, проаналізувавши норми чинного цивільного законодавства та наукові дослідження, можна стверджувати, що в здебільшого права дітей поділяються на майнові і немайнові.

Так, Л. Ольховик пропонує класифікацію особистих немайнових прав дитини за цільовою спрямованістю: особисті немайнові права, спрямовані на забезпечення фізичного та психічного благополуччя дитини (життя, здоров'я, сім'я, вибір місця проживання, виховання); особисті немайнові права, спрямовані на забезпечення соціального буття дитини (право на реєстрацію народження, право на індивідуалізацію особи в суспільстві, право на освіту) [12, с. 10].

Т. Корж-Ікаєва права і свободи неповнолітніх поділила за функціональним змістом на: загальні – права та свободи, що необхідні для їх фізичного й біологічного існування та розвитку в конкретних історичних умовах, особливі – права і свободи в тій чи іншій сфері управління або галузі права, спеціальні – можливості щодо захисту своїх прав, свобод і законних інтересів [13, с. 12].

Вважаємо, що межі правомочності «найкращих інтересів дитини» конкретно не закріплені в правових нормах, а впливають із сукупності певних норм права, правових дефініцій і принципів. Зауважимо, що за допомогою лише суб'єктивних прав дитини неможливо належним чином впливати на суспільні відносини за участю дітей та адекватно їх регулювати.

На нашу думку, не усі найкращі інтереси дитини можуть бути опосередковані в окремих правах дитини, оскільки юридична можливість дитини претендувати на окремі суб'єктивні блага, дії чи рішення в сучасних умовах не може бути забезпечена щодо усіх її найкращих інтересів.

Відтак, із урахуванням наведеного вище, найкращі інтереси дитини умовно можна поділити:

1) за суб'єктами реалізації найкращих інтересів дитини:

а) найкращі інтереси дитини, що реалізуються безпосередньо самою дитиною (дитина висловлює свою думку щодо місця проживання; обирає сферу захоплень, напрям навчання для подальшого здобуття професії; виражає своє бажання в активній формі щодо спілкування чи неспілкування з тим із батьків, з ким не проживає тощо);

б) найкращі інтереси дитини, що реалізуються батьками (позбавлення батьківських прав того із батьків, хто не бере участі у вихованні дитини, виховання дитини у сприятливому середовищі, виконання батьківських обов'язків належним чином тощо);

в) найкращі інтереси дитини, що реалізуються державними та судовими органами (судові органи приймають рішення у справах за участю дітей, враховуючи їх найкращі інтереси; державні органи здійснюють державну політику, вживають способи і засоби забезпечення найкращих інтересів дитини щодо відповідних категорій дітей, які потребують державної підтримки);

2) за віковими особливостями дитини:

а) найкращі інтереси дитини, які вона не розуміє, – це об'єктивно-суб'єктивні потреби та інтереси дитини для забезпечення їй нормальних умов для життя та розвитку та відновлення відповідного сприятливого середовища у разі настання несприятливих обставин, які порушують права та свободи дитини. Найкращі інтереси дитини, які вона не розуміє, реалізуються її законними представниками шляхом виконання своїх обов'язків та дотримання прав і свобод дитини. Найкращі інтереси дитини, які вона не розуміє, відновлюються шляхом прийняття рішень, вчинення дій органами державної влади та судами;

б) найкращі інтереси дитини, які вона розуміє та сприймає свідомо. – це об'єктивно-суб'єктивні потреби та інтереси дитини для забезпечення їй нормальних умов для життя та розвитку, які забезпечуються батьками або іншими

законними представниками дитини, самою дитиною шляхом реалізації прав. Відновлення таких інтересів забезпечується державними органами та судами;

3) за видами прав дитини через призму віддзеркалення її потреб і нерозривного зв'язку суб'єктивних прав дитини з її найкращими інтересами:

а) найкращі інтереси дитини, що реалізуються у сфері особистих немайнових прав дитини. Така реалізація має здійснюватися шляхом виконання батьками своїх особистих немайнових прав і обов'язків, при цьому права і найкращі інтереси дитини мають переважати над правами дитини;

б) найкращі інтереси дитини, що реалізуються у сфері особистих майнових прав дитини. Така реалізація здійснюється батьками при здійсненні контролю з боку державних органів, до прикладу, батьки здійснюють управління майном неповнолітньої дитини, але здійснити відчуження такого майна батьки можуть лише після отримання відповідного дозволу органів опіки та піклування.

1.2. Становлення концепції забезпечення найкращих інтересів дитини

Історично концепція забезпечення найкращих інтересів дитини ґрунтувалася на передбачуваних принципах і загалом відображала суспільні цінності та переконання щодо того, що вважається найкращим для дітей. Найдавніше застосування принципу походить з римського права, що стало фундаментом для побудови правових систем англомовних країн (Австралія, Канада та Великобританія) [14, с. 38]. У ранній Римській республіці батьки були головними особами, які приймали рішення стосовно своїх дітей. Вони вважалися законними головами сім'ї, і згодом суди надали їм абсолютну опіку над дітьми. Ця влада «*paterfamilias*» була надана батькам на підставі кількох чинників, а саме: здатність батька фінансово піклуватися про дитину, його право на отримання послуг від дитини, його здатність періодично навчати дітей та погляд на дітей як на власність батька. Вважалося, що надання саме батькам вищих прав дозволить уникнути суперечок між чоловіком і дружиною [15, с. 333].

Необхідність захисту прав дитини була зумовлена тим, що з розвитком суспільства діти на рівні з дорослими почали брати участь у правовідносинах. Насамперед до таких відносин належали трудові, які полягали саме у фізичній праці малолітніх дітей на заводах чи фабриках країн Європи та Америки у ХІХ ст.

Вважається, що під час промислової революції з'явилася материнська перевага у забезпеченні найкращих інтересів дитини. Навіть з'явилася доктрина «ніжних років», коли перевага надавалася матері, щоб зберегти опіку над своїми дітьми [16, с. 125]. У зв'язку з тим, що матері, на цьому етапі розглядалися як найбільш природний опікун, який піклувався про дітей, заяви, подані батьками, мали довести, що мати їхніх дітей не відповідає чи не здатна виконувати свої батьківські обов'язки. Із часом процес прийняття рішень щодо дітей удосконалювався, і на перший план винесли моральне благополуччя дітей.

Усвідомлення необхідності надання дітям додаткової допомоги та підтримки виникла лише у ХХ ст. Розвиток концепції прав людини спонукав до виокремлення прав дитини до нової категорії. Вагомою підставою необхідності вирішення питання щодо захисту прав і свобод дитини також стали Перша та Друга світові війни. Так, унаслідок Першої світової війни велика кількість дітей залишилась без батьківського піклування, житла, їжі та інших життєво важливих речей. Тож, з метою захисту прав та інтересів дітей Генеральна конференція Міжнародної організації праці 29 жовтня 1919 р. прийняла Конвенцію про мінімальний вік приймання дітей на роботу в промисловості № 5, якою передбачила, що діти молодші за чотирнадцять років не приймаються на роботу і не виконують роботи на жодному з державних або приватних промислових підприємств [17].

Початком міжнародно-правового регулювання у галузі захисту прав дітей є створення 1923 року Міжнародного союзу порятунку дітей [18, с. 42]. Водночас права дітей розглядалися переважно в контексті заходів, пов'язаних із заборонаю рабства, дитячої праці та торгівлі дітьми. У рамках Міжнародного союзу порятунку дітей був розроблений перший міжнародний акт – Декларація прав дитини (Женевська декларація), прийнята П'ятою Асамблеєю Ліги Націй 1924 року. Оскільки на той час використання дитячої праці у формі експлуатації дітей на

виробництві без урахування їх фізичного стану було повсюдним, Асамблея поставила питання про заборону примусової дитячої праці.

Декларація складається лише з п'яти пунктів. У зазначених пунктах ми вбачаємо першу спробу узагальнення найкращих інтересів дитини: 1. Дитина має отримувати усі засоби, необхідні для її нормального матеріального і духовного розвитку. 2. Голодна дитина має бути нагодована; хвора дитина має бути доглянута; дитина у скруті має отримати допомогу; сирота або безпритульна дитина має отримати притулок і догляд. 3. У лихі часи дитина першою має отримати допомогу. 4. Дитина повинна мати засоби для існування і захист від будь-яких форм експлуатації. 5. Дитина має бути вихована з усвідомленням того, що її кращі якості повинні служити іншим людям [19].

Як зазначено в преамбулі Декларації прав дитини 1959 року, саме Женевська декларація прав дитини 1924 року заклала підстави для захисту прав дітей [20].

Задля захисту прав дітей 1946 року, після завершення Другої світової війни, було засновано Міжнародний надзвичайний фонд допомоги дітям при Організації Об'єднаних Націй. Основна мета фонду — допомога дітям, життя яких було в небезпеці та захист їхніх права.

Подальший розвиток найкращих інтересів дитини знайшов своє відображення у Декларації прав дитини. Робота над проектом розпочалася 1957 року. Прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 1959 року. Саме в цьому документі були сформульовані десять принципів, що визначають дії всіх, хто відповідає за здійснення всієї повноти прав дітей. Головною метою Декларації було забезпечення дітям «щасливого дитинства» [21]. Цей документ є прикладом того, як на міжнародно-правовому рівні закріплено принцип якнайкращого забезпечення інтересів дитини. У Декларації, як зазначала Л. Гретченко, враховано той факт, що дитина через її фізичну та розумову незрілість вимагає спеціальної охорони та піклування, зокрема належного правового захисту до й після народження [22]. Однак Загальна декларація не мала обов'язкової юридичної сили та не була міжнародним договором.

До кінця 1970-х рр. рівень розвитку суспільства, становище дітей, нові проблеми показали, що лише декларативних принципів недостатньо. Були потрібні документи, в яких на підставі юридичних норм мали закріплюватися заходи та способи захисту прав дітей. Кілька міжнародних конвенцій згодом розвинули основні положення Декларації. Так, у 1974 р. була прийнята Декларація про захист жінок і дітей в надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів [23, с. 9].

Ще одним важливим документом стала Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, прийнята 1979 року [24]. У ст. 16 Конвенції йшлося про те, що найкращі інтереси дитини мають бути першочерговими у забезпеченні того, щоб чоловік і жінка мали однакові батьківські права та обов'язки стосовно дітей, незалежно від їхнього сімейного стану; однакові права та обов'язки щодо опіки, піклування та усиновлення дітей [25, с. 109]. У 1986 р. почала діяти Декларація про соціальні і правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання та їх усиновлення на національному (приймаюча сім'я – співвітчизники) і міжнародному (приймаюча сім'я – іноземці) рівнях [23, с. 9].

Під час укладання Конвенції про права дитини (1989) були взяті до уваги напрацювання, зафіксовані в Женевській декларації прав дитини 1924 року [17], Декларації прав дитини, прийнятій Генеральною Асамблеєю 20.11.1959 р. [21], Загальній декларації прав людини [20], в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (зокрема, у статтях 23 і 24) [26], а також Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (зокрема, у ст. 10) [27].

Отже, у Конвенції про права дитини 1989 року вперше було узагальнено інтереси дитини, про які йшлося у комплексі документів, починаючи від Женевської декларації прав дитини 1924 р. Принагідно зауважимо, що у новому документі вперше було подане визначення «принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини» [28]. Україна ратифікувала Конвенцію про права дитини 27 лютого 1991 р. відповідно до Постанови Верховної Ради Української РСР № 789-XII [29].

У Конвенції про права дитини вперше було проголошено на міжнародному рівні принцип якнайкращого забезпечення інтересів дитини в усіх діях щодо дітей, проте вже понад двадцять років у міжнародному та національному законодавстві відсутнє визначення поняття «принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини».

Так, Конвенція про права дитини є юридичною базою існування та функціонування Комітету з прав дитини, що здійснює контроль за виконанням державами-учасницями своїх зобов'язань за цим міжнародним договором та факультативними протоколами до нього. Сьогодні Конвенція про права дитини є найширшою ратифікованою міжнародною угодою в історії ООН, її прийняли майже всі держави світу. Конвенція відіграє важливу роль у захисті прав дітей та зміцненні їхньої позиції в суспільстві.

У 1990-х рр. УВКБ ООН уперше застосувало принцип забезпечення найкращих інтересів дитини у своєму Комплексному плані дій (CPA), що включав керівні принципи щодо спеціальних процедур для дітей, які опинилися без супроводу дорослих за межами своїх країн та потребують особливої гуманітарної підтримки [30]. Однією з ключових особливостей плану була саме оцінка найкращих інтересів дітей з метою визначення відповідних рішень щодо них у подальшому.

На підставі Конвенції про права дитини було прийнято три факультативних протоколи:

1. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії від 25 травня 2000 р. [31].
2. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах від 25 травня 2000 р. [32].
3. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо процедури повідомлень від 19 грудня 2011 р. [33].

Частина 3 ст. 8 Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії від 25.05.2000 р. визначає, що держави-учасниці забезпечують, щоб у системі кримінального

судочинства при поводженні з дітьми, які є жертвами злочинів, передбачених цим Протоколом, першочергова увага приділялась дотриманню найкращих інтересів дитини. Цей протокол зобов'язує держав-учасниць криміналізувати на національному рівні протиправні діяння щодо дітей, передбачити кримінальну відповідальність за їх вчинення та вживати на рівні держави відповідних заходів для захисту прав та інтересів дітей.

Відповідно до ч. 3 ст. 8 Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії від 25 травня 2000 р. держави-учасниці вживають відповідних заходів для захисту прав та інтересів дітей- жертв практики, забороненої цим Протоколом, на всіх етапах кримінального судочинства, зокрема шляхом:

- а) визнання уразливості дітей-жертв і адаптації процедур для визнання їхніх особливих потреб, у тому числі їх особливих потреб в якості свідків;
- б) інформування дітей-жертв про їхні права, роль та утримання, терміни і хід судочинства та про рішення щодо їхніх справ;
- с) забезпечення того, щоб думки, потреби і проблеми дітей жертв подавались і розглядались у ході судочинства відповідно до процесуальних норм національного законодавства у тих випадках, коли зачіпаються їхні особисті інтереси;
- д) надання дітям-жертвам послуг щодо надання відповідної підтримки на всіх етапах судочинства;
- е) захисту у відповідних випадках особистого життя і особи дітей-жертв та вжиття заходів, згідно з національним законодавством, з метою уникнення небажаного розповсюдження інформації, яка могла б призвести до встановлення особи дітей-жертв;
- ф) забезпечення у відповідних випадках захисту дітей-жертв, а також їхніх сімей та свідків, які виступають від їхнього імені, від залякування та застосування заходів помсти;

g) недопущення надмірних затримок із винесенням рішень щодо справ та виконанням розпоряджень і постанов щодо надання компенсації дітям-жертвам [31].

Отже, цей Протокол з метою дотримання найкращих інтересів дитини зобов'язує держав-учасниць передбачити в національному законодавстві та реалізувати на практиці проведення слідчих дій в межах кримінального провадження та здійснити судовий розгляд справ щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, адаптувавши усі процедури під особливості дитини, забезпечити конфіденційність та швидкість проведення як слідчих дій, так і судового розгляду такої категорії справ. Реалізація проведення зазначених дій повинна забезпечувати дотримання найкращих інтересів дитини. Проте, як свідчить практика, національні державні органи під час розгляду справ за участю дітей в межах кримінального аспекту часто вдаються до надмірного формалізму, дитяча спеціалізація як слідчих, так і судових органів здебільшого не передбачає спеціальної підготовки, органи кримінальної юстиції не адаптовані до роботи з дітьми, недостатньо психологів та соціальних педагогів, які підготовлені до роботи з дітьми у контакті із законом, що призводить до порушення найкращих інтересів дітей.

Положення Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах від 25 травня 2000 р. є особливо актуальними для нашої держави. Зокрема, цей протокол проголошує, що Держави-учасниці будучи впевнені, що Факультативний протокол до Конвенції, який підвищує вік можливого призову осіб до збройних сил і їхньої участі у військових діях, ефективно сприятиме здійсненню принципу, згідно з яким у всіх діях щодо дітей першочергова увага повинна приділятися найкращому забезпеченню інтересів дитини [32]. Стаття 3 Факультативного протоколу передбачає, що держави-учасниці підвищують мінімальний вік добровільного призову осіб до їхніх національних збройних сил порівняно з віком, визначеним у пункті 3 статті 38 Конвенції про права дитини, враховуючи принципи, які містяться в цій статті, і визнаючи, що відповідно до Конвенції особи, які не досягли 18 років, мають право на особливий захист [32].

Вважаємо, що до такого особливого захисту належать не лише наявність національного законодавства, яке захищало б права та свободи неповнолітніх під час збройних конфліктів, а й практична реалізація забезпечення прав та свобод дітей під час воєнних дій.

Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо процедури повідомлень від 19 грудня 2011 р. збільшив коло повноважень Комітету з прав дитини шляхом проведення процедур повідомлень і розслідувань. Разом із тим у ст. 2 Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо процедури повідомлень від 19 грудня 2011 р. передбачено, що під час виконання функцій, покладених на Комітет з прав дитини цим Протоколом, він керується принципом найкращого забезпечення інтересів дитини. Він також враховує права й погляди дитини, приділяючи поглядам дитини належну увагу відповідно до віку та зрілості дитини [33].

Нашою державою під час ратифікації Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо процедури повідомлень заявлено про тимчасову об'єктивну неможливість виконання своїх зобов'язань за вказаним протоколом на тимчасово окупованій території України, а також в окремих районах Донецької та Луганської областей України.

Комітет з прав дитини виконує моніторингову функцію. Як зазначено у ст. 43 Конвенції про права дитини, метою діяльності цього органу є розгляд прогресу, досягнутого державами-учасницями щодо виконання зобов'язань, взятих згідно з цим міжнародним договором. Комітет складається з 18 експертів, які виступають в особистій якості та обираються на чотирирічних строк із можливістю переобрання [28]. Водночас ст. 44 Конвенції про права дитини передбачає, що держави-учасниці зобов'язані подавати Комітету через Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй доповіді про вжиті ними заходи щодо закріплення визнаних у Конвенції прав та прогрес, досягнутий у здійсненні цих прав: а) протягом двох років після набуття чинності цієї Конвенцією для відповідної Держави-учасниці; б) надалі — кожні п'ять років.

У доповідях, які подаються відповідно до цієї статті, зазначаються чинники і труднощі, якщо такі є, що впливають на ступінь виконання зобов'язань за цією Конвенцією. Доповіді містять вичерпну інформацію, щоб забезпечити Комітету повне розуміння дії Конвенції у даній країні. Державі-учасниці, яка подала Комітету всебічну первинну інформацію, немає необхідності повторювати у наступних доповідях, що подаються відповідно до пункту 1 підпункту b цієї статті, раніше викладену основну інформацію. Комітет може запитувати у держав-учасниць додаткову інформацію, що стосується здійснення цієї Конвенції. Держави-учасниці забезпечують широку гласність своїм доповідям у власних країнах [28].

Комітет з прав дитини після розгляду доповідей може вносити рекомендації та пропозиції загального характеру, які направляються будь-якій зацікавленій державі-учасниці і повідомляються Генеральній Асамблеї ООН разом із зауваженнями держав-учасниць, якщо вони є. Такі зауваження Комітету з прав дитини можуть бути використані у національних судах України через призму п. 11 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19 грудня 2014 р. №13 «Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя», яким передбачено, що у разі виникнення труднощів із застосуванням міжнародних договорів України суди при здійсненні правосуддя можуть використовувати акти та рішення міжнародних організацій, спеціалізованих органів, які мають повноваження щодо тлумачення відповідних міжнародних договорів або врегулювання спорів щодо тлумачення [34].

Конвенція про права дитини та факультативні протоколи до неї є міжнародними договорами у значенні підп. «а» п. 1 ст. 2 Віденської конвенції про право міжнародних договорів, відповідно до якого «договір» означає міжнародну угоду, укладену між державами в письмовій формі і регульовану міжнародним правом, незалежно від того, чи викладена така угода в одному документі, двох чи кількох пов'язаних між собою документах, а також незалежно від її конкретного найменування [35].

Крім Конвенції про права дитини та факультативних протоколів до неї, забезпечення найкращих інтересів дитини знайшло своє відображення у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [36], Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року [37]; Конвенції про захист дітей та співробітництво в галузі міжнародного усиновлення 1993 року [38]; Конвенції про юрисдикцію, застосовне право, визнання, виконання та співробітництво стосовно батьківської відповідальності та заходів захисту дітей 1996 року [39] й низці інших. При цьому жоден із зазначених міжнародних документів не містить визначення поняття та змісту принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини.

Статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року передбачено, що судові рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх [36].

У контексті проблематики дослідження привертають увагу й певні положення Європейської конвенції про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 р. Зокрема, в ній йшлося про всебічну підтримку прав дітей, надання їм процесуальних прав та сприяння реалізації ними цих прав шляхом забезпечення становища, за якого діти особисто або через інших осіб чи органи поінформовані та допущені до участі в розгляді судовим органом справ, що їх стосуються. Стаття 6 документа визначає порядок прийняття рішення з огляду на беззаперечне гарантування принципу найкращих інтересів дитини [40].

У Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року закріплено, держави, що підписали цю Конвенцію, твердо переконані в тому, що інтереси дітей — це найважливіше в справі турботи про них [37]. Цей міжнародний договір не стосується злочинів, пов'язаних з викраденням і торгівлею дітьми, а застосовується до відносин щодо повернення дітей до держави їхнього

постійного місця проживання та доступу до дитини одним із батьків або іншими особами, що належать до сім'ї дитини.

Стаття 4 Конвенції про захист дітей та співробітництво в галузі міжнародного усиновлення 1993 року передбачає, що усиновлення в рамках цієї Конвенції має місце тільки у випадку, якщо компетентні органи влади Держави походження визначили після належного розгляду можливостей улаштування дитини в Державі походження, що міждержавне усиновлення відповідає найкращим інтересам дитини [38].

Отже, відповідно до міжнародного законодавства, яке підлягає застосуванню в Україні, міждержавне усиновлення має відповідати найкращим інтересам дитини. На нашу думку, для забезпечення дієвого механізму правового забезпечення найкращих інтересів дитини при міждержавному усиновленні на національному рівні потрібно визначити пріоритети, основні завдання і принципи реалізації державної політики у сфері захисту прав дитини при міждержавному усиновленні.

Відповідно до Конвенції про юрисдикцію, застосовне право, визнання, виконання та співробітництво стосовно батьківської відповідальності та заходів захисту дітей 1996 року держави, що підписали цю Конвенцію, підтверджують, що найвищим інтересам дитини повинне надаватися першочергове значення. Так, ст. 28 вказаної Конвенції визначено, що заходи, ужиті в одній Договірній Державі та визнані такими, що підлягають виконанню або реєстрації з метою виконання в іншій Договірній Державі, виконуються в останній Державі так, якби вони були вжиті органами тієї Держави. Виконання відбувається згідно з правом держави, в якій було подано прохання, настільки, наскільки передбачено цим правом, беручи до уваги найвищі інтереси дитини [39].

У Конвенції про контакт з дітьми (ETS № 192) [41], ратифікованій Україною 1 квітня 2007 р. Законом України «Про ратифікацію Конвенції про контакт з дітьми» від 20 вересня 2006 р. № 166-V [42], також ідеться про врахування найвищих інтересів дитини як загального принципу, що повинен застосовуватися до розпоряджень про контакт дитини із батьками або особами, що не є її батьками.

Так, ст. 4 Конвенції про контакт з дітьми (ETS №192) передбачено, що дитина та її батьки мають право встановлювати й підтримувати регулярний контакт один з одним. Такий контакт може бути обмежений або заборонений лише тоді, коли це необхідно в найвищих інтересах дитини. Якщо підтримання неконтрольованого контакту з одним з батьків не відповідає найвищим інтересам дитини, то розглядається можливість контрольованого особистого контакту чи іншої форми контакту з одним з таких батьків [41]. Стаття 5 зазначеного міжнародного договору також передбачає, що з урахуванням найвищих інтересів дитини може бути встановлено контакт між дитиною та особами, що не є її батьками, але мають сімейні зв'язки з дитиною. Водночас ст. 6 вказаної Конвенції надає право дитині, яка відповідно до внутрішнього законодавства вважається достатньо свідомою, за винятком, коли це явно суперечить її найвищим інтересам одержувати всю суттєву інформацію, отримувати консультації, висловлювати свою думку [41].

У Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, укладеній 25 жовтня 1980 р. [37], до якої Україна приєдналася Законом України «Про приєднання України до Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей» від 11 січня 2006 р. № 3303-IV [43], відсутня норма щодо застосування принципу врахування найкращих інтересів дітей державами-учасницями Конвенції при забезпеченні негайного повернення дітей, незаконно переміщених до будь-якої з Договірних держав або утримуваних у будь-якій із Договірних держав.

В Європейській конвенції про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми, підписаній 20 травня 1980 р. [44], ратифікованій Україною Законом № 135-VI від 6 березня 2008 р. «Про ратифікацію Європейської конвенції про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми» [45], згадується про інтереси благополуччя дитини при виконанні рішень і поновлення опіки над дітьми між Договірними державами. Так, пунктами b), d) ст. 10 передбачено, що у визнанні та виконанні рішення стосовно опіки, ухваленого в одній Договірній Державі може бути відмовлено з таких підстав: якщо встановлено, що через зміну обставин, у

тому числі через закінчення часу, але не через просту зміну місця проживання дитини після неправомірного переміщення, наслідки первісного рішення явно більше не відповідають інтересам благополуччя дитини; якщо рішення є не сумісним з рішенням, яке було ухвалене в запитуваній Державі або підлягає виконанню в цій Державі після його ухвалення в третій Державі, унаслідок провадження, порушеного до подання прохання про визнання чи виконання, та якщо відмова відповідає інтересам благополуччя дитини [44].

Отже, в Європейській конвенції про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми немає згадки про найкращі інтереси дитини, натомість у цьому міжнародному договорі зазначено «інтереси благополуччя дитини», що не може бути тотожним поняттю найкращих інтересів дитини.

У 2004 р. УВКБ ООН розпочало розробку вказівок щодо того, як реалізувати принцип найкращих інтересів дитини на практиці. Результатом цього стала попередня версія Рекомендацій щодо визначення найкращих інтересів дитини в травні 2006 р. Ці тимчасові настанови були випробувані в Ефіопії, Гвінеї, Кенії, Малайзії, Таджикистані, Танзанії й Таїланді та остаточна версія Рекомендацій УВКБ ООН щодо визначення найкращих інтересів дитини була опублікована в травні 2008 року [46].

У листопаді 2010 р. було розроблено керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи стосовно правосуддя, дружнього до дітей. Між іншим, їхніми розробниками було вказано, що країни, які входять до Ради Європи, мають стати гарантами ефективної реалізації прав дітей, а це можливо лише за умови, коли до їх найкращих інтересів буде прикуто першочергову увагу. З огляду на це під час оцінки інтересів постраждалих дітей: 1) належна увага має приділятися їх поглядам та думкам; 2) решта прав дитини – право на гідність, свободу та рівне ставлення мають дотримуватись на постійній основі; 3) всім причетним до цього органам влади слід застосовувати комплексний підхід, щоб дозволити максимально враховувати інтереси дитини, включно з її психологічним та фізичним станом, а також інтереси правового, соціального та економічного характеру.

Виходячи з наведеного вище, можна погодитися з М. Менджулом, який зазначав, що на міжнародному рівні не лише встановлено принцип найкращих інтересів дитини, а й визначено надзвичайно широку сферу його дії, що вкотре підкреслює універсальність зазначеного принципу [47, с. 88].

Разом із дослідженням генезису принципу забезпечення найкращих інтересів дитини в міжнародному праві нами проведено аналіз національного законодавства щодо захисту прав дітей з урахуванням їх найкращих інтересів.

Так, абз. 3 ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» передбачено, що забезпечення найкращих інтересів дитини - дії та рішення, що спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності та враховують думку дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити [48].

Слід зазначити, що вперше принцип забезпечення найкращих інтересів дитини було проголошено Конвенцією про права дитини 1989 року. Проте вже понад двадцять років в міжнародному і в національному законодавстві відсутнє визначення та поняття змісту принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини. Така прогалина в законодавстві призводить до правової невизначеності під час розгляду справ за участю дітей державними та судовими органами.

1.3. Найкращі інтереси дитини у загальнонауковому та правовому дискурсі

Абзацом 3 ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» визначено, що «забезпечення найважливіших інтересів дитини – це забезпечення її індивідуальних потреб відповідно до віку, статті, розвитку, стану здоров'я, особливостей культурної, родинної та етнічної належності дитини з обов'язковим врахуванням її думки» [48].

Науковці трактують це поняття по-різному, вносячи у нього свої корективи та доповнення. І це цілком природно, оскільки світ змінюється і потреби дітей у забезпеченні їх нормальною життєдіяльністю та розвитком збільшуються й потребують доповнення, модернізації з боку регулювання та здійснення саме державою.

Зважаючи на актуальність застосування цього принципу у сфері захисту прав дітей на міжнародному та національному рівні, доцільним є розгляд концептуального розуміння принципу забезпечення найкращих інтересів дитини в науковому та правовому дискурсі шляхом аналізу наукових праць, які автори в різний період часу присвячували цій темі або окремим її аспектам, висвітлення проблемних питань і пошук шляхів їх вирішення.

Значну частину досліджень у сфері прав і свобод дітей здійснювали вчені-цивілісти та вчені конституційного права. Наприклад, у своїй праці «Права і свободи дитини: вступ до проблеми» Н. Оніщенко, О. Львова та С. Сунегін зазначають, що права та інтереси дитини займають вагоме значення у правовій і демократичній державі. Забезпечення та реалізація цих інтересів є одним із основних завдань держави. Саме тому законодавство України містить нормативно-правові акти щодо врегулювання цього питання, зокрема це Конституція, яка проголошує рівність прав дітей (статті 24, 52), охорону дитинства (ст. 51), заборону насильства над дитиною та її експлуатацію (ст. 52), право на життя (ст. 27), захист та допомогу держави дитині, позбавленій сімейного оточення (ст. 52), право на освіту (ст. 53) [49].

Предметом наукового дослідження О. Губанової стала тема «Найкраще забезпечення інтересів дитини як принцип визначення місця її проживання» під час висвітлення якої авторка приділяє значну увагу саме назві принципу «забезпечення найкращих інтересів дитини». Вона зазначає, що в жодному вітчизняному акті законодавства не здійснюється поділ інтересів на кращі та гірші, кращі та найкращі тощо. У разі виникнення у дитини одночасно інтересів у культурній та економічній сферах буде абсурдним стверджувати, що один із цих інтересів буде кращим за інший або найкращим із наведених. Тому з точки зору дотримання єдності

юридичної термінології, задля використання термінології, яка є логічно вивіреною та несуперечною, для дотримання принципу правової визначеності авторка вважає за доцільне використання словосполучення «найкраще забезпечення інтересів дитини», не погоджуючись із використанням формулювання «найкращі інтереси дитини» у правовій літературі та юридичній практиці [50].

Окрему групу наукових праць вчених становлять дослідження, присвячені питанням забезпечення принципу найкращих інтересів дитини на практиці, зокрема у цивільному судочинстві. Наприклад, у статті Г. Гаро на тему «Забезпечення принципу найкращих інтересів дитини у цивільному провадженні» акцентовано увагу на основні нормативно-правові акти, які містять цей принцип, а також забезпечення зазначеного принципу у ході здійснення судочинства. Так, Конвенція про права дитини, яка відповідно до Конституції України є частиною національного законодавства, в усіх питаннях, що стосуються дітей, незалежно від того чи це державні, чи приватні інститути, які займаються створенням сприятливих умов, соціальним забезпеченням, а також судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється забезпеченням найкращих інтересів дитини. Дитині забезпечується таких захист та піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які беруть відповідальність за неї відповідно до законодавства і з цією метою вживають усіх адміністративних і законодавчих заходів [51].

Таким чином, авторка статті, трактуючи забезпечення найкращих інтересів дитини, значну увагу звертає на обсяг прав та обов'язків батьків та інших осіб, що їх замінюють. Адже не лише від держави залежить те, в яких умовах буде розвиватися дитина, а й від осіб, тобто батьків (опікунів чи піклувальників), які безпосередньо будуть створювати ці умови.

Заслуговує на увагу наукова праця М. Менджула на тему «Зміст принципу найкращих інтересів дитини та його практичне застосування», в якій автор вказує, що принцип найкращих інтересів дитини є одним із фундаментальних принципів, який закріплений у міжнародних актах та національному законодавстві України, знайшов своє сутнісне наповнення у практиці Європейського суду з прав людини і

застосовується національними судами. Проте науковець зазначає, що безпосереднього закріплення принципу забезпечення найкращих інтересів дитини в Конституції відсутнє, але це жодним чином не зменшує його значення [47].

Цікавим вбачається дослідження М. Корнієнка на тему «Принцип дотримання найкращих інтересів дитини та його застосування у цивільному судочинстві України». Так, дослідник вказує на те, що найчастіше національні суди застосовують принцип дотримання найкращих інтересів дитини під час розгляду справ про позбавлення батьківських прав або про визнання батьківства, про усиновлення, визначення місця проживання дитини, надання доступу до спілкування та / або усунення перешкод у спілкуванні з дитиною, забезпечення побачень із дитиною батькам або близьким родичам, у розгляді заяв, поданих на підставі Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 р. тощо [52].

Важливим для досягнення цілей, поставлених у роботі, є дослідження правового статусу дитини та поняття найкращих інтересів дитини. З цією метою доцільно звернути увагу на дослідження О. Мельник на тему «Правове поняття та характерні особливості інтересів дитини при усиновленні», в якому автор зазначає, що найкращі інтереси можуть бути ототожнені з поняттям благополуччя, яке охоплює матеріальну, духовну, емоційну, психічну та інші складники. Отже, як бачимо, науковці наповнюють поняття найвищих інтересів дитини доволі широким змістом. Із наведених доктринальних визначень вбачається, що найвищі інтереси дитини є комплексним поняттям, яке включає низку елементів [53].

Цікавою видається наукова праця Ж. Петрочко «Найкращі інтереси дитини: сутність і шляхи забезпечення», в якій автор зазначає, що забезпеченням найкращих інтересів дитини є задоволення її індивідуальних потреб відповідно до віку дитини, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності з урахуванням думки дитини. Одним із головних критеріїв під час забезпечення найважливіших інтересів науковець вбачає оцінку потреб дитини та її сім'ї. Оскільки оцінка потреб дитини та її сім'ї

— найважливіший технологічний інструмент і разом з тим основний шлях забезпечення найкращих інтересів дитини [54].

У свою чергу Я. Тубольцева дослідила тему «Забезпечення найкращих інтересів дитини при розгляді судом справ про усиновлення», зазначивши, що нині у національному законодавстві, частиною якого є також чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, існує термінологічна розбіжність. Незважаючи на те, що норми міжнародного та національного законодавства не мають суперечити одна одній. Проте використовуються терміни «найкращі» та «найвищі» інтереси дитини, що ускладнює їх інтерпретацію у правозастосовній діяльності та формуванні правової доктрини. Саме тому авторка пропонує внести зміни до чинних текстів нормативно-правових актів, особливо у сфері усиновлення задля введення єдиного терміна «найкращі інтереси дитини» [55].

Як бачимо, чимала кількість вчених акцентує увагу саме на тлумаченні поняття «найкращі інтереси дитини». Одні вважають доцільним його використання, а інші стверджують, що поняття є не зовсім коректним.

У своїй науковій праці «Особливості процесу прийняття медичних рішень щодо дитини: пропозиції до законодавства» М. Самофал пропонує вважати найкращі інтереси дитини як дискреційний правовий критерій визначення потреб дитини, задоволення яких допоможе забезпечити її здоровий і нормальний фізичний, розумовий, моральний, духовний і соціальний розвиток в умовах свободи і достоїнства [56].

Цікавим є дослідження І. Демченка «Найкращі інтереси дитини у сфері охорони здоров'я: український підхід», у якому науковець вважає за доцільне дещо розширити поняття найкращі інтереси дитини, зазначивши, що найкращі інтереси дитини – це певний підхід, відповідно до якого благополуччя дитини, її інтереси стоять вище за права інших заінтересованих осіб. Найкращі інтереси дитини – критерій, який застосовується судом. Однак автор вказує, що сфера застосування цього критерію може бути розширена на сферу охорони здоров'я. Найкращі інтереси дитини у сфері охорони здоров'я – це принцип прав дитини, водночас і

правовий критерій, що полягає у задоволенні її індивідуальних інтересів, який застосовується у медичній практиці з урахуванням думки дитини [57].

З вищезазначеного випливає, що принцип забезпечення найкращих інтересів дитини має досить широку сферу застосування як у національному, так і міжнародному праві. Незважаючи на те, у якій саме сфері життєдіяльності, захисту прав і свобод дітей буде застосовуватись цей принцип, основним його завданням є створення усіх найліпших, сприятливих умов, необхідних для життя, здоров'я та розвитку дитини.

Правову характеристику концепції забезпечення «найкращих інтересів дитини» за міжнародним правом та національним законодавством надає Л. Гретченко, яка зазначає, що Європейська конвенція про здійснення прав дітей 1996 р. (набула чинності в Україні 1 квітня 2007 р.) була ратифікована Законом України від 03.08.2006 р. № 69-V із заявою до ст. 1 такого змісту: «Відповідно до пункту 4 статті 1 Конвенції Україна заявляє, що дія цієї Конвенції поширюється на розгляд судами справ, що стосуються: усиновлення дитини; установлення опіки, піклування над дитиною; визначення місця проживання дитини; позбавлення або оспорювання батьківських прав; інших питань про відносини між батьками та дитиною; будь-яких інших питань, що стосуються дитини особисто, а також питань її сім'ї (у тому числі, її виховання, поновлення батьківських прав, управління її майном)». Предметом цієї Конвенції є забезпечення найвищих інтересів дітей, підтримка їхніх прав, надання дітям також процесуальних прав, а також сприяння здійсненню ними цих прав шляхом забезпечення становища, при якому діти особисто або через інших осіб, або через органи поінформовані та допущені до участі в розгляді судовим органом справ, що їх стосуються (п. 2 ст. 1) [22].

Одним із напрямів тлумачення принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини є забезпечення основних прав і свобод дитини в більш широкому розумінні, ніж передбачено законом. Саме тому доцільним є розглянути тлумачення прав дитини та дослідження правового статусу дитини.

Так, у своїй праці «Правове забезпечення прав та свобод дитини в Україні (загальнотеоретичний аспект)» Н. Опольська зазначає, що права дитини є

об'єктивно визначеними соціально-економічним рівнем розвитку суспільства та юридично гарантованими державою. Це ті можливості задоволення потреб та інтересів дитини, реалізація яких є необхідною умовою для її нормального життя й гармонійного розвитку, здійснюється самою дитиною або за допомогою інших осіб. Становлення прав і свобод дитини в Україні розпочалося з каталогізації прав людини в розділі II Конституції України, де, зокрема, проголошено охорону дитинства (ст. 51), рівність прав дітей незалежно від походження, заборону насильства над дитиною та її експлуатації, захист і допомогу держави дитині, позбавленій сімейного оточення (ст. 52). Незважаючи на те, що Конституція України не встановлює будь-яких вікових обмежень для носіїв прав і свобод, а також не містить прямого посилання на особливості їх здійснення саме дитиною, на дитину поширюються майже всі права людини з урахуванням певних особливостей. Проте загальна практика правозастосування говорить про те, що самостійна реалізація конституційних прав і свобод в однаковому обсязі між особами з різними віковими категоріями неможлива [11].

Тема «Міжнародні механізми захисту прав дітей» стала предметом дослідження Ю. Трестера, у якій автором розкрито питання ефективності міжнародних механізмів захисту прав дітей, розглянуті випадки порушення прав дітей та зроблені висновки про недієздатність існуючих механізмів щодо захисту прав дітей [58].

У свою чергу, Л. Мельник у науковій праці «Стан імплементації Європейських стандартів щодо захисту прав дитини в законодавство України» зазначив, що основними напрямками адміністрування прав і свобод дитини у зарубіжних країнах є функціонування інституцій ювенальної юстиції; державне сприяння у забезпеченні соціального статусу дитини, яка є прийомним членом сім'ї; організаційно-управлінське забезпечення реалізації права на освіту дітям з обмеженими можливостями та особливими потребами розвитку; адміністрування прав дітей, які є вихованцями інтернатних закладів. Окрему увагу приділено дослідженню фостерингу як специфічному методу державного сприяння у забезпеченні соціального статусу дитини, яка є прийомним членом сім'ї (є

поширеним у Великій Британії, Угорщині, Латвії, Польщі, Молдові та ін.), а також вивченню іноземного досвіду щодо розвитку та впровадження інклюзивної освіти (в Італії, Австрії, Бельгії, Нідерландах, Швеції) [59, с. 115].

Цікавими є погляди Н. Крестовської щодо розуміння прав дитини через визначення їх основних принципів. Одним із цих принципів є визнання пріоритету інтересів дитини перед інтересами інших суб'єктів права. Стаття 3 Конвенції про права дитини формулює цей інтерпретаційний принцип таким чином: «У всіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними або приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними або законодавчими органами, першочергова увага приділяється найкращому забезпеченню інтересів дитини». Цей принцип потребує нового погляду на сакральний для юриспруденції принцип правової рівності. В умовах сучасного складного стратифікованого плюралістичного суспільства слід відійти від розуміння рівності як зрівняння. Видається, що правова рівність є можливою тільки в рамках соціальної групи (за кількістю – навіть дуже великої). Так, очевидно, що базові (вітальні) права належать усьому людству як групі (право на життя, свободу, розвиток тощо). Громадяни (як група) можуть розраховувати на позитивні послуги з боку своєї держави. Діти (як група) мають права, відмінні від прав дорослої людини (наприклад, право на виховання у сім'ї, право на контакт з батьками тощо). Природні та соціокультурні особливості дитинства (невинність, вразливість, залежність від дорослого, допитливість, енергійність, націленість на майбутнє) вимагають специфічного правового регулювання відносин, учасниками яких є діти, і відносин, об'єктом яких є умови виживання та розвитку дитини [60].

У характеристиці ювенального права Н. Крестовська вказує, що одним із принципів цієї галузі є принцип пріоритетності прав дитини. Тобто дитині законом або іншими засобами повинен бути забезпечений спеціальний захист і надані можливості та сприятливі умови, які дозволили б їй розвиватися фізично, розумово, морально, духовно та у соціальному відношенні здоровим і нормальним шляхом і в умовах свободи та гідності. Зокрема, найкраще забезпечення інтересів дитини має бути головним міркуванням під час видання з цією метою законів [61].

У свою чергу, Г. Глиняна розкрила поняття «інтереси дітей» – це належне виховання, спрямоване на фізичний, інтелектуальний, психічний, моральний, духовний розвиток; виховання в дусі поваги до прав, свобод людини і громадянина тощо; належний батьківський нагляд, повага до них, турботливе ставлення та піклування, попередження протиправних вчинків дитини [62].

Заслуговує на увагу наукова праця О. Василенко та Р. Троян «Нормативно-правові засади державної політики з питань захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», у якій автори висвітлили питання виховання і захисту молодого покоління, які завжди є і будуть актуальними, адже діти – гарант самозбереження й поступу нації. Науковцями вказано, що вкладаючи ресурси в дитинство, держава зміцнює майбутні продуктивні сили, забезпечує стабільність, готує майбутніх активних громадян, здатних перебрати на себе управління державними і суспільними справами, впевнено йти курсом розвитку, орієнтуючись на високі виважені рішення, переймати духовні пріоритети [63].

Визначення «найкращих інтересів дитини» як правової категорії та розробка механізмів їх неухильного дотримання було об'єктом дослідження і у працях закордонних вчених-юристів. Низка дослідників у сфері юриспруденції та соціальних наук, зокрема Д. Гладстоун, Н. Харріс, М. ван Верт, Д. Гофман, стверджували, що принцип найкращих інтересів дитини передусім передбачає активне залучення дитини до планування власної діяльності та прийняття рішень, що стосуються її благополуччя [64 – 66].

Т. Хаммарберг і Б. Холмберг наголошували на тому, що у разі виникнення розбіжностей необхідно знайти баланс між поточними інтересами дитини, конкуруючими інтересами батьків і довгостроковими інтересами дитини [67, с. 35]. Саме це, на їх думку, гарантує справжнє врахування інтересів дітей. Е. Верхеллен вказував, що маленькі діти не можуть бути позбавлені права висловлювати свої погляди та отримувати інформацію про важливі рішення, що їх стосуються, а також доносити власну думку в ситуації, коли їхні інтереси відрізняються від інтересів дорослих [68, с. 114].

У контексті досліджуваної проблематики цінною видається думка Ф. Касасу, який зазначав, що протягом століть судді та адвокати, вчені у галузі соціальних та гуманітарних наук не визнавали, що діти можуть мати рацію та бути надійними (компетентними) джерелами інформації [69, с. 287]. Натомість бачення дитини як компетентної людини сприяє гарантуванню прав дитини, включно з акцентом на найкращих інтересах дитини (гарантування та захист прав, пов'язаних з участю).

Найкращі інтереси дитини, стверджував Д. Побджой, є універсальним положенням, метою якого є якнайкраще забезпечення благополуччя дитини [70]. Усі норми Конвенції про права дитини мають тлумачитися крізь призму принципу дотримання її найкращих інтересів. Комітет з прав дитини часто використовує цей принцип як інструмент тлумачення певних конвенційних прав. Наприклад, у контексті проблеми нелегальної міграції.

Зазначений аспект більш докладно було розкрито групою нідерландських вчених, які присвятили йому окрему статтю [71]. Вони стверджували, що модель найкращих інтересів дитини базується на академічних знаннях і відображена у ст. 14 Конвенції про права дитини. Академічні знання мають важливе значення для прийняття рішення про те, які з відповідних елементів стають частиною оцінки найкращих інтересів дитини, зміст цих елементів і те, як вони мають бути узгоджені між собою. Цей концепт може бути використаний як інструмент для оцінки та визначення найкращих інтересів дитини в усіх видах правових та інших процедур прийняття рішень, зокрема випадки міграції, у яких якість соціального та культурного виховання дитини безпосередньо залежить від середовища, у якому зростала дитина [71, с. 128].

К. Сміт переконана, що найкращі інтереси дитини діють як магніт, який притягує всі права дитини, тим самим переміщуючи їх у сфери, де вони спочатку були відсутні [72]. Наприклад, в установчих положеннях Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) немає конкретних положень щодо дітей. Однак у випадку, якщо Страсбурзький суд розглядає найкращі інтереси дитини, це також зумовлює, як правило, переваги інших прав дитини.

Інноваційним свого часу стало міждисциплінарне дослідження групи американських вчених, виконане на перетині соціологічної та юридичної наук [73]. Його автори мали на меті вивчення розуміння правових критеріїв найкращих інтересів дитини батьками та адвокатами. Це дало б змогу вивчити схожість та відмінності між батьківським та професійними дискурсами. Батьки, діти та адвокати з двадцяти однієї родини, що перебували на стадії розлучення, взяли участь у напівструктурованому інтерв'ю. Відповіді адвокатів і батьків щодо їх точок зору на природу найкращих інтересів дитини продемонстрували значні розбіжності в критеріях, які вони визначили основними. Важливим для цього дослідження було те, що коли батькам дали змогу визначити найкращі інтереси дитини, вони, як правило, приймали точку зору дітей і зосереджувалися на потребах дитини, а не на характеристиках батьків або компетентності у вихованні [73, с. 59]. Незважаючи на те, що це дослідження надало певного уявлення про погляди на концепцію з боку батьків, не треба забувати, що вибірка стосувалася лише тих, які нещодавно розлучилися, і залишала багато питань стосовно тих членів соціуму, які не були одружені, не були батьками та мали інший культурний бекграунд.

На думку Ж. Зерматена, поняття «найкращі інтереси дитини» охоплює кілька сутнісних характеристик:

1. Всупереч змісту більшості статей Конвенції про права дитини, ст. 3 не є вираженням суб'єктивного права як такого; але вона встановлює принцип тлумачення, який повинен використовуватися в усіх формах втручання щодо дітей і який дає гарантію дітям, що їхня доля буде вирішуватися відповідно до цього принципу тлумачення.

2. Це положення водночас накладає на держави зобов'язання: брати до уваги найкращі інтереси держави щойно має бути ухвалене офіційне рішення.

3. Таким чином, зміст ст. 3 не можна розглядати поза контекстом проблеми в цілому. Вона належить до суб'єкта (Конвенції про права дитини) і встановлює новий статус: дитина – суб'єкт прав. Ця приналежність надає поняттю особливого виміру, особливо якщо ми пов'язуємо його з принципом недискримінації (ст. 2) і забезпеченням належної поваги до поглядів дитини (ст. 12).

4. Поняття найкращих інтересів дитини є неконкретизованим юридичним поняттям, що має бути конкретизоване практикою та яке повинно відповідати правилам застосування [30, с. 484 – 485].

Виходячи з цих міркувань, Ж. Зерматен дійшов висновку, що, по-перше, визначення найкращих інтересів дитини можна розглядати, з одного боку, як процедурне питання, згідно з яким можливі наслідки (позитивні чи негативні) рішень, що стосуються дітей, повинні бути взяті до уваги в процесі ухвалення рішень. По-друге, найкращі інтереси дитини – це основне право, яке необхідно застосовувати постійно. По-третє, найкращі інтереси дитини є основоположним правовим принципом, спрямованим на обмеження безконтрольної влади дорослих над дітьми. За словами науковця, ніхто не може бути повністю переконаним, що є найкращими інтересами конкретної дитини у певний відрізок часу. Отже, це має бути оцінено особами, які приймають рішення, що означає процес із фіксованими процедурами, враховуючи коротко-, середньо- та довгострокові перспективи життя дитини [30, с. 497 – 498].

Солідарними з Ж. Зерматеном є і група естонських дослідників, які стверджували, що визначення найкращих інтересів дитини поєднує врахування різних факторів і обставин, які характеризують дитину, а також обставин і можливостей потенційного опікуна (опікунів) дитини, щоб гарантувати найважливішу мету – формування середовища, що буде максимально підтримувати та сприяти розвитку дитини [74, с. 290].

Американська фахівчиня із сімейного права Л. Кем присвятила кілька публікацій проблемі захисту найкращих інтересів дитини, здебільшого спираючись на досвід судової практики у США. У підсумку багаторічних досліджень вона прийшла до висновку, що застосування та використання доктрини найкращих інтересів дитини протягом усієї історії американської юриспруденції очевидно було пов'язано з еволюцією та вдосконаленням національного законодавства. Тобто, на її переконання, було б неприпустимим спрощенням розглядати цю доктрину лише як правовий феномен останніх кількох десятиліть, ігноруючи той факт, що вона постійно розроблялася в американській юриспруденції сімейного

права протягом останніх двохсот років. Погоджуючись із тим, що витoki доктрини слід шукати в природному праві Англії, Л. Кем все ж стверджує, що основні її стандарти були зрощені у США [75, с. 376]. Започатковані в прецедентному праві та виплекані на ґрунті судової відповідальності, вони також значною мірою отримали поширення в галузі американської юриспруденції сімейного права через численні статuti.

Канадський дослідник Н. Бала особливий акцент робив на ст. 12 Конвенції про права дитини, що визнає право дітей, здатних формувати погляди, висловлювати свої погляди з усіх питань, що їх стосуються, і вказує, що таким поглядам надається належна вага залежно від віку та зрілості дітей. Зазначена стаття передбачає наявність права дитини бути заслуханою прямо чи опосередковано через представника в будь-якому адміністративному чи судовому провадженні, що стосується дитини. Стаття 12 особливо важлива, на думку дослідника, оскільки це одне з небагатьох положень Конвенції про права дитини, що передбачає участь дітей у прийнятті рішень, які безпосередньо впливають на їхнє життя [76, с. 21].

Хоча переважна більшість науковців підтримує консенсус щодо важливості основоположних принципів, пов'язаних із найкращими правами дитини, цю концепцію часто критикували за її невизначеність, суб'єктивність застосування та наслідки цього для різних культур і контекстів [77]. Ще один дослідник застосування найкращих інтересів дитини Р. Мнукін звертав увагу на невизначеність її правової природи [78, с. 30]. Загальне занепокоєння, задокументоване у науковій літературі, полягає в тому, що цей принцип надає особам, які приймають рішення, занадто велику свободу розсуду, так що індивідуальні переконання чи цінності нерідко можуть впливати на те, яким чинникам надається пріоритет під час прийняття рішень щодо майбутнього дитини. Оскільки юридичні критерії пропонують певні вказівки для практиків, проте у прийнятті рішень все ще бракує одноманітності через широкий характер існуючих критеріїв [79, с. 218].

Доволі скептично до концепції «найкращих інтересів» у своїй монографії поставилися й американські науковці Д. Гольдштейн та А. Фройд [80]. Вони застерігають, що рішення про влаштування долі дитини мають прийматися з урахуванням того, що закон не спроможний контролювати міжособистісні стосунки, а соціальні науки здатні надати лише обмежені прогнози щодо поведінки людей. Закон «може зруйнувати людські стосунки, але він не має сили змусити їх розвиватися» – стверджували автори [80, с. 50].

Сучасний угорський фахівець Н. Такаш звертає увагу на те, що загальна критика концепції «найкращих інтересів» зумовлена її невизначеністю, мінливою природою та змістом, тобто вона не конкретизована, тому залишає широке поле для різноманітних інтерпретацій та може бути дуже різною в кожному конкретному випадку. Ані Декларація прав дитини, ані Конвенція про права дитини, зокрема ст. 14, не надають точного опису того, що саме слід сприймати як найкращі інтереси дитини у тій або іншій ситуації [81, с. 99].

1.4. Методологічні засади дослідження правового забезпечення найкращих інтересів дитини

Всебічне розуміння суті принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини як багатоаспектного явища юридичного буття неможливе без повноцінного оперування відповідним методологічним інструментарієм. Тому цілком закономірним є те, що у процесі розвитку і законодавчого закріплення забезпечення найкращих інтересів дитини, з урахуванням діяльності національних органів у сфері захисту прав людини та дитини, актуальним є висвітлення теоретико-методологічних способів розуміння та забезпечення найкращих інтересів дитини.

Слід погодитися з думкою А. Фальковського про те, що методологія юриспруденції є складним соціокультурним феноменом, у якому яскраво відображається специфіка пізнавального дискурсу сучасності. На шляху

утвердження методологічного плюралізму¹ в сучасній українській юриспруденції актуалізуються пошуки нових засобів досягнення права [83, с. 1]. Також слід підтримати позицію М. Кельмана про те, що «методологію сучасного правознавства недоречно характеризувати лише на основі одного домінуючого в дослідницькій сфері підходу, оскільки сучасне правознавство вже давно не схоже на «юриспруденцію понять» XIX століття, а його методологія не обмежується використанням тільки формально-логічних та понятійних форм» [84, с. 37].

Своєю чергою, як зазначали М. Цвік та О. Петришин, у наукознавстві методологія розуміється як теоретична основа та способи організації пізнавального процесу, що характеризують пізнання з погляду його загальних форм, можливостей пізнавальних засобів та механізмів, які зумовлюють логічну послідовність наукового дослідження [45, с. 25].

Методологія сучасних правових досліджень характеризується такими ознаками:

по-перше, вона не обмежується лише власне науковими методами, а охоплює інші форми теоретичного пізнання державно-правової дійсності;

по-друге, змістова наповненість та оптимальність методології теоретичних правових студій залежить від рівня розвитку юридичної (правничої) науки, відповідних йому норм і критеріїв оцінки науковості їх результатів;

по-третє, для сучасної теорії права як юридичної наукової дисципліни притаманне визнання її зумовленості світоглядними, філософськими та наукознавчими підвалинами юридичної (правничої) науки XXI ст., новітньою науковою картиною світу права, тенденціями розвитку останнього [85, с. 35].

У теорії держави та права усталеним є підхід відповідно до якого метод — це визначена система приписів, принципів, вимог, що повинні орієнтувати суб'єкта пізнання на рішення конкретного науково-практичного завдання, на досягнення визначеного результату в певній сфері [86, с. 45]. Розвиваючи цю думку

¹ У найбільш широкому аспекті, правовий плюралізм сприймається як концепція, відповідно до якої в одному суспільстві можуть співіснувати різні правові культури, а взаємини між ними при цьому базуватимуться на принципах взаємоповаги й підтримки [82, с. 102].

О. Семенюк зазначає, що метод (від грец. *methods* – шлях дослідження) розуміють як сукупність прийомів та операцій практичного і теоретичного освоєння дійсності; засіб (прийом), за допомогою якого досягається нове знання чи здійснюється систематизація, оцінка, узагальнення існуючої інформації; спосіб, шлях пізнання та практичного перетворення реальної дійсності, система прийомів та принципів, що регулює практичну та пізнавальну діяльність; прийоми та способи виконання наукового завдання; упорядкований та організований спосіб діяльності, спрямований на досягнення певної практичної чи теоретичної мети; сукупність достатньо конкретних прийомів та способів діяльності, обравши які дослідник розраховує отримати знання про об'єкт вивчення [87, с. 118].

М. Костицький вважає, що методології слід «розташовувати» по горизонталі, використовувати і конструювати їх має вчений за власним вибором. Це може бути натурфілософська, позитивістська, діалектична, психоаналітична, синергетична чи інша методологія. Є методологія як світоглядна система кожного конкретного вченого. Тобто вона завжди і всюди суб'єктивна [88]. Водночас у вітчизняній юриспруденції існує й дещо інший підхід, запропонований П. Рабіновичем. Так, цей учений виокремлює таку структурно-ієрархічну побудову методів: загальні (філософські) методи (діалектичний та метафізичний методи); загальнонаукові методи (історичний, формально-логічний, системний, функціональний, синергетичний методи та метод структурного аналізу); приватно-наукові методи (конкретно-соціологічний, статистичний, прогностичний методи та метод моделювання); спеціальні методи (порівняльно-правовий, формально-догматичний (юридичний) методи та метод правового експерименту) [89, с. 618]. За будь-яких обставин ці наукові підходи об'єднує базовий постулат, відповідно до якого структура методології юридичної науки є багаторівневою. Виходячи з цього, авторка поділяє науковий підхід Д. Тихомирова, відповідно до якого комплексне утворення — як методологія юридичної науки — складається з таких структурних «рівнів», розташованих за принципом ієрархічності й супідрядності: 1) домінуючого світогляду; 2) філософських засад, до яких належать філософські системи, що стосуються онтології, гносеології, антропології, праксеології права, а

також ідеї пізнавального процесу; 3) типу наукового мислення (наукової раціональності); 4) наукових парадигм як сукупності загальноновизнаних і панівних на цьому етапі розвитку юридичної науки взаємозалежних наукових досягнень, наукових теорій і відповідних їм правил, стандартів, методів наукових досліджень; 5) методологічних підходів; 6) наукових методів, тобто сукупності певних принципів, правил, прийомів, способів і засобів пізнання [90, с. 52–53]².

На думку авторки, методологія концепції забезпечення найкращих інтересів дитини – це елемент теорії, що містить певні підходи, методи, способи, засоби дослідження, а також закони і принципи пізнання і вдосконалення правового забезпечення найкращих інтересів дитини.

На наш погляд, дослідження принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини передбачає використання сукупності філософських підходів³. Основоположним серед них є саме онтологічний підхід. Як відомо, онтологія (грец. *όντοζ* – те, що існує, суще і ...логія) — філософське вчення про буття як таке [96]. Саме завдяки онтологічному підходу розкривається сутність поняття «дитина», його найважливіші соціальні та формально-юридичні риси. При цьому саме

² Існує й інший підхід до структурування методології юридичної науки. Розглядаючи методологію конституціоналізму вітчизняна дослідниця А. Крусян пропонує чотирирівневу структуру: методології перший рівень – діалектико-філософський; другий – спеціальний, що охоплює сутнісний, інтегративний та системний методи дослідження; третій – універсальний, що складається із загальнонаукових (історико-генетичний, логічний, синергетичний, аксіологічний і приватно-науковий) та приватно-наукових (соціологічний, статистичний, порівняльно-правовий, формально-юридичний (догматичний) та прогностичний (конституційно-наукове прогнозування)) методів; четвертий – практично-перетворювальний: в основі його лежить метод моделювання, за допомогою якого розробляються проекти конституційних нормативно-правових актів [91, с. 4].

³ Є. Білозьоров, досліджуючи методологічні підходи як інструменти пізнання права, звертає увагу на широку наукову дискусію серед провідних теоретиків права, котра точиться навколо розуміння поняття «методологічний підхід». Учений вказує, що основною складовою методології сучасного правознавства є методологічні підходи [85, с. 35]. На переконання С. Бобровник, методологічний підхід – це сукупність знань про процес наукового дослідження, а метод – це лише сукупність способів і засобів пізнання об'єкта дослідження [85, с. 35; 92, с. 13–14]. Зі свого боку М. Кельман пропонує визначати методологічний підхід як комплексний алгоритм осмислення дійсності, що виникає в результаті поєднання «фундаментальних ідей» і певних методів, тобто як специфічну єдність світоглядного, теоретичного і методичного знання, в якій головним є визначений суб'єктом пізнання порядок поєднання теорії та методу [85, с. 35; 93, с. 14]. Методологічний підхід є одним із основних компонентів парадигми та розглядається як сукупність взаємозалежних наукових методів. Він об'єднує різноманітні методи, певним чином пов'язані між собою, серед яких одні або кілька є основними, а всі інші підпорядковуються їм та мають допоміжний характер [85, с. 35; 94, с. 66]. Не можемо не виділити інтерпретацію І. Сердюка стосовно дослідження методологічного підходу та визначення автором теоретичних положень, що стали основою його гносеологічної розвідки. Так, цілком слушно дослідник зазначає, що термін «підхід» використовується сучасним правознавством у неоднакових значеннях і фактично без наведення його дефініції та визначення меж і правил його застосування; при цьому методологічний підхід має відносно автономний характер у структурі методології правознавства, а отже, відрізняється від інших елементів методології. таких як принципи пізнання та методи дослідження [85, с. 35; 95, с. 53–57].

завдяки онтологічному підходу спостерігається загально-європейський тренд щодо конституціоналізації цього терміну. Зокрема, у Конституції Королівства Іспанія від 27 грудня 1978 р. вжито терміни «діти», «кожна дитина», «дитинство» (статті 20.1, 39.1) [97]. Своєю чергою, в Конституції Литовської Республіки йдеться про неповнолітніх дітей (ст. 39) [98]. Конституція Албанії від 21 жовтня 1998 р. оперує такими поняттями, як «діти, народжені у шлюбі», «діти, народжені поза шлюбом» (ст. 54) [99]. У ст. 41 Конституції Республіки Македонія від 17 листопада 1991 р. також вказується про турботу батьків щодо утримання та виховання дітей як їхній конституційний обов'язок [100]. В Конституції Польської Республіки від 2 квітня 1997 р. зазначається, що батьки мають право на виховання дітей за власними переконаннями. Це виховання повинне враховувати ступінь зрілості дитини, свободу її совісті і віросповідання, а також переконання [101, с. 24]. Слід звернути увагу на окремі положення Конституції Португальської Республіки від 2 квітня 1976 р., в якій вжито такі терміни, як: «неповнолітній» (підп. Е п. 1 ст. 27), «діти, народжені поза шлюбом» (п. 4 ст. 36), «діти-сироти» (ч. 2 ст. 69), «безпритульні» (ч. 2 ст. 69) й неповнолітні (ч. 3 ст. 69) [102]. Отже, онтологічний підхід є підставою для визнання дитини суб'єктом права, носія певних конституційних прав, свобод.

Складність забезпечення найкращих інтересів дитини зумовлює комплексний характер їх вивчення. При цьому слід мати на увазі, що безпосередньо підхід щодо методу є більш високим рівнем методології. В основі підходів лежить концептуальна ідея, що безпосередньо визначає спрямованість та впливає на інтерпретацію результатів дослідження. Підхід є формою органічного поєднання світоглядно-філософської спрямованості з методичним інструментарієм, що використовується в певній галузі дослідження. Сутність підходу не вичерпується простою сукупністю методів, а повинна включати компоненти більш загального порядку (ідеї) та окремого, суб'єктивного (оцінки) [83, с. 11].

Методологічним напрямом дослідження проблеми правового забезпечення найкращих інтересів дитини є комплексний системний підхід, тому вибір пізнавальних засобів дослідження. Як зазначає В. Романчиков, комплексний підхід – це дослідницький підхід і принцип організації практики навчання й виховання,

що розглядає об'єкт дослідження, практику з позицій цілісності і системності [103, с. 135]. Комплексний підхід дає змогу охарактеризувати конкретний стан забезпечення найкращих інтересів дитини, висвітлити умови взаємодії нормативно-правових актів, державних органів, недержавних організацій, а також їх відповідність суспільним відносинам, що склались у сучасній Україні. Використання цього підходу зумовлено багатогранністю механізму забезпечення найкращих інтересів дитини.

Важливе значення у цьому дослідженні має історичний підхід, який передбачає вивчення проблеми забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах розвитку громадянського суспільства спочатку в міжнародному законодавстві, а потім у національному.

Значною є роль герменевтичного підходу у дослідженні принципу найкращих інтересів дитини. Термін «герменевтика» (від грец. *hermeneutikos*) позначає мистецтво тлумачення, роз'яснення [104, с. 258].⁴ Під герменевтикою розуміється один з основних методів тлумачення прихованого (внутрішнього) змісту тексту [104, с. 258]. Вважається, що феномен герменевтики допомагає розкрити складний процес взаємодії мови і мислення [104, с. 258]. Як зазначив І. Онищук, герменевтичний підхід у правовій сфері ґрунтується на сукупності принципів і методів тлумачення й інтерпретації юридичних текстів, а останні можуть мати форму як нормативно-правових, так і інших правових документів, наукових монографій та інших письмових праць вчених [106, с. 38].

Таким чином, використання герменевтичного підходу є неминучим. Воно обумовлене необхідністю висвітлення екстраполяції принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини в національному законодавстві України, розкриття основних напрямів забезпечення найкращих інтересів дитини в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини, та, в врешті-

⁴ У науковій літературі звертається увага саме на тому, що предметом герменевтики є розуміння. У межах герменевтики був розроблений герменевтичний підхід, який базується на уявленнях про універсальність мовних (а в ширшому значенні – знакових) структур [105, с. 142]. У герменевтичному підході розуміння тексту передбачає розкриття його смислів, які не виражені експліцитно, та рух від розуміння частин до прогнозування змісту цілого і навпаки – від розуміння цілого до усвідомлення змісту частин [105, с. 142].

решт, концептуалізації принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини у системі принципів права. Не менш значущою є роль герменевтичного підходу для визначення особливостей тлумаченням найкращих інтересів, закріплених у чинних міжнародних та міжнародних нормативно-правових актах, а також характеристикою наукових праць, що присвячені цій проблематиці.

Неможливо обійти увагою також і гуманістичний підхід, який неодмінно застосовується в межах дослідження найкращих інтересів дитини. Як зазначає С. Гусарєв, гуманізм (від лат. *humanus* — людський, людський) у праві — одна з найсуттєвіших органічно властивих праву якостей, завдяки інтерпретації якої право у філософському і соціологічному розумінні характеризується як загальна міра свободи, рівності і справедливості у суспільстві, яка повинна визначати зміст кожної правової норми [107, с. 47].

На нашу думку, гуманістичний підхід дає зрозуміти можливість реалізації дитиною своїх найкращих інтересів з урахуванням віку і фізіологічних особливостей. Уважаємо, що за допомогою цього підходу дослідження концепції забезпечення найкращих інтересів дитини здійснюється на основі визнання дитини суб'єктом відносин.

Зважаючи на те, що діти мають право на особливе піклування і допомогу, а також урахувуючи той загальновизнаний у світі факт, що дитині для повного і гармонійного розвитку її особи необхідно зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові і розуміння, серед методологічних підходів для аналізу принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини відіграє аксіологічний підхід. А. Фальковський у зв'язку з цим зауважує, що аксіологічний (ціннісний) підхід в методології юриспруденції — це загальна стратегія дослідження, що визначає розгляд права крізь призму його відповідності певним цінностям, які можуть забезпечуватись правом та бути його основою [83, с. 8]. Отже, аксіологічний підхід є тим міцним науковим підґрунтям, котре надає повною мірою досягнути принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини як умову належного правового захисту дитини, котра внаслідок її фізичної і розумової незрілості потребує спеціального піклування та охорони.

У контексті аналізу принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини виявляється неабияке значення антропологічного підходу, адже ключовою фігурою дослідження, його суб'єктом є дитина. Водночас антропологія права концентрує увагу на людській природі (походженні) права, на з'ясуванні ролі людини у правовому середовищі, значимості людини як найвищої соціальної цінності, дослідження філософської природи суб'єктивних прав і свобод людини і громадянина як основи розвитку права та функціонування держави [108, с. 9].

Маємо згадати й про праксеологічний підхід під час аналізу правового забезпечення найкращих інтересів дитини та й відповідного правового принципу, адже вказані інтереси гарантуються та забезпечуються здебільшого в межах певної юридичної діяльності⁵ (законотворчості, правореалізації тощо). Саме діяльнісний підхід лежить в основі уявлень про забезпечення найкращих інтересів дитини, а також обумовлює аналіз концептуальних засад механізму правового забезпечення найкращих інтересів дитини, визначення ролі міжнародних правових інститутів у забезпеченні найкращих інтересів дитини, осмислення своєрідностей національної правової політики та правозахисної системи у забезпеченні найкращих інтересів дитини.

У сукупності методологічних підходів, необхідних для розкриття й осягання суті принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини, певна роль належить й гносеологічному підходу, зважаючи на те, що гносеологія права — самостійна філософсько-правова наука, яка саме й покликана розкрити пізнавальну природу права, виявити закономірності правового пізнання як необхідної умови функціонування самого права, а пізнання пронизує всі елементи процесів правоутворення, правотворчості й правореалізації, становить їх сутність [110, с. 32]. Таким чином, відкриваються широкі можливості для осмислення та пізнання «інтервенції» моралі в сферу права на прикладі функціонування в межах національної правової системи зазначеного принципу права.

⁵ Як зазначає О. Бандура, предметом праксеології права є дослідження правової діяльності в усьому розмаїтті її філософських аспектів [109, с. 12].

Завершуючи характеристику методологічних підходів дослідження принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини, необхідно звернути увагу на семіотику права. Остання розуміється як знакова теорія, у якій право розглядається як засіб зберігання, обробки та передавання інформації в суспільстві, або теорія, яка розглядає природу та логіку права з точки зору знаковості як ключової його характеристики; специфічна знакова організація правової дійсності, тобто визначення і розуміння права як знакової системи [111, с. 5]. Отже, завдяки семіотиці права напрацьовується, формалізується, а згодом піддається інновації система прав дитини як умова забезпечення її найкращих інтересів.

Наукове дослідження окресленої проблематики передбачає використання комплексу загальнонаукових, спеціально-наукових, конкретно-наукових методів.

Вважаємо, що важливе місце у дослідженні забезпечення найкращих інтересів дитини належить філософським, спеціально-науковим та конкретно-науковим методам.

Діалектичний метод як один із основних філософсько-світоглядних методів дав змогу дослідити поняття найкращих інтересів дитини, принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини, інші принципи правового захисту найкращих інтересів дитини, міжнародну та національну нормативно-правову базу.

У дослідженні використано метод сходження від абстрактного до конкретного, що відкриває загальні шляхи впровадження абстрактних визначень щодо найкращих інтересів дитини у визначення основних категорій найкращих інтересів дитини, від загальних категорій механізму забезпечення найкращих інтересів дитини до його окремих складників.

Розкриття в юридичному ракурсі змісту поняття «найкращі інтереси дитини» об'єктивно вимагало оперування такими методологічними інструментами, як аналіз та синтез. За допомогою аналізу відбувалося співвідношення таких понять, як «найкращі інтереси дитини» та «законні інтереси дитини» з метою виявлення їхніх спільних рис, здійснювався розгляд сімейного законодавства, міжнародних

актів про права дитини, напрацьовувалися висновки щодо оптимальності правового регулювання процесу захисту прав дитини.

Синтез дав змогу напрацювати дефініцію поняття «принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини». Метод сходження від абстрактного до конкретного використаний для розгляду поняття «найкращі інтереси дитини» в ракурсі наукових надбань про природу оціночних понять у праві.

Не менш важливе значення для здійснення цього дослідження мають загальнонаукові методи. Науковці відносять до загальнонаукових методів: системний метод, синергетичний метод, поведінковий метод, інституціональний, структурний, функціональний, методи теоретичних та емпіричних досліджень, метод спостереження та ін. [112, с. 83–86].

До загальнонаукових методів належить системний метод як продовження принципу системності під час проведення наукового дослідження. Відповідно до зазначеного методу аналізоване явище розглядається як певна система, що включена до системи більш широкого порядку, виконує в ній певні функції та пов'язана з нею зв'язками різного роду [113, с. 77]. Отже, за допомогою системного методу нами розглянуто забезпечення найкращих інтересів дитини як систему елементів, до якої входять правові норми, правові відносини щодо забезпечення найкращих інтересів дитини. Поруч із цим системний метод дає змогу визначити, наскільки значними є зміни у законодавстві та політиці держави щодо забезпечення найкращих інтересів дитини та гарантування її прав і свобод.

Структурний метод спрямований на дослідження нами компетенції і повноважень міжнародних, національних органів та недержавних організацій у сфері захисту найкращих інтересів дитини як структури механізму забезпечення найкращих інтересів дитини.

Звертаючи увагу на конкретно-наукові методи, маємо констатувати, що здійснення дослідження правового забезпечення найкращих інтересів дитини передбачає використання порівняльно-правового методу. У загальному розумінні порівняльно-правовий метод — це метод вивчення правових систем різних держав шляхом зіставлення однойменних правових норм, інститутів, принципів тощо та

практики їх застосування [114, с. 157]. Крім того, порівняльно-правовий (компаративний) метод, що ґрунтується на уявленнях про відкритість, діалогічність і несамодостатність національних правових систем, здатність до правових запозичень, активну роль у таких запозиченнях державної влади [115, с. 349]. Щодо аналізу принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини порівняльно-правовий метод реалізується шляхом зіставлення правових норм міжнародного і національного законодавства стосовно найкращих інтересів дитини та практики їх застосування державними органами.

Для цього дослідження важливе значення має використання формально-догматичного (юридичного) методу. Формально-догматичний (юридичний) метод використовується для пізнання внутрішньої форми правових явищ і процесів, дає змогу на основі узагальнення та виявлення ознак формулювати поняття, дефініції, визначення. Особливість цього специфічного для юриспруденції методу полягає в зосередженні уваги на логічному опрацюванні правових норм [116, с. 23–24]. Крім того, завдяки формальній логіці відбувається пізнання юридичних догм, категорій, термінів і моделей, через абстрагування від усіх випадковостей та безвідносно до інших споріднених соціальних явищ [117, с. 95].

Своєю чергою, фундаментальною юридичною наукою створено власний понятійний апарат, за допомогою якого описують закономірності структури, функціонування й удосконалення правових явищ, їх зв'язку з економікою, соціальними і культурними процесами суспільного розвитку. Значення цього методу полягає в тому, що його застосування ґрунтується на використанні існуючих юридичних теорій і понять. Властивий правовим теоріям і поняттям внутрішній логічний зв'язок дає змогу здійснювати теоретичний аналіз об'єкта дослідження [112, с. 92].

Для пізнання предмета дослідження застосовано такі методи, як герменевтико-правовий (правотлумачний), метод правового моделювання, метод правового прогнозування, а також соціолого-правові методи. Герменевтико-правовий (правотлумачний) метод дає змогу відстежити становлення концепції забезпечення найкращих інтересів дитини у вітчизняній юриспруденції,

розглянути найкращі інтереси дитини у загальнонауковому та правовому дискурсі. У результаті застосування методів правового моделювання та прогнозування окреслюються перспективні напрями модернізації механізму забезпечення найкращих інтересів дитини на національному правозахисному рівні. Застосування соціолого-правових методів передбачає аналіз ефективності та якості практики національних судів України щодо захисту прав дитини як умови забезпечення її найкращих інтересів.

Зазначені методи використовуються на кожному етапі дослідження принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини.

Висновки до розділу I

Термін «найкращі інтереси дитини» потрібно розглядати в нерозривному зв'язку із суб'єктивним правом як певні потреби й прагнення дитини до користування конкретними матеріальними та (або) нематеріальними благами. Водночас «найкращі інтереси дитини» є об'єктом самостійного або судового захисту поряд із суб'єктивними правами дитини як ширше за «права дитини».

Поняття найкращих інтересів дитини є неконкретизованим юридичним терміном, що має бути конкретизоване практикою та повинне відповідати правилам застосування.

Протягом 1980-х рр. XX ст. принцип якнайкращого забезпечення інтересів дитини почав потрапляти до національних правових систем низки країн, хоча його сфера застосування загалом обмежувалася питаннями сімейного права щодо окремих ситуацій, переважно охоплюючи справи про розлучення, опіку та усиновлення. Рідше цей принцип застосовувався до питань школи та догляду за дітьми.

В основі сучасного принципу забезпечення найкращих інтересів дитини лежить Конвенція про права дитини (1989). Її було прийнято з метою покращення умов життя дітей та поглиблення міжнародної співпраці у цій сфері. Конвенція

закликає до того, щоб держави-учасниці забезпечували захист та повагу до прав дитини, а також здійснювали заходи щодо їх захисту та підтримки. Таким чином, Конвенція сприяла істотному вдосконаленню засад захисту прав неповнолітніх, що раніше були охоплені Декларацією.

Характеризуючи особливості наукового дискурсу щодо юридичної природи найкращих інтересів дитини та особливостей принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини в розрізі модернізації, європейської інтеграції, реалізації концепцій належного врядування в Україні, слід зазначити, що вказаний напрям є інноваційним для вітчизняної юридичної науки. Проблематику забезпечення найкращих інтересів дитини опановують дослідники-конституціоналісти, адміністративісти, представники цивільного й сімейного права.

Методологія дослідження принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини містить широкий набір методів та прийомів наукового пізнання юридичного буття. При цьому діалектичний метод як один із основних філософсько-світоглядних методів дав змогу дослідити поняття найкращих інтересів дитини, принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини, інші принципи правового захисту найкращих інтересів дитини, міжнародну та національну нормативно-правову базу. Розкриття в юридичному ракурсі змісту поняття «найкращі інтереси дитини» об'єктивно вимагало оперування такими методологічними інструментами, як аналіз та синтез. За допомогою аналізу відбувалося співвідношення таких категорій, як «найкращі інтереси дитини» та «законні інтереси дитини» з метою виявлення їхніх спільних рис, здійснювався розгляд сімейного законодавства, міжнародних актів про права дитини, напрацьовувалися висновки щодо оптимальності правового регулювання процесу захисту прав дитини. Синтез дав змогу напрацювати дефініцію поняття «принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини». Метод сходження від абстрактного до конкретного використаний для розгляду поняття «найкращі інтереси дитини» в ракурсі наукових надбань про природу оціночних понять у праві. За допомогою системного методу авторкою розглянуто забезпечення

найкращих інтересів дитини як систему елементів, до якої входять правові норми, правові відносини щодо забезпечення найкращих інтересів дитини. Під час аналізу принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини активно застосовувався порівняльно-правовий метод, який реалізувався шляхом зіставлення правових норм міжнародного і національного законодавства щодо найкращих інтересів дитини та практики їх застосування державними органами й судами. Під час здійснення цього дослідження важливе значення мало використання формально-догматичного (юридичного) методу. Формально-догматичний (юридичний) метод став нагодою для пізнання внутрішньої форми правових явищ і процесів, дав змогу на основі узагальнення та виявлення ознак формулювати поняття, дефініції, визначення, дозволив зосередити увагу на логічному опрацюванні правових норм.

РОЗДІЛ II

ПРАВОВА ПРИРОДА НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ

2.1. Концептуалізація принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини у системі принципів права

Право людини на захист у загальному розумінні характеризується відповідними принципами [118]. Тому прогрес правового статусу людини тісно пов'язаний із втіленням принципів права через надання правового захисту всім категоріям населення [119]. У попередньому розділі дисертаційного дослідження в юридичному ракурсі здійснена формалізація поняття «найкращі інтереси дитини» та сформульовано дефініцію поняття «принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини». Водночас ці кроки є об'єктивно недостатніми в цілому для концептуалізації⁶ принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини, осягання його правового змісту, визначення, ролі та місця в системі принципів права. Своєю чергою, задля ідейної наповненості, стратегічної вивіреності, світоглядної чіткості принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини вимагає ретельного розгляду крізь призму аксіоматичних положень теоретико-правової науки, що стосуються розуміння природи та властивостей принципів права, їхньої видової багатоманітності, уявлень щодо правової визначеності та оціночних понять у праві, розуміння суті та значення презумпцій у праві, а також взаємовпливу та взаємодії етики, моралі й права, адже за своєю суттю дитина завжди потребує сімейного виховання, турботи та піклування, котрі здебільшого охоплюються психологією, педагогікою та мораллю як одним із ключових соціальних регуляторів поведінки людини.

⁶ У сучасній науці слово «концепт» (від лат. *conceptus* – поняття) вживається у двох значеннях: 1) термін філософії і логіки на позначення загального в одиничних предметах; на його основі виникає поняття, виражене слово; 2) у семантиці – смисл імені, інтенційні значення імені (знака) [120]. М. Полужин вказує на те, що поняття концепту відповідає уявленню про ті смисли, якими оперує людина у процесі мислення [121]. В межах теоретико-правового аналізу концептуалізації принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини слід виходити з того, що правовий концепт розуміється як результат розумової діяльності, відрізняється від правової категорії та правового поняття тим, що в ньому присутній суб'єктивний чинник [122, с. 386].

Не менш значущими в контексті репрезентованого дослідження є наукові здобутки теорії права як фундаментальної юридичної науки, а також галузевих юридичних наук, що стосуються суб'єктів правовідносин, адже загальновідомо, що діти, неповнолітні є завжди особливими суб'єктами правовідносин. Крім того, не слід забувати, що в аналітичній зарубіжній та вітчизняній юриспруденції диференційовано наукові підходи до правового статусу дитини (при цьому деякі з них є діаметрально протилежними), що теж неодмінно має значення та впливає на забезпечення її найкращих інтересів. Невипадково американська дослідниця П. Лауфер-Укелес вказує на те, що існують, по суті, три конкуруючі моделі того, як найкраще здійснювати захист інтересів дітей у правовому контексті. Перша з них орієнтована на батьків, друга – орієнтована на державу та модель, що орієнтована на дитину. Хоча кожна з цих моделей може передбачати інші інтереси чи стратегії для задоволення потреб дітей, основна увага приділяється або батьківській опіці, втручанню держави або автономії дітей. Модель, орієнтована на батьків, базується на фундаментальному переконанні, що батькам слід надати свободу дій діяти від імені дітей або на тому, що вони мають оптимальне положення для визначення того, що найкраще для їхніх дітей. Державоцентрична модель подібна до ролі держави у збереженні та захисті прав дорослих, одночасно захищаючи власні інтереси держави щодо дітей. Орієнтована на дитину модель звертається до самих дітей, зокрема до їхніх бажань, здібностей, життєвого досвіду та потреб, щоб визначити, що слід робити таким чином, щоб зосередитись на фактичній волі та автономії дітей або нашому потенціалі розшифрувати та підтримувати цю автономію шляхом надання дітям усього прогресивного [123].

Вітчизняна вчена О. Китайка, досліджуючи конституційно-правовий статус дитини в Україні, зазначає, що перший підхід до сутності статусу дитини рекомендовано називати «патерналістським» з урахуванням того, що він ґрунтується на протекціоністській теорії прав дитини. Другий підхід до сутності правового статусу дитини рекомендовано називати «ліберальним» з урахуванням того, що він ґрунтується на лібералістській теорії прав дитини. Донедавна міжнародному праву був притаманний патерналістський підхід до сутності

конституційно-правового статусу дитини до прийняття Конвенції про права дитини 1989 року. На сучасному етапі міжнародним ювенально-правовим стандартам відповідає ліберальний⁷, а не патерналістський підхід до сутності конституційно-правового статусу дитини [125, с. 10–11].

Слід звернути увагу на те, що у вітчизняній юриспруденції ліберальний і патерналістський підходи до статусу дитини не слід розглядати як превалюючі. Такий висновок впливає на підставі джерелознавчого аналізу проблематики захисту прав дитини в українському державотворчому дискурсі, запропонованому А. Дакал. Ця дослідниця звертає увагу на те, що аналіз останніх досліджень і публікацій дає підстави стверджувати, що проблематиці захисту прав і законних інтересів дітей в сучасній науці приділено певну увагу насамперед представників юридичних наук. Меншим за розміром, але не меншим за значенням є науковий доробок науковців галузі державного управління, педагогіки, соціології, політології, філософії та історії. Також А. Дакал вказує, що в науковому світі ще не склалася загальноусталена система чи наукова школа дослідження проблематики захисту прав і законних інтересів дітей. Слід виокремити невирішені раніше питання систематизації та класифікації існуючого наукового доробку в цьому напрямі, розрізнені публікації науковців різних галузей знань не складаються в єдину картину й, отже, не дають змоги скласти уявлення про реальний стан існуючої державної системи захисту дитинства в Україні [126]. Ця дослідниця також акцентує увагу на тому, що інтернет-пошуковик національної бібліотеки імені В. Вернадського видає за ключовими словами «захист дитини» понад 200 дотичних публікацій останнього п'ятнадцятиріччя, які разом з результатами Гугл-

⁷ У зарубіжній науковій літературі існує точка зору (хоча не превалююча) про те, що права та статус дитини розглядаються в межах природного, позитивного права, соціологічної школи права, марксизму, правового реалізму, правового утилітаризму та історико-антропологічних основ права. Всі вони неоднаково ставляться до проблематики прав дитини (У. Емелонье, Uchenna Emelonye) [124, с. 2]. Водночас концепція прав дитини найбільш виразно знаходить свій прояв в межах такого різновиду правового позитивізму, який У. Емелонье називає інклюзивним правовим позитивізмом [124, с. 4]. Цей напрям філософської основи прав дитини поєднує в собі взаємодоповнюючі та сильні сторони природного права і юридичного позитивізму, адже поєднання двох філософій і результатів резонує з реаліями сьогодення [124, с. 4]. Сила інклюзивного правового позитивізму в контексті прав дитини виявляється через те, що природний закон виражає людську гідність та моральність, постулює, що права дитини притаманні в соціумі виключно людям певного віку через певну вразливість та інтелектуальну незрілість, тоді як юридичний позитивізм вимагає, що б це було відображено в законі як правовому акті [124, с. 4]. Отже, має місце злиття природного права та позитивного права в захисті прав дитини, що і є інклюзивним правовим позитивізмом, коли на підставі моральної основи та уявлень про дитину відбуваються юридичні приписи на її захист [124, с. 4].

пошуковика в найбільшому узагальненні можна розділити на три великі групи. Перша група – правонормативна література, яка із загальної кількості публікацій обраного дискурсу становить левову частку й містить наукові розвідки представників юридичних наук. Друга група – міждисциплінарна, в якій зосереджуються наукові публікації дослідників галузі державного управління, педагогіки, соціології, політології, філософії та історії. Третю групу становлять ненаукові публіцистичні (як правило, журналістські та фаховоекспертні) матеріали масмедійних видань, які містять або занадто емоційні суб'єктивні судження, або подають картину конкретного випадку без наукового узагальнення та які ми свідомо не брали до уваги в цій розвідці через їхню занадто низьку наукову верифікацію [126]. Перший кластер – міжнародний, містить публікації, в яких розкриваються міжнародні стандарти прав дитини, їхній генезис та сучасний стан, особливості державної політики щодо забезпечення прав і законних інтересів дитини в різних країнах світу. Основними представниками цього напрямку досліджень є О. Антонова, О. Бурлака, О. Дрозд та О. Хуторянська, О. Шульц [126]. Другий кластер — понятійно-категоріальний — об'єднує публікації, в яких дослідницька увага фокусується на визначенні й тлумаченні концептів, категорій, понять та дефініцій, пов'язаних із захистом прав та інтересів дитини. Основними представниками цього напрямку досліджень є Ю. Губаль, Л. Кадегроб, О. Кудрявцева, І. Швець, М. Фоменко [126]. Третій кластер — нормативно-правовий — містить суто правничі розвідки нормативно-правового забезпечення захисту прав та законних інтересів дітей, їх юридичного статусу, встановлення й дотримання адміністративно-правових гарантій та системи адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні в цілому. Основними представниками цього напрямку досліджень є Г. Толкачова, Н. Коломoeць, О. Навроцький, К. Перепадін, А. Француз [126].

Четвертий кластер — державної політики та механізмів — зосереджує дослідницьку увагу на захисній функції держави, державній соціальній та молодіжній політиці, державних механізмах забезпечення захисту материнства й дитинства. Основними представниками цього напрямку досліджень є В. Дерєга,

К. Жилка, Н. Кризіна, Т. Кондратюк, Р. Моїсеєнко, Ю. Олифіренко, О. Темченко, Ю. Харченко [126].

Неодмінним для розкриття найважливіших рис принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини є осягання поняття «дитина» у юридичному вимірі, визначення особливостей її правового статусу (включаючи розгляд поняття «права дитини»), що в подальшому сприяє правовому забезпеченню її найкращих інтересів та розумінню того, що й є, нарешті, «найкращим інтересом» [127].

Характеризуючи в юридичному значенні поняття «дитина» та «дитинство», маємо зазначити, що широкий понятійний ряд стосовно дитини наведено в Законі України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III. Зокрема, відповідно до ст. 1 зазначеного Закону дитина – особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше [128]⁸. Дитинство – період розвитку людини до досягнення повноліття [128]. Водночас у ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III розкриваються дефініції таких понять, як «дитина-сирота» [128], діти, позбавлені батьківського піклування [128], дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів [128], дитина, яка перебуває у складних життєвих обставинах [128], дитина, розлучена із сім'єю [128], безпритульні діти [128], дитина з інвалідністю [128], дитина-біженець [128], дитина, яка потребує додаткового захисту [128], діти, які потребують тимчасового захисту [128]. У межах вітчизняного правознавства поняття «дитина» також тлумачиться виходячи як із національного, так і міжнародного законодавства про права дитини. Зокрема, І. Скузь та Н. Найман звертають увагу на те, що дитиною є кожна людська істота до досягнення нею 18-річного віку, якщо за законом, застосованим до даної особи, вона не досягла повноліття раніше [129; 130; 131; 132]. Водночас Н. Найман поряд із цим визначенням пропонує розглянути ще додаткову юридичну конструкцію як

⁸ Вказане визначення поняття «дитина» дублюється в ст. 2 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21 листопада 1992 р. № 2811-XII [128].

«зачата, але ненароджена дитина», адже цивільне законодавство України регламентує також захист інтересів зачатої, але не народженої дитини [132]. Маємо звернути увагу й на те, що використане законодавцем поняття «дитина» у спадкових правовідносинах характеризується передусім ступенем кровного споріднення, тобто походженням дітей від батьків. Віковий критерій базового значення не має, оскільки в межах спадкових правовідносин термін «дитина» може стосуватися осіб будь-якого віку, як неповнолітніх, так і повнолітніх. Вікова ознака враховується лише у правовідносинах, пов'язаних з участю у спадкуванні неповнолітніх [127].

Дещо складніший, різноплановий та неформальний (догматичний) підхід до розуміння поняття «дитина» та «права дитини» спостерігаємо в англо-американській юридичній науці. Дослідниця К. Даюте з Університету Нью-Йорку, аналізуючи поняття «дитина» та напрацьовуючи теоретичний дизайн прав дитини, пропонує безпосередньо розглядати дитину як універсальну категорію в контексті біологічного та психологічного чинників (в останньому випадку в контексті чинника волі та волевиявлення). З біологічної точки зору дитина – це біологічна (людська) істота, яка поступово зростає «дозріває» (буквально на думку авторки) [133]. У міру цього розвиваються й її здібності [133]. Водночас психологія розвитку дитини відіграє важливу роль у розвитку концепції, а згодом і системи прав дитини. Однією з причин цього є нерівномірний та неоднаковий когнітивний розвиток дітей. На користь такого факту стверджують деякі психологи та педагоги, іноді кажучи про те, що деякі діти не здатні до критичного мислення аж до 12 років [133]. Також критична рефлексія дитини залежить не лише від природи (походження) дитини, а й від соціального середовища та конкретних соціальних проблем, з якими діти стикаються у своєму житті (наприклад, перебування дитини в умовах збройного конфлікту) [133]. Феномен дитини, пов'язаний із її біосоціально-поведінковою природою розвитку: дорослішання дитини завжди пов'язане із переживанням та розумінням соціального та фізичного світу [133]. Отже, соціально-політичний контекст, у якому діти перебувають з моменту народження, не тільки впливає на них, а ще визначає особливості їхнього

розвитку [133]. В такому разі з позиції розвитку системи прав дитини має значення ставлення до дітей учасників суспільно-політичного життя та необхідності того як та з ким вони взаємодіють у суспільстві [133]. Тоді стає очевидним, що діти повинні мати можливості для критичного ставлення і творчого залучення до важливих видів діяльності, які включають вплив на важливі відносини у суспільстві, а також до міжособистісних взаємодій у сфері однолітків [133]. На думку вченої з Нової Зеландії С. Ті Ван (Victoria University of Wellington), фактично термін «дитина» пов'язаний не стільки з віковою хронологією людини, скільки з владою. На запитання «що таке дитина, хто вона?», відповідь надають ті, хто має владу, публічну владу в суспільстві. До того ж саме від них залежить, яку роль виконують діти або повинні мати в суспільстві? Від цього залежить їхній правовий статус [134].

Характеризуючи зміст поняття «права дитини», в дисертаційній роботі вже раніше згадано точку зору У. Емелоньє, про те, що задля того щоб зрозуміти, що таке права дитини, їх слід розглянути в межах певних шкіл права (концепцій праворозуміння). У цілому погоджуючись з такою методологічною заувагою, все ж таки вектор наукового аналізу прав дитини слід певною мірою скорегувати. Підставою для цього є цікава та гостра дискусія, що відбувалася в англо-американській юриспруденції протягом 80-90-х рр. XX стосовно смислового наповнення концепту «права дитини». Зокрема, М. Міноу вказував на те, що діти взагалі не можуть бути власниками прав (у межах вітчизняного праворозуміння суб'єктами правовідносин, носіями прав), оскільки вони не здатні творити вибір і здійснювати свої права чи, навпаки, відмовитися від них. Це пояснюється тим, що в умовах відкритого, ліберального суспільства людина є автономною самодостатньою істотою, здатною робити власний вибір [135]. Як вказує М. Міноу, домінуючим наративом стосунків між особою та суспільством у Сполучених Штатах Америки є те, що автономні особи мають права проти держави, а також несуть відповідальність за власні дії [135]. Якщо дітям надаються права, рівні дорослим, то тоді вони не залежать від дорослих, позбавляються захисту та не можуть посилатися на некомпетентність і відсутність життєвого досвіду. Тому

уявлення про права дитини не вписуються в ліберальне уявлення про негативні права (права, що захищають людей від дій держави) [135].

На противагу цьому підходу обстоюється точка зору про те, що права дитини добре вписуються в концепцію позитивних прав, котрі зобов'язують державу діяти певним чином, особливо у сфері певного захисту [136, с. 13; 137]. Тому науковиця з Ізраїлю Т. Гал вказує на те, що незважаючи на всі недоліки позитивних прав у їх системі слід виокремлювати права дитини [136, с. 13–14]. На користь такого підходу, на думку іншої дослідниці К. Хант Федерлі, вказує те, що в системі міжособистісних взаємодій влада посідає центральне місце. Діти — безправна група, а їхні права залежать від доброї волі дорослих і особливо еліт. Право в такому випадку є засобом, здатним виправити безсилля. Тому надання дітям прав змушує (зобов'язує) дорослих ставитися до дітей з повагою [138, с. 1590]. Отже, діти дійсно мають права, незалежно від їхньої можливості відмовитися від них або вимагати їх реалізації, і навіть якщо їхні опікуни порушують ці права [136, с. 15].

Ураховуючи те, що в межах англо-американської юриспруденції точилися гострі наукові дискусії не тільки з боку представників теорії природного права або прибічників юридичного позитивізму про вольовий фактор як чинник (детермінанту), що ускладнює формування універсальних наукових підходів щодо розуміння природи прав дитини, декілька вчених (Н. МакКормік [139], Дж. Раз [140], А. Мермор [141]) запропонували теорію інтересів або теорію добробуту дитини (The Interest, or Welfare theory)⁹. Ця теорія являла собою

⁹ У межах вітчизняної гуманітарної науки поняття «інтерес» має міждисциплінарне, інтегральне значення, розглядається на стику психології, соціології та права. Так, Л. Люта вказує на те, що у психологічній науці інтерес розглядається як одна із фундаментальних природних емоцій і є домінантною серед усіх емоцій здорової людини [142]. В основі інтересу є цікавість, тому досить часто його зводять до пізнавальної сфери [142]. Інтерес – потужний стимул активності особистості, під його впливом усі психічні процеси відбуваються особливо інтенсивно і напружено, а діяльність стає захопливою і продуктивною [142]. Соціологи визначають інтерес, з одного боку, як можливість вибору з мозаїки різноманітних можливостей і шансів, а з другого – як адаптацію суб'єкта до нестабільних і невизначених реалій, як механізм залучення і спосіб ідентифікації в багатополлярному соціумі [142]. Водночас у межах аналітичної юриспруденції категорія «інтерес» також досліджується представниками різних юридичних наук та течій. Так, І. Бабецька звертає увагу на те, що категорія «інтерес» є доктриною, що набула свідомого мотиву і виявляється в житті у вигляді побажань, намірів, прагнень. Інтерес становить соціальний характер, формується на підставі потреб [143]. На сьогодні поняття «інтерес» не має свого закріплення ні в доктрині, ні на законодавчому рівні, що дає підстави для його різного тлумачення [143]. Н. Чубоха взагалі стверджує про те, що незаборонений інтерес як доправова категорія і є приватним інтересом [144]. Діаметрально протилежною є позиція А. Катренко, котра стверджує, що суб'єктивні цивільні права і законні (охоронювані законом інтереси) – дві однопорядкові категорії, які є об'єктами цивільно-правового захисту [145]. При цьому інтереси – це не до кінця оформлені суб'єктивні права, які з часом у них трансформуються [145]. О. Чепис вважає, що поняття законних інтересів у широкому змісті збігається в обсязі з соціально-економічними (фактичними) інтересами, що не суперечать нормам права, основам правопорядку й моральності [146]. В. Галуцько наголошує, що публічний інтерес – це важливі для значної кількості фізичних та

альтернативу стійким уявленням про вольовий чинник як передумову реалізації прав [136, с. 22]. З її допомогою, на думку цих вчених, долаються концептуальні труднощі включення дітей та «інших некомпетентних інших осіб» [136, с. 22] до числа суб'єктів правовідносин, тобто носіїв прав. Отже, під інтересами в цьому випадку слід розуміти певні як самі права, так і передумови для набуття в подальшому прав [136, с. 22].

При цьому такі інтереси є базовими (проектними), вони заслуговують на правовий захист через обов'язок, покладений на інших [136, с. 22]. Такий обов'язок не створює права – швидше він є результатом наявності права [136, с. 22]. Інтереси (потреби), таким чином, не суперечать правам, а швидше детермінують, а отже, визначають права [136, с. 22]. Права людей поділяються на два види інтересів – як проектні інтереси, що вимагають вільної волі та здатності до здійснення вибору й інтереси добробуту, яких немає [136, с. 23]. Коли людина стає автономною, їй потрібно менше позитивних соціальних прав, і очікується, що держава відступить, надасть більше свобод та негативних прав. При цьому якщо людина стає не спроможною відстоювати власні проектні інтереси (наприклад, у випадку коматозного стану людей), тоді держава втручається, надає позитивні соціальні права [136, с. 23]. Щодо дітей, то в ідеалі уявлення про інтереси дітей ґрунтуються на емпіричних та психологічних уявленнях про них [136, с. 23]. Здається тоді, що дитячі інтереси визначаються як потреби або як права. Таким чином, відбувається широка інтеграція потреб у систему прав людини [136, с. 22–23]. Такий підхід, на думку П. Лауфер-Укелес, є раціональним та виправданим, оскільки дає підстави вважати, що термін «права» не обов'язково має бути пов'язаний із волею (автономією) носія права (у цьому випадку дитини). Права в зазначеному випадку орієнтовані на державу та захист. Подібним чином ті, хто

юридичних осіб потреби, які відповідно до законодавчо встановленої компетенції забезпечуються публічною адміністрацією [147]. Е. Дмитренко акцентує увагу на тому, що у теорії права публічний інтерес визначається як спільні інтереси, що їх можна розглядати як узагальнення особистих, групових інтересів, без задоволення та реалізації яких неможливо, з одного боку, реалізувати приватні інтереси осіб, а з другого – неможливо забезпечити цілісність, стабільність та нормальний розвиток організацій, держав, націй, соціальних прошарків та суспільств у цілому. Це визнаний державою та забезпечений правом інтерес соціальної громади, задоволення якого є умовою і гарантією її існування та розвитку [148]. Водночас О. Водяніков звертає увагу на те, що в тексті Конституції України термін «інтерес» зустрічається 19 разів з розмаїттям різних конотацій [149]. Вказане поняття є невизначеним і оціночним [149].

обстоює юридичну конструкцію «найкращих інтересів», наголошують на необхідності того, щоб треті сторони, зазвичай батьки, були призначені керуючими для прийняття рішень, які є найкращими для дітей. Отже, права дитини не слід розглядати насамперед як індивідуальні права, які держава повинна захищати, або права на свободу, реалізація яких не вимагає втручання з боку держави, але як права на державну підтримку стосунків, необхідних дітям, щоб рости та розвиватися у дорослих [123]. Стандарт найкращих інтересів дитини також повинен враховувати всі різноманітні інтереси дітей, які потребують захисту, включно цивільні права дітей та власні висловлені бажання дітей [123].

Коли дитина потребує допомоги та підтримки, їй повинні бути надані відповідні позитивні права [136, с. 23]. Щоразу, коли дитина здатна діяти самостійно, їй слід надати автономію та свободу [136, с. 23]. Зважаючи на викладене, права дитини слід класифікувати на такі чотири категорії: 1) загальні права людини, які діти мають просто будучи людьми, такі як право на життя, охорону здоров'я, право проти тортур і дискримінації; 2) конкретні права дітей, такі як захист від жорстокого поводження, піклування та право не передавати незаконно за кордон; 3) права майбутніх дорослих (зокрема, право на розвиток); 5) спеціальні права для підлітків, такі як адекватний рівень життя відповідно до розвитку дитини [136, с. 23]. В ракурсі інтересів Дж. Екелаар поділяє права дитини на три групи: 1) основні інтереси в межах фізичного, емоційного й інтелектуального догляду дорослих за дитиною; 2) інтереси розвитку для реалізації потенціалу дитини; 3) автономія інтересів — свобода вибору стилю життя [150, с. 25].

С. Ті Ван звертає увагу на те, що одним із способів визначення права є визначення інтересів, які захищаються цим правом [134]. У такому ракурсі, на думку цієї вченої, дитина є як людина людини, а повнолітня особа є виконавцем прав дитини [134]. При цьому дитина є громадянином (людиною), який має права, підтверджені правовими та політичними нормами суспільства, але через вікові та когнітивні особливості не обов'язково здатним реалізувати свої права [134]. Таким чином, рішення, прийняте дорослими в житті дитини, виходячи з того, що для дитини це буде найкраще, відповідає поняттю «інтерес» [134]. Отже, зважаючи на

вік дитини, дорослі несуть відповідальність за дії, котрі мають забезпечити найкращі інтереси дитини [134]. Тому в сучасній науці вживають таке умовне поняття, як «інтересові права» [134]. Найкращі інтереси дитини діють на двох рівнях: вдома, де батьки мають піклуватися в межах своїх соціальних можливостей; і на національному рівні, де держава відіграє певну роль здійснювати профілактику бездоглядності. Інтереси розвитку визначаються як рівна можливість максимізувати ресурси, доступні для дітей (у дитинстві), щоб їхні здібності були розвинені для їхніх найкращих переваг [134]. Зазвичай відповідальність за розвиток та виховання дитини лежить на родині, але на дитину безпосередньо впливає соціально-економічне та політичне середовище [134]. Тому загальні, соціальні цілі, притаманні кожному суспільству, диктують інтереси розвитку дитини, включаючи створення рівних юридичних можливостей і зменшення будь-яких проявів соціальної нерівності [134]. Ураховуючи те, що інтереси завжди автономні, автономія інтересів дає дитині право робити на власний вибір і приймати рішення, які можуть конфліктувати не тільки з власними базовими інтересами, а ще й з інтересами батьків або взагалі базовими суспільними інтересами дитини (найдорожче з прав — право створювати власні помилки) [134]. Виходячи з цього батьки, законні представники (опікуни) дитини беруть на себе відповідальність за захист прав дитини, оскільки дитина ще не вважається здатною користуватися цими правами [134]. Інакше кажучи, на дорослому лежить обов'язок обрати те, що вибрала б дитина, якби була здатна робити вибір, вибирати замість дитини найкраще для забезпечення її життєдіяльності. Можна стверджувати, що дії в найкращих інтересах дитини це реалізація прав, спрямованих на захист [134]. Тоді цілком закономірно, що основа концепції прав дитини¹⁰ спирається на ідею про те, що дитина через когнітивну незрілість завжди потребує захисту та турботи [133]. Крім того, важливими заувагами, котрі мають бути покладені в

¹⁰ Новозеландська дослідниця С. Ті Ван визначає права дітей як «справедливі вимоги» або права, що впливають з моральних та/або нормативних приписів [134]. Сприйняття прав дитини залежить від того, як дитинство будується і на здатності дітей проявляти свободу волі [134]. Права дітей детермінують обов'язки дорослих піклуватися про дітей і ці обов'язки включають повагу до прав дітей висловлювати або формулювати думку, і таким чином відстоювати свої права брати участь у прийнятті рішень, які на них впливають [134].

основу концепції прав дитини, є тези про те, що права дитини є універсальними, а також те, що права дитини збігаються з інтересами держави [133]. Тому в юридичній площині мають бути забезпечені такі потреби дитини, як необхідність надання притулку, прожитку, захист від насильства, захист від примусу, експлуатації та шкідливої діяльності [133]. Дитина має право на свободу від дискримінації за ознаками культури, раси, віросповідання [133]. Крім того, вона має право на приватне життя, проживання у родині (право на свою сім'ю, включаючи можливість не бути розлученою з нею), повагу, репутацію, честь, гідність. Також діти мають право висловлювати погляди з питань, які безпосередньо стосуються їх, збиратися мирно [133]. У міру свого розвитку та дорослішання дитина має право на самовизначення [133]. Дитина повинна бути готова жити індивідуальним життям у суспільстві, що відповідає вимогам духу та ідеалам ООН – духу миру, гідності, толерантності, свободи, рівності та солідарності [133]. Не менш важливими також є право на ім'я, включаючи факт реєстрації народження, право на громадянство, захист від покарання

Українські вчені М. Міщук та С. Белікова безпосередньо зазначають, що дитина як фізична особа має відповідні права і свободи, які закріплені у Конституції України, Конвенції ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р., Сімейному кодексі України, Цивільному кодексі України, Законі України «Про охорону дитинства» та інших нормативно-правових актах [151].

Торкаючись питання про правовий статус дитини, вважаємо, що на науковому рівні досить складно визначити правову природу правового статусу дитини: чи є правовий статус дитини комплексною правовою категорією (включає норми різних галузей права), або необхідно розмежовувати загальний (конституційний) правовий статус особи та спеціальний (галузевий) правовий статус дитини [132]. На думку Н. Найман, правовий статус дитини є складною категорією та визначається через загальний, спеціальний та індивідуальний правовий статус дитини [132]. На думку О. Ригіної, правовий статус дитини можна віднести як до спеціального (родового) статусу, оскільки дитина, враховуючи віковий критерій, належить до окремої категорії осіб, так і до індивідуального

статусу. Проте, якщо спеціальний (родовий) статус визначає правове становище будь-якої дитини у державі, то індивідуальний статус визначає становище конкретної дитини, зокрема, дитини-біженця, дитини-іноземця [152].

Ю. Завгородня, розглядаючи правове становище дитини, вважає, що не можна не відзначити особливість, пов'язану з об'єктом правовідносин, який зазвичай сприймається як те, заради чого суб'єкти і вступають у ці відносини. Об'єктом правових відносин, пов'язаних із дитиною (у контексті, що ми висвітлюємо), є права дитини. При цьому незалежно від бажання дитини держава зобов'язана визнати права дитини (як і людські права) та спрямовувати свою діяльність на їх реалізацію [153].

Також є точка зору щодо розуміння поняття «правовий статус дитини», відповідно до якої це концептуально, конкретно-історично обумовлена система прав та обов'язків, встановлених з урахуванням вікових обмежень, типу юридичного зв'язку дитини та держави, батьками або особами, що їх замінюють, і ця система прав є формалізованою та структурованою за основними параметрами дитинства та здійснюється у владно-вольовому режимі, гарантується та охороняється державою [152]. При цьому правовий статус дитини змінюється залежно від того, як вона зростає, і відрізняється від статусу дорослих осіб, а саме, у міру того, як дитина дорослішає, вона набуває нових можливостей, а отже, нових прав і обов'язків, унаслідок чого змінюється її правовий статус [152].

У контексті дослідження принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини найбільш оптимальною виглядає наукова позиція, відповідно до якої правовий статус дитини — це об'єктивні та формалізовані у праві можливості, потрібні дитині як особистості, для її всебічного розвитку, це правовий стан, який відображає становище дитини у взаємодії з іншими суб'єктами права. Його елементами є: принципи правового статусу, правосуб'єктність, громадянство, права¹¹, свободи та обов'язки, засоби і способи їх захисту та юридична

¹¹ Маємо констатувати, що дитина як фізична особа має дієздатність та правоздатність, що суттєво впливають на її статус. З моменту народження та досягнення повноліття у неї є певні права [151]. Теоретики галузі конституційного права відносять права дитини (як людини) до системи соціальних, економічних, політичних, культурних прав [151]. Інші науковці зазначають, що права дитини ще можна поділити на природні та набуті. Такий розподіл зумовлюється

відповідальність дитини¹² [154, с. 147]. Таким чином, у сучасних умовах принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини є основою для формування та подальшої інновації правового статусу дитини. Зважаючи на наведене, його доцільно розглянути крізь доктринальні (устояні та аксіоматичні) уявлення про природу принципів права.

У перекладі з латинської мови слово «принцип» означає початок, основу, вихідне положення, найбільш загальні правила поведінки [155]. Відповідно у загальному розумінні принцип необхідно розглядати як найбільш типову закономірність, покладену в основу пізнання, як активний центр цілісної системної освіти, і, нарешті, — як сукупність ознак, які становлять основу того чи іншого предмета чи явища [155]. Цю точку зору поділяють також А. Бабенко, О. Борисова

тим, що дитина як суб'єкт права через вікові обмеження володіє частковою або неповною дієздатністю, яка обмежує її правоздатність. Крім того, реалізація прав дитини в певних випадках потребує відповідних дій третіх осіб (батьків, опікунів, піклувальників) [151]. З точки зору цивільного та сімейного права, поняття «права дитини» можна охарактеризувати як суб'єктивну можливість фізичної особи на власний розсуд визначити свою поведінку у суспільстві. За певних обставин ці права порушуються, тобто дитина позбавляється можливості отримати ті чи інші матеріальні (нематеріальні) блага [151]. Загалом усі права можна поділити на два основні види: особисті немайнові права та майнові права [151]. У свою чергу, особисті немайнові права поділяються на такі види прав, як загальні та спеціальні. Вважаємо, що загальні особисті немайнові права дитини є багатоаспектною системою прав та мають певну видову належність [151]. До першого виду таких прав належать особисті немайнові права, що забезпечують природне існування дитини: а) права, що забезпечують природну цілісність дитини, — це право на життя та здоров'я; б) права, що забезпечують природну відособленість дитини: право на свободу, особисту недоторканність, особисту безпеку та особисту гідність [151]. До другого виду особистих немайнових прав належать права, що забезпечують соціальне буття дитини, які поділяються на: а) права, які забезпечують участь дитини у соціальному житті, а саме: право дитини на ім'я, прізвище, по батькові, індивідуальність, вільний вибір місця проживання, свободу пересування, достатній життєвий рівень, вибір роду занять, освіти, працю, зайняття підприємницькою діяльністю, об'єднання в дитячі та молодіжні організації; б) права, які забезпечують приватність дитини, захищають від зовнішнього втручання соціальної групи, це: право дитини на особисте життя та його недоторканність, вільне висловлення думки та отримання інформації. Наступним видом прав дітей є спеціальні (окремі) немайнові права: права у сфері інтелектуальної діяльності, сімейних відносин, опіки або піклування, медичної діяльності тощо [151].

¹² Характеризуючи статус дитини в розрізі Сімейного кодексу України, необхідно констатувати, що відповідно до ст. 6 правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття. Малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [9]. Слід зазначити, що правовий статус дитини за Сімейним кодексом України виявляється через низку особливостей. Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 9 подружжя, батьки дитини, батьки та діти, інші члени сім'ї та родичі, відносини між якими регулює цей Кодекс, можуть врегулювати свої відносини за домовленістю (договором), якщо це не суперечить вимогам цього Кодексу, інших законів та моральним засадам суспільства [9]. Якщо дитина або особа, дієздатність якої обмежена, не може самостійно здійснювати свої права, ці права здійснюють батьки, опікун або самі ці особи за допомогою батьків чи піклувальника (ч. 2 ст. 14 Сімейного кодексу України) [9]. Якщо мати, батько дитини є неповнолітніми, баба, дід дитини з боку того з батьків, хто є неповнолітнім, зобов'язані надавати йому допомогу у здійсненні ним батьківських прав та виконанні батьківських обов'язків (ч. 1 ст. 16 Сімейного кодексу України) [9]. Способами захисту сімейних прав та інтересів, зокрема, є: 1) встановлення правовідношення; 2) примусове виконання добровільно не виконаного обов'язку; 3) припинення правовідношення, а також його анулювання; 4) припинення дій, які порушують сімейні права; 5) відновлення правовідношення, яке існувало до порушення права; 6) відшкодування матеріальної та моральної шкоди, якщо це передбачено цим Кодексом або договором; 7) зміна правовідношення; 8) визнання незаконними рішень, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб (ч. 2 ст. 18 Сімейного кодексу України) [9].

та І. Шаповалова, наголошуючи на тому, що з гносеологічної точки зору важливо підкреслити те, що категорія «принцип» тісно пов'язана з категоріями «закономірність» і «сутність» [156].

Вітчизняне законодавство (зокрема, галузеве) не дає поняття принципів права. Це породжує відмінності у пропонованих вченими дефініціях, у їхньому елементному складі, створює труднощі ефективного застосування принципів у правотворчій і правозастосовній діяльності та дозволяє висунути тезу про необхідність вироблення єдиного поняття і закріплення його в законодавстві [157]. Поділяємо точку зору М. Козюбри про те, що принципи права, як і саме право, – явище багатогранне, багаторівневе і багатовимірне. Онтологічний підхід (від грец. *ontos* – наявне, суще, буття; *logos* – вчення) до їх аналізу дає змогу розкрити зв'язки принципів права з людським буттям, глибше зрозуміти їхню сутність і буттєву структуру [158]. Разом з іншими правовими цінностями принципи права (інколи вони набувають форми презумпцій¹³ чи аксіом) утворюють систему власне правових «приладів» (інструментів) світосприйняття [158]. Невипадково принципи права слугують засобом подолання прогалин у законодавстві більшості правових

¹³ У вітчизняній теоретико-правовій науці «презумпція у праві» розглядається як припущення про наявність чи відсутність факту, що ґрунтується на спостереженнях за повторюваними аналогічними явищами, подіями, фактами та раціональному зв'язку між ними, спрямоване на регулювання суспільних відносин, формулюється у законодавстві або/та в акті застосування права, може допускати виключення, але умовно приймається за істину, поки не буде доведено протилежне [159, с. 4]. Характерною особливістю правових презумпцій є те, що можливість і процес їх спростування закладений у правових нормах, де також зазначаються і умови за яких презумпція вважається спростованою. Однак, незалежно від кількісного співвідношення підтверджень і спростувань презумпції, вона продовжує діяти до тих пір, поки не буде відмінена компетентним органом в установленому законом порядку [159, с. 7]. Серед ознак презумпцій виокремлюють: вірогідність — висновок із презумпції ґрунтується на спостереженні повторюваних аналогічних за змістом явищ, подій, фактів, але може допускати винятки. Ступінь його вірогідності залежить від перевірки чи доведення базового факту, який є основою презумпції; раціональний зв'язок між базовим фактом та фактом, що презюмується — завдяки тривалим спостереженням виявляється стійкий зв'язок між фактами, тому при появі одного факту існування іншого, пов'язаного з ним, презюмується. Крім того, цей зв'язок повинен відповідати цілям, для яких ця презумпція була утворена; умовне прийняття за істину — презумптивні положення зазвичай є достовірними і неодноразово підтверджуються на практиці і тому приймаються як істинні, поки не буде доведено протилежне; спростовний характер — презумпції можуть допускати винятки, тому у кожному конкретному випадку слід перевіряти їх відповідність тій чи іншій ситуації; нормативність — презумпції розраховані на певний вид суспільних відносин, закріплюють типові правила поведінки, діють невизначену кількість разів. Крім того, вони є обов'язковими для учасників правовідносин (за винятком фактичних презумпцій) [159, с. 7–8]. У контексті дослідження юридичної природи принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини становлять науковий інтерес презумпції сімейного права. Серед них у науковій літературі виокремлювалося декілька груп презумпцій: по-перше, презумпція згоди подружжя при вирішенні питань життя сім'ї; по-друге, презумпції у сфері майнових правовідносин подружжя; по-третє, презумпція батьківства; по-четверте, презумпції, що пов'язані з вихованням дітей. До першої групи віднесено такі види презумпцій: а) згоди подружжя у питаннях виховання дітей; б) згоди подружжя при присвоєнні імені та прізвища дитині; в) згоди подружжя при зміні прізвища неповнолітніх дітей. До другої групи віднесено такі види презумпцій: а) спільності майна; б) згоди подружжя з розпорядження спільною сумісною власністю; в) відповідності рівності часток інтересам подружжя. До четвертої групи віднесено п'ять видів презумпцій: а) згоди батьків у питаннях виховання дітей; б) належного виховання дітей батьками та особами, що їх замінюють; в) пріоритетності виховання дітей батьками; г) дійсності усиновлення; ґ) взяття дитини на постійне утримання [160].

держав [161]. Як стверджує з цього приводу В. Перепелюк, принципи права є орієнтиром для того, щоб суддя не поєднував норми хаотично, фактично допускаючи суддівську сваволю, а щоб забезпечував системне та гармонійне тлумачення правових норм у світлі фундаментальних цінностей [162]. Крім того, онтологічний підхід дає змогу в подальшому виявити та розглядати антропологічні тенденції у праві. У зв'язку з цим маємо звернути увагу на оригінальний підхід до осягання природи принципів права, запропонований В. Завальнюком. Зокрема, він вказує на те, що у культурно-історичних умовах ХХ ст. виникає необхідність у нових інтерпретаціях змістовної сторони права та нових способах його обґрунтування. Тенденція подальшої антропологізації та персоналізації права утвердженню пріоритету особистості та суб'єктивних прав у сучасній правовій думці. Тому в концепціях багатьох країн світу на основі антропологічного принципу права закріплені принципи гідного людського життя, свободи, рівності прав [163].

Будь-які принципи, зокрема принципи права, є продуктом людської діяльності, результатом якої вони є й інтереси якої вони задовольняють [164]. Можна стверджувати, що спочатку зміст принципів права намічається самим життям, спонтанно, у суспільних соціальних відносинах, що складаються у реальному житті та отримують пізніше регламентацію і захист з боку держави у комплексах суб'єктивних прав учасників правовідносин. Виникнення принципів права як загальносоціальних є необхідною умовою наступного їх закріплення у вигляді юридичних принципів і норм, тому що свідчить про актуальність їх для суспільства і необхідність їх юридичного оформлення. Саме так у надрах громадянського суспільства, в межах правоутворення, за допомогою юридичної практики зароджуються нові юридичні принципи, що еволюційно відміняють дію застарілих, не актуальних принципів [164].

У науковій літературі вказується про те, що принципи відіграють роль орієнтирів у формуванні права. Зокрема, еволюція права походить від ідей до норм, потім через реалізацію норм — до суспільної практики. Починаючи з появи ідей, а ідея досить часто формується у вигляді правового принципу, принцип визначає, направляє розвиток права [165]. У цьому контексті цікавою є думка О. Уварової

про те, що Конституційний Суд України виділяє принципи як вимоги до правового регулювання (до обсягу повноважень держави у цій сфері, процедури правозакріплюючого процесу), якості джерел, у яких знаходять закріплення правові норми, до змісту цих норм, який має відповідати принципам права, до судового процесу, самого судового рішення тощо) і принципи як вимоги до суспільних відносин [166, с. 60]. Такий висновок вчена робить, аналізуючи рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ст. 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) у справі № 1-33/2004 від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 та Висновок Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення зміни до Конституції України (щодо обмеження депутатської недоторканності) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 10 вересня 2008 р. № 2-в/2008 у справі № 1-31/20081) [166, с. 59–60]. Отже, з гносеологічної точки зору важливо підкреслити те, що категорія «принцип» тісно пов'язана з категоріями «закономірність» і «сутність» [164]. С. Сливка звертає увагу на те, що принципи права і моралі здебільшого збігаються. Проте властивості права і властивості моралі найчастіше є різними, а ознаки моралі проявляються швидше, ніж ознаки права [167]. Не менш цікавою заувагою стосовно принципів права є та обставина, що сучасна теорія права випускає, а, можливо, навмисно ігнорує, специфічно владну природу права, що за суттю призводить до розуміння права як системи, що не має внутрішньої сили та що приводиться у рух силами, що діють ззовні, точніше політичними силами, що сконцентровані у державі [168].

У теорії права існує два терміни «принципи права» і «правові принципи». Вони відрізняються один від одного тим, що правові принципи виникають, як правило, задовго до виникнення системи права і законодавства. Правові принципи, які закріплені в системі права і законодавства, переходять у принципи права. Поняття принципу значно ширше за його нормативний, законодавчий вияв. Принцип зароджується як певна ідея у теорії, закріплюється у системі правових

норм і через них перетворюється у суспільні відносини. У цьому випадку велике значення має вирішення питання щодо моменту виникнення принципу права. Існують дві основні наукові позиції з цього питання, зокрема: законодавче закріплення принципу права (ідеї, що не закріплені у законі, не можуть вважатися правовими принципами); регулюючий вплив на правозастосовну практику можуть чинити і такі правові ідеї-принципи, які не закріплені в законі [165]. В основу принципу покладені суспільні інтереси та потреби, які формуються і змінюються незалежно від волі законодавця [165]. Отже, факт закріплення ідеї в нормативному акті дозволяє говорити про наявність будь-якого правового принципу [165]. І саме від цього закріпленого у тексті закону принципу в подальшому відштовхуються у своєму розвитку юридична наука та практика [165]. Отже, принципи права — це вихідні, визначальні ідеї, положення, установки, які становлять моральну та організаційну основу виникнення, розвитку і функціонування прав [165]. У руслі репрезентованого підходу В. Колесніченко вказує на те, що принципи права — це основні засади формування, розвитку і функціонування права, які відбивають сутність і призначення права, що концентровано виражають важливі риси, властиві цій правовій системі, які втілюють у собі найважливіші ціннісні орієнтири суспільства й визначають конкретний зміст і загальну концептуальну спрямованість правового регулювання суспільних відносин [169, с. 7].

Розвиваючи попередню тезу, О. Старчук підкреслює, що у правовій доктрині під час визначення поняття принципів права науковці вживають такі категорії, як вихідні теоретичні положення, основні, керівні засади (ідеї), загальні нормативно-керівні положення, провідні засади, закономірність, сутність, система координат тощо. Багато категорій є однорідними. Тому принципи — це загальні, керівні (основні, головні, відправні, вихідні теоретичні, загальні нормативно-керівні, спрямовуючі) положення [170]. Принципи права відображають головне, основне у праві, тенденції його розвитку, те, на що повинно бути орієнтоване право [165]. Розглядаючи сутність принципів права, необхідно звернути увагу на їхні ознаки. У літературі до ознак принципів права відносять системність та взаємоузгодженість, загальнообов'язковість, універсальність, стабільність, предметну визначеність,

загальнозначущість, регулятивність [170]. О. Старчук наголошує, що до ознак принципів права необхідно віднести також їхню стабільність [170]. Якщо норми права є мінливими та приймаються для врегулювання відносин, які існують у суспільстві, то принципи права довготривалі, що свідчить про їх стабільність [170]. Для засадничих ідей права характерна їхня предметна визначеність, оскільки принципи права виражають сутність такої системи норм, предметом регулювання яких є той чи інший вид суспільних відносин [170]. Тому предметна визначеність принципів права полягає в тому, що вони виражають суть норм права, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин, які визначені предметом правового регулювання цієї галузі права [170]. Також ознакою принципів є їхня загальнообов'язковість [170]. В основі правових норм лежать принципи права, яких повинні дотримуватися суб'єкти правотворчості під час здійснення правового регулювання тих чи інших суспільних відносин [170]. Своєю чергою, І. Бахновська цю рису права називає імперативність. Вона вказує, що на відміну від принципів права, норми можуть бути диспозитивними [171]. Принципи наділені особливою беззаперечністю, їхня дія не допускає жодних виключень [171]. О. Уварова, розмірковуючи про ознаки принципів права, вважає, що як і правові норми, принципи права наділені нормативністю, під якою розуміється загальнообов'язковий характер їх вимог, що дозволяє їм виконувати функцію регулювання суспільних процесів, причому не тільки опосередковано через норми, а й самостійно [166, с. 28]. Нормативність завжди пов'язана з категорією регулювання і саме через властивість нормативності право є одним із соціальних регуляторів, адже упорядковувати (регулювати) означає «підкорювати життєдіяльність суспільства певним правилам-вимогам, зміст яких об'єктивно обумовлений [166, с. 28].

Звертаючи увагу на таку ознаку принципів права, як регулятивність, необхідно зазначити, що найбільш яскраво вона виявляється під час подолання прогалин у праві, проте цим не обмежується — регулятивну роль принципів права не слід вважати виключно факультативною порівняно з нормами права, принципи права можуть мати пряму регулятивну дію [171]. Крім того, ще одним проявом

регулятивної ролі принципів права є необхідність звернення до них при тлумаченні норм права [171]. Цей прояв регулятивної дії принципів права тісно пов'язаний з іншою функцією принципів права – системоутворюючою [171]. Водночас нормативно-регулятивний характер принципів права вбачається у тому, що принципи, зафіксовані у праві, набувають значення загальних правил поведінки, які мають загальнообов'язковий, владний характер [164]. При цьому такий характер стає притаманним як безпосередньо нормам-принципам, так і принципам, які виводяться з норм. Під об'єктивною зумовленістю принципів права слід розуміти їх відповідність характеру суспільних відносин, економічним, політичним, ідеологічним процесам, які відбуваються в суспільстві [164].

Принципи права спрямовують механізм правового регулювання суспільних відносин, що свідчить про їх загальнозначимість [170]. Тому їхньою ключовою властивістю є системність та взаємоузгодженість [170]. Безперечно, принципи права повинні бути не тільки взаємоузгодженими між собою, а й з іншими елементами правового регулювання [170]. Відповідно до принципів права формується система права [170]. Тому взаємоузгодженість елементів правового регулювання забезпечує цілеспрямовану дію всієї системи права [170].

Завершуючи огляд ключових рис принципів права, маємо їх доповнити ще низкою ознак, які запропоновані В. Косовичем. Він виокремлює такі ознаки принципів права:

- принципи права пронизують всю правову систему, включаючи всі її компоненти — право, юридичні установи, юридичну практику;
- принципи можуть бути виокремлені один з іншого, знаходячись у відносинах підпорядкування;
- із принципів можна виводити права і обов'язки юридичних суб'єктів;
- принцип права є мірою, масштабом людської поведінки у специфічній сфері відносин;
- принципи права є важливими елементами системи права [172].

Багатоманітністю характеризується і класифікація принципів права. Так, за сферою дії принципи права поділяють на загальні принципи права (спільні засади

правового регулювання, міжгалузеві, галузеві, інституційні; залежно від територіальної дії: міжнародні та національні; за предметом регулювання: цивільно-правові, конституційно-правові та ін. Крім того, серед принципів права виокремлюють загальноцивілізаційні, загальноправові, загальні принципи права, типологічні, конкретно-історичні тощо [173]. Водночас вироблені юридичною наукою підходи до побудови системи принципів права не обмежуються наведеними. Зокрема, пропонується система принципів права, в яку включаються такі групи принципів: принципи публічного права і принципи приватного права; принципи процесуального і принципи матеріального права, загальноправові, соціально-політичні, морально-етичні і власне правові принципи [166, с. 64].

Оригінальну трактовку видової розмаїтості принципів права пропонує О. Зайчук. На його думку, насамперед принципи права детермінуються за походженням залежно від школи права та праворозуміння. У розумінні школи природного права принципами права визначаються моральні норми, які існують у самій природі суспільних відносин і мають керівний вплив на позитивне право. Історично-правова школа у XIX ст. сформувала протилежну позицію. Її зміст полягав у тому, що принципи права слід шукати у самих текстах правових норм за допомогою логічного розміркування, аналізу, відшукування суспільно-економічних ідей, що містять принципи права. Характеризуючи видову багатоманітність принципів права, О. Зайчук виокремлює три групи міжгалузевих принципів права. Перша група принципів характеризує загальне відношення до права та закону. Друга група принципів характеризує ставлення до людини як вищої цінності. Третя група принципів пов'язана з встановленням істини при вирішенні спорів, із дослідженням доказів. І насамкінець, існують основні принципи права, які мають загальний характер (зокрема, загальнолюдські принципи права) і конкретизуються в принципах кожної галузі права і законодавства [165].

М. Козюбра вказує на те, що найбільш поширеним є поділ принципів права за сферою дії на загальні, міжгалузеві, галузеві принципи та принципи інститутів права [158]. При цьому на відміну від західної теорії права, де під загальними

принципами розуміють принципи, що діють у всіх правових системах, у вітчизняному загальнотеоретичному правознавстві загальними принципами права, як правило, іменуються ті, які поширюються на всю систему права країни, діють у всіх галузях та інститутах, тобто зводяться, як уже зазначалося, виключно до характеристики національної правової системи [158]¹⁴. Водночас у вітчизняній та пострадянській загальнотеоретичній літературі нерідко пропонуються й інші, більш розгорнуті класифікації принципів права [158]. Узагальнюючи різноманітні, а часом й суперечливі позиції, можна запропонувати класифікацію принципів права за сферою їхньої дії на такі основні види: а) універсальні (загальнолюдські) принципи права¹⁵, тобто основоположні, базові правові засади, сформульовані в процесі багатовікової історії прогресивного розвитку права, притаманні всім правовим системам; б) цивілізаційні принципи права, характерні для певних правових культур і традицій, що уособлюють відповідні їм цивілізації; в) правосімейні принципи права, тобто принципи, притаманні окремим правовим сім'ям (навіть у межах однієї цивілізації); г) національні принципи права, тобто принципи, що сформульовані і діють у межах певної національної правової системи, відображаючи її особливості [158]. Окрему увагу М. Козюбра звертає на універсальні принципи права. Він вказує на те, що поділяє думку про існування

¹⁴ Про неоднозначність природи загальних та універсальних принципів права вказує те, що деякі вчені наділяють рисами загальних принципів права універсальні та навпаки. Так, О. Юхимюк стверджує, що загальні принципи права характеризуються високим рівнем узагальнення й абстракції, що дозволяє в ході правозастосування визначати їхній зміст, правові наслідки та кореспондуючі зобов'язання сторін, що виникають з договірних та звичаєвих права в контексті конкретної справи. Загальні принципи, на противагу нормам, навіть загальним нормам права, означають, що це не є звичайна норма (в сенсі вказівки чи заборони), а положення, яке підкреслює норму та її пояснює чи надає їй обґрунтування. У разі виникнення суперечностей щодо того, яка норма має бути застосована, вирішення буде залежати від того, який принцип закладено в основу норми і який переважатиме в конкретній справі [174]. Своєю чергою, вітчизняна дослідниця О. Назаренко на прикладі загальних принципів права ЄС вважає, що останні є концептуальним концентрованим вираженням засадничих цінностей ЄС і його правової системи, вони не мають вибіркового застосування, поширюються на всі правовідносини у рамках інтеграційного об'єднання *suī generis* [175].

¹⁵ І. Бахновська та Ю. Сова констатують, що загальнолюдські принципи права мають найвищий (максимально можливий) ступінь абстрактності, що дає їм змогу бути придатними для будь-якої системи права. Крім того, вони є гнучким інструментом правової регламентації широкого спектру можливих ситуацій, які вирішуються за допомогою правових засобів між будь-якими суб'єктами права. Загальнолюдські принципи права є основою формування як принципів міжнародного права, так і принципів права регіональних спільнот та принципів внутрішньодержавного (національного) права, тому ці принципи є сполучною ланкою між національними правовими системами різних держав, а також між національним і міжнародним правом; можуть слугувати інструментом зближення міжнародного і національного права, універсалізації правового регулювання у всесвітньому масштабі. Вони виступають орієнтирами для реформування національних правових систем у країнах, які бажають увійти в європейський правовий простір, у тому числі і в Україні. Наявний ступінь абстрактності цих принципів зумовлює їх конкретизацію відповідно до регіональних чи національних правових традицій, особливостей правової системи та сфери відносин, що регулюються [176].

спільних для всіх правових систем універсальних принципів права та необхідність продовження їх пошуку на основі визнання єдиних для всіх цивілізацій (правових культур) базових цінностей, водночас слід наголосити принаймні на трьох важливих моментах [158]. По-перше, навряд чи правильно до універсальних (загальнолюдських, загальноцивілізаційних) принципів права відносити ідеали справедливості, рівності, свободи, гуманізму тощо, як це має місце в літературі (не тільки, до речі, вітчизняній) [158]. Ці ідеали (у своєрідному їх розумінні, обумовленому рівнем культурного розвитку, історичними традиціями різних народів і цивілізацій) швидше характеризують сутнісну властивість права, є уособленням його нерозривних зв'язків із мораллю, ніж, власне, правовими принципами, про що йшлося вище [158]. По-друге, уявлення про справедливість, рівність, свободу тощо змінюються і наповнюються різним змістом залежно не тільки від простору і часу (зрештою, з ними нерозривно пов'язані й уявлення про право), а часто мають істотні відмінності у різних людей однієї історичної епохи й однієї культури (цивілізації) [158]. Це неминуче призводить до розбіжностей при їх використанні різними суб'єктами. Принципи ж права, навіть універсальні, хоч і належать до оціночних категорій, проте є більш раціоналізованими, а отже, більш усталеними і стабільними [158]. По-третє, інтерпретація справедливості, рівності, свободи тощо залежить як від уявлень про них конкретних суб'єктів, так і від мовних особливостей тих чи інших країн і народів. Англomовні слова «libertas» і «freedom», які українською мовою перекладаються як «свобода», яка позначає один із провідних сутнісних ідеалів права, в японській мові, наприклад, має зовсім інше смислове навантаження [158].

Завершуючи розгляд концептуалізації принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини у системі принципів права, необхідно звернути увагу на те, що в основу вказаного принципу закладено таку смислову конструкцію, як «найкращі¹⁶ інтереси дитини». Вказане поняття, як було зазначено вище, з одного

¹⁶ Відповідно до Словника української мови, найкращий означає гідний добрий; хоробий; найліпший [177, с. 696].

боку, є запозиченням в українську правову систему з американського права. З другого боку, воно є суто оціночним¹⁷.

Призначенням концепції найкращих інтересів дитини є забезпечення повномасштабної та ефективної реалізації всіх прав, проголошених у Конвенції про права дитини, усебічний розвиток дитини. Водночас оцінка найкращих інтересів дитини в кожному окремому випадку при дотриманні балансу «усіх елементів, необхідних для прийняття рішення в конкретній ситуації для конкретної дитини або групи дітей». Визначення того, яке саме рішення буде прийнято в «найкращих інтересах дитини», має починатися з оцінки конкретних обставин, що роблять дитину унікальною [22].

В основі концепту «найкращі інтереси дитини» покладено моральні уявлення суспільства про благополуччя та щастя дитини. Це вказує на широку «інтервенцію» моральних уявлень у сферу права. Таким чином, категорія «найкращі інтереси дитини» має моральну основу. Вона становить вимогу щодо необхідності турботи батьків, держави, суспільства, школи про дитину, переконаність у важливості виховання дітей (з урахуванням їхніх індивідуальних особливостей) з перших місяців їхнього життя, здобуття ними освіти, формування у дітей стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі, участь у практичній діяльності. Неодмінним є й той факт, що найкращі інтереси дитини охоплюють не тільки виховання та моральну підтримку, а ще задоволення базових природних та побутових потреб дитини: її якісне харчування, житло, одяг, сон, захист та безпеку, формування у дитини навичок з дисципліни. Таким чином, щодо дітей принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини є юридичним засобом забезпечення щастя та благополуччя дитини, демонструє прояв добросовісності

¹⁷ Основною логіко-гносеологічною атрибутивною ознакою оціночних понять є те, що до їхнього змісту завжди може бути внесений новий елемент, на підставі якого предмет відносять до множини, що відображає це поняття [178, с. 7, 13]. Тому оціночне поняття – це виражена в юридичній нормі абстрактна характеристика соціальної (особистої, групової та ін.) значущості реальних або потенційних фактів, що має бути неодмінно конкретизована під час його застосування чи реалізації, завдяки чому забезпечено юридичне реагування держави на всі індивідуалізовані факти, яким притаманна зафіксована у юридичній нормі значущість [179, с. 43].

дорослих відносно дитини та є своєрідним етичним корелятом позитивного права [180, с. 207].

Враховуючи, що одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства [181], є всі підстави вважати, що принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини є елементом та одним із проявів принципу верховенства права. Своєю чергою, оскільки, верховенство права включає вимогу правової визначеності¹⁸, принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини має включати набір (насамперед юридичних) критеріїв, за допомогою яких ті чи інші дії дорослих (батьків / уповноважених суб'єктів) компетентно оцінюються на предмет відповідності найкращим інтересам дитини. На нашу думку, серед них мають бути виокремлені такі:

- охорона державою сім'ї, дитинства, материнства та батьківства;
- забезпеченість дитини можливістю здійснення її прав, установлених Конституцією України, Конвенцією про права дитини, іншими міжнародними договорами України (згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України);
- мати й батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини, незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою;
- неможливість здійснення всупереч інтересам дитини батьківських прав;
- дитина має право на те, щоб бути вислуханою батьками, іншими членами родини, посадовими особами з питань, що стосуються її особисто чи сім'ї;

дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана при вирішенні між батьками, іншими особами спору щодо її виховання, місця проживання, у тому

¹⁸ Правова визначеність, як складова верховенства права, передбачає легкість та доступність з'ясування змісту права і забезпечену юридичними засобами можливість скористатися цим правом у нормативно регламентованих ситуаціях; заборона свавілля, у тому числі обмеження дискреційних повноважень органів держави, обґрунтованість їх рішень; доступ до правосуддя у незалежних і неупереджених судах, в тому числі судовий контроль за адміністративними актами, функціонування незалежної адвокатури, виконання рішень судів; дотримання прав людини; недискримінація та рівність перед законом, зокрема відсутність законів, які містять дискримінаційні положення щодо певних осіб чи їх груп або закріплюють правові привілеї, заборону дискримінаційного тлумачення або застосування закону. Саме через вказані складові розкривається зміст «верховенства права» [182].

числі при вирішенні спору про позбавлення батьківських прав чи їхнього поновлення, а також спору щодо управління її майном. Суд має право постановити рішення навіть усупереч думці дитини, якщо цього вимагають її інтереси.

– кожна дитина має право на рівень життя, достатній для її фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного й соціального розвитку. Батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність за створення умов, необхідних для всебічного розвитку дитини, відповідно до законів України.

– сім'я є природним середовищем для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного, соціального розвитку дитини, її матеріального забезпечення й несе відповідальність за створення належних умов для цього. Кожна дитина має право на проживання в сім'ї разом із батьками або в сім'ї одного з них та на піклування батьків. Предметом основної турботи та основним обов'язком батьків є забезпечення інтересів своєї дитини.

– між інтересами дитини та інтересами батьків повинна існувати справедлива рівновага, дотримуючись якої особлива увага має бути спрямована на найважливіші інтереси дитини, що за своєю важливістю та природою мають переважати над інтересами батьків

– при визначенні найкращих інтересів дитини в кожній конкретній справі необхідно враховувати два аспекти: по-перше, інтересам дитини найкраще відповідає збереження її зв'язку із сім'єю, крім випадків, коли сім'я є особливо непридатною або неблагополучною; по-друге, у якнайкращих інтересах дитини є забезпечення її розвитку в безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є неблагонадійним.

2.2. Принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини в національному законодавстві України

Для більш детального розуміння закріплення у національному законодавстві «найкращих інтересів дитини» авторкою проведено аналіз законів та підзаконних

нормативних актів у сфері прав дитини. Так, ст. 51 Конституції України, передбачає, що сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою. Поряд з цим, ст. 52 Конституції України передбачено, що діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним [183]. У свою чергу, абз. 3 ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» визначено, що слід розуміти під «забезпеченням найкращих інтересів дитини» [48]. Водночас цей Закон не містить визначення «найкращі інтереси дитини» та «принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини».

Указом Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021 затверджено Національну стратегію у сфері прав людини. Згідно з п. 18 «Забезпечення прав дитини» Національної стратегії у сфері прав людини передбачено, що стратегічна ціль — права дітей в Україні забезпечуються та захищаються відповідно до загальновизнаних міжнародних, у тому числі європейських, стандартів; враховуються найкращі інтереси та думки дитини під час прийняття рішень, які її стосуються [184].

Постановою Кабінету Міністрів України від 28 липня 2021 р. № 866-р Урядом України схвалено Стратегію сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належать до ромської національної меншини, в українському суспільстві на період до 2030 року. Зокрема, до цілей та завдань реалізації Стратегії належить забезпечення соціального захисту дітей, які належать до ромської національної меншини, є невід'ємною частиною системи охорони дитинства в Україні. Реалізація прав дитини на всебічний розвиток і виховання в сімейному оточенні має важливе значення для забезпечення найкращих інтересів дитини. Надання соціальних послуг дасть змогу запобігти потраплянню у складні життєві обставини осіб, які належать до ромської національної меншини, зокрема дітей, та ромських сімей, подолати або мінімізувати негативні наслідки таких обставин. Для досягнення зазначеної мети необхідно виконати такі основні завдання:

сприяння подоланню складних життєвих обставин та жебрацтва серед дітей, які належать до ромської національної меншини, шляхом їх своєчасного виявлення та надання допомоги відповідно до індивідуальних потреб;

сприяння отриманню соціальних послуг особами, які належать до ромської національної меншини та перебувають у складних життєвих обставинах, відповідно до їх потреб у відповідних адміністративно-територіальних одиницях [185].

Отже, Уряд України вживає на державному рівні заходів щодо захисту конституційних прав та забезпечення найкращих інтересів дітей, що належать до ромської національної меншини і проживають на території України. Проте прийняття вказаної Стратегії, на нашу думку, не призведе до реалізації вказаних цілей без належного фінансування роботи соціальних служб на місцях. Зокрема, створення органами місцевого самоврядування необхідної кількості посад соціальних працівників до посадових обов'язків яких належить допомога і сприяння дітям, що належать до ромської національної меншини в отриманні належної освіти, лікування, харчування, умов проживання тощо.

Постановою Верховної Ради України від 18 лютого 2021 р. № 1251-IX було створено Тимчасову слідчу комісію Верховної Ради України з питань розслідування випадків та причин порушення прав дитини під час здійснення децентралізації повноважень з питань охорони дитинства, реформування системи закладів інституційного догляду та виховання, реалізації права дитини на сімейне виховання та усиновлення, розвитку (модернізації) соціальних послуг (далі - Тимчасова слідча комісія) [186].

Відповідно до звіту Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування випадків та причин порушення прав дитини під час здійснення децентралізації повноважень з питань охорони дитинства, реформування системи закладів інституційного догляду та виховання, реалізації права дитини на сімейне виховання та усиновлення, розвитку (модернізації) соціальних послуг, взятого до уваги Постановою Верховної Ради України від 14 липня 2021 р. № 1642-IX тимчасовою слідчою комісією під час виїзних засідань встановлено масові порушення дотримання принципу забезпечення найкращих інтересів дитини при реформуванні загальноосвітніх шкіл-інтернатів [187].

Так, згідно зі звітом «у Житомирській області ліквідовано всі три загальноосвітні школи-інтернати: у 2019 році Ушомирську, Новоград-Волинську та Бердичівську — у 2020 році. З цих шкіл за даними обласної державної адміністрації виведено 256 дітей, у тому числі 210 дітей повернулися в біологічні сім'ї, 17 влаштовані до дитячих будинків сімейного типу, 4 - під опіку родичів, 25 продовжили навчання у закладах професійно-технічної та вищої освіти.

Однак Комісією проведено власний аналіз практики виведення дітей з цих закладів та встановлено випадки суттєвого порушення прав дітей, зокрема на безпеку життя та здоров'я.

Наприклад, Мадіна, 2006 року народження. Дитина з 1 класу фактично жила у Новоград-Волинській загальноосвітній школі-інтернаті. У 2016 році щодо її матері складено адміністративний протокол та притягнуто судом до адміністративної відповідальності за те, що та з грудня 2014 року не відвідує доньку в школі-інтернаті, не телефонує, не забирає на вихідні, святкові, канікулярні дні, не виходить на зв'язок з представниками інтернату. І ось до такої матері дитину відправлено з інтернату 27 липня, а вже 31 липня, через 4 дні, дитину було відібрано в матері у зв'язку з виникненням загрози її життю та здоров'ю.

Після відібрання в матері Мадіну, в якої немає статусу дитини, позбавленої батьківського піклування, влаштовано тимчасово у сім'ю нібито знайомих родини, а фактично — у дитячий будинок сімейного типу. Лише після цього органом опіки було заявлено позов про відібрання дитини у матері, але без позбавлення батьківських прав, який у вересні 2020 року задоволено. Зараз Мадіна продовжує тимчасово перебувати у тому ж дитячому будинку сімейного типу, вже майже рік» [187].

Отже, фактично органи державної влади та місцевого самоврядування при ліквідації загальноосвітніх шкіл-інтернатів порушують не тільки права дітей на життя, здоров'я та освіти, а й не дотримуються принципу забезпечення найкращих інтересів дитини. Адже, повернення дитини із звичного середовища школи-інтернату до неблагополучної матері, яка протягом перебування дитини в інтернаті не цікавилась її життям та вела аморальний та антисоціальний спосіб життя,

травмує дитину не тільки фізично, а й психологічно. А подальше переведення такої неповнолітньої дитини в інший інтернат, тобто в незнайоме середовище з новими працівниками та вихованцями ще більше психологічно пригнічує дитину чим порушує її найкращі інтереси, як вразливої категорії.

Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про захист суспільної моралі» щодо захисту прав та найкращих інтересів дитини» від 15 лютого 2022 р. № 2047-IX викладено ст. 7 Закону України «Про захист суспільної моралі» в такій редакції: «з метою захисту морального та фізичного життя дітей забороняється:

втягнення дітей у діяльність з виробництва й обігу продукції сексуального чи еротичного характеру, порнографічних матеріалів, надання послуг, а також організації й проведення видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру;

розповсюдження продукції сексуального чи еротичного характеру, порнографічних матеріалів, надання послуг і проведення видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру серед дітей;

використання образів дітей у будь-якій формі в продукції сексуального чи еротичного характеру і проведенні видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру;

створення та розповсюдження візуального запису образу дитини, зробленого у будь-який спосіб, зокрема фотографуванням, записом фільму та/або відеозаписом сексуального чи еротичного характеру;

виготовлення (виробництво), зберігання, реклама, розповсюдження, придбання продукції, що містить дитячу порнографію, ввезення, вивезення, транзит через територію України, поштова пересилка такої продукції;

пропонування або надання доступу до продукції, що містить дитячу порнографію» [188].

Вважаємо, що вказані норми Закону позитивно вплинуть на дотримання принципу забезпечення найкращих інтересів дітей незалежно від їх віку, якщо

норми Кримінального кодексу України будуть більш жорсткими до осіб, які порушують закон.

Під час дії воєнного стану на території України збільшується кількість дітей, які втратили батьків або залишились без батьківського піклування або проживали в закладах інституційного догляду поряд із місцями активних бойових дій і були евакуйовані в більш безпечні регіони України та за кордон. Тому обов'язком держави є забезпечення особливого захисту та допомоги таким дітям, в тому числі і можливості їх усиновлення, яке беззаперечно, обов'язково має здійснюватися з урахуванням найкращих інтересів дитини.

На сьогоднішній день усиновлення є найкращою із усіх можливих форм сімейного влаштування дитини, тобто прийняття її в сім'ю на правах дочки чи сина та виникнення, передбачених Сімейним кодексом України, взаємних прав та обов'язків.

Правове регулювання усиновлення здійснюється широкою нормативно-правовою базою, яка формується із національного та міжнародного законодавства, в основі якого є Сімейний кодекс України [9], закони України та підзаконні нормативно-правові акти, Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. [28], ратифікована постановою Верховної ради Української РСР «Про ратифікацію Конвенції про права дитини» № 789-XII від 27 лютого 1991 р. [29], Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 року [189], ратифікована Законом України «Про ратифікацію Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах» № 240/94-ВР від 10 листопада 1994 р. із застереженнями [190], Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута), підписана 27 листопада 2008 р. [191], ратифікована Україною Законом України «Про ратифікацію Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянутої)» № 3017-VI від 15 лютого 2011 р. із застереженням та заявою [192], набрала чинності для України 1 вересня 2011 р. Згідно з цим Законом Україна відповідно до п. 1 ст. 27 Конвенції залишає за собою право не дозволяти всиновлювати дитину двом особам різної статі, які перебувають у зареєстрованому

партнерстві, Конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення від 29 травня 1993 р. [38] (Україною не ратифікована).

Відповідно до ст. 207 Сімейного кодексу України, усиновленням є прийняття всиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду, крім випадку, передбаченого ст. 282 цього Кодексу. Усиновлення дитини провадиться у її найвищих інтересах для забезпечення стабільних та гармонійних умов її життя [9].

Не можемо не погодитися з думкою В. Микитина, який, аналізуючи чинне законодавство, а зокрема, ч. 3 ст. 232 Сімейного кодексу України, згідно з якою з моменту усиновлення виникають взаємні особисті немайнові та майнові права і обов'язки між особою, яка усиновлена (а в майбутньому — між її дітьми, внуками), та всиновлювачем і його родичами за походженням [193, с. 69–73], зазначив, що усиновлення тягне за собою такі ж юридичні наслідки, які настають внаслідок народження дитини, оскільки усиновлена дитина прирівнюється до рідної. Усиновлення створює цілу систему сімейно-правових відносин: між всиновлювачами і усиновленими виникають права та обов'язки, аналогічні тим, які існують між батьками і дітьми; усиновлена дитина до родичів всиновлювача набуває прав і обов'язків, які існують між кровними родичами; при народженні дітей в усиновленої дитини, між цими дітьми і всиновлювачем і його родичами, виникає правовий зв'язок, аналогічний правам і обов'язкам при кровноспорідненому зв'язку. Отже, здійснений акт усиновлення наділяє всиновлювачів правами та покладає на них обов'язки, визначені нормами сімейного законодавства, як і батьків дитини [9].

Згідно з національним законодавством, особа, яка бажає усиновити дитину, подає до суду заяву про усиновлення. У свою чергу, суд, постановляючи рішення про усиновлення дитини, враховує обставини, що мають істотне значення [9]. Адже суд має прийняти рішення, яке насамперед відповідає інтересам дитини.

З огляду на викладене, доцільно зважати, що для забезпечення найкращих інтересів дитини необхідно насамперед вжити усіх можливих заходів щодо

виховання дітей батьками, родичами, які могли б забезпечити усі умови для належного виховання дитини у сім'ї.

У зв'язку з воєнним станом в Україні внесені зміни до деяких нормативно-правових, зокрема, для забезпечення найкращих інтересів дитини, було спрощено процедуру тимчасового влаштування дитини. Проте процедура усиновлення залишилась незмінною і здійснюється на загальних підставах, з урахуванням вимог, встановлених Сімейним кодексом України та Порядком провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2008 р. № 905 [194].

Значна кількість необхідних документів фактично унеможлиблює здійснити усиновлення в умовах воєнного стану. Оскільки в умовах воєнного стану часто важко знайти чи виготовити документи, неможливо встановити реальну ситуацію щодо батьків та родичів дитини, служба у справах дітей або інший відповідний орган фактично не може перевірити усі обставини щодо батьків дитини, встановити чи може дитина бути усиновлена, з'ясувати наявність у дитини інших родичів, які могли б піклуватися про дитину. Це, на нашу думку, унеможлиблює забезпечення найкращих інтересів дитини – виховання дитини батьками, у сім'ї родичів чи знайомих, що якнайкраще сприяло б насамперед для психоемоційного стану дитини.

Важливо, що усиновлення — це юридичний акт, внаслідок вчинення якого відносини між дитиною та її усиновлювачем встановлюються не на певний строк, а довічно. Це одна з ознак, що відрізняє інститут усиновлення від усіх інших форм влаштування дітей позбавлених батьківського піклування. Адже правовідносини, які виникають при усиновленні мають безстроковий характер, на відміну від строкових правовідносин, які існують в інших формах влаштування таких дітей [195, с. 108–114].

Інститут міжнародного усиновлення в умовах воєнного часу також залишається актуальним, тому вважаємо, що слід проаналізувати міжнародне та національне законодавство щодо міжнародного усиновлення дітей в Україні та з'ясувати чи дотримуються найкращі інтереси дитини в такій процедурі.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 282 Сімейного кодексу України усиновлення громадянином України дитини, яка є громадянином України, але проживає за межами України, здійснюється в консульській установі або дипломатичному представництві України. Якщо усиновлювач не є громадянином України, для усиновлення дитини, яка є громадянином України, потрібен дозвіл центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей. Усиновлення іноземцем дитини, яка є громадянином України, здійснене у відповідних органах держави, на території якої проживає дитина, є дійсним за умови попереднього одержання дозволу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей [9].

Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута) ратифікована Україною Законом України «Про ратифікацію Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянутої)» № 3017-VI від 15 лютого 2011 р. із застереженням та заявою, зокрема: 1) до підп. «а (ii)» п. 1 ст. 7: «Україна відповідно до пункту 1 статті 27 Конвенції залишає за собою право не дозволяти всиновлювати дитину двом особам різної статі, які перебувають у зареєстрованому партнерстві» [192].

Згідно з ч. 1 ст. 7 Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянута) закон дозволяє всиновлювати дитину:

- а) двом особам різної статі: і) які перебувають у шлюбі між собою або ii) які перебувають у зареєстрованому партнерстві, якщо такий інститут існує;
- б) одній особі [192]. Проте інституту зареєстрованого партнерства наразі в Україні немає.

Основним міжнародним нормативно-правовим актом, який регулює інститут міжнародного усиновлення, є Конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення від 29 травня 1993 р. [38].

Вказаний міжнародний договір передбачає низку дій, які необхідно вчинити компетентним органам влади Держави походження дитини при міжнародному усиновленні для забезпечення найкращих інтересів дитини. Проте станом на

сьогодні Україною зазначена Конвенція не ратифікована. Тому, вважаємо, що задля врахування найкращих інтересів дитини при міжнародному усиновленні Верховній Раді України необхідно затвердити вказаний міжнародний договір та надати згоду на його обов'язковість для України.

На нашу думку, під час воєнного стану категорично не можна спрощувати або змінювати процедуру усиновлення дітей задля забезпечення їх найкращих інтересів. Доцільно було б призупинити дію нормативно-правових актів щодо усиновлення, в тому числі міжнародного, до закінчення воєнного стану на території України. Держава не має права ризикувати життям дитини, допустити порушення її прав та найкращих інтересів, додаткової травматизації, торгівлі дітьми.

На період дії воєнного стану дітям, які залишились без батьківського піклування, необхідне не усиновлення, а відповідний належний тимчасовий догляд. Адже усиновлення не повинно здійснюватися, якщо є надія на успішний розшук батьків або ж інших родичів дитини і возз'єднання сім'ї в найкращих інтересах дитини.

2.3. Основні напрями забезпечення найкращих інтересів дитини в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини

Як свідчить практика Європейського у справах про визнання батьківства, позбавлення батьківських прав, визначення місця проживання дитини, усунення перешкод у спілкуванні з дитиною, надання доступу до спілкування з дитиною, а також у справах щодо застосування положень Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, Європейський суд наголошує на пріоритетності забезпечення найкращих інтересів дитини.

У справі «Мамчур проти України» (рішення від 16 липня 2015 р. заява № 10383/09) Європейський суд констатував порушення ст. 8 Конвенції, з огляду на невжиття органами влади жодного суттєвого заходу для забезпечення заявникові доступу до його дитини та його можливості взяти участь у її вихованні [196]. У цій

справі судові органи України вирішили відмовити повернути заявнику — батьку дитини опіку над його дочкою, яка проживала разом із бабусею після смерті матері, не взявши до уваги доводи заявника, що проживання дитини із батьком якнайкраще відповідатиме її інтересам, зазначивши про відсутність доказів, що проживання дитини з опікуном суперечить її інтересам. Однак, на думку ЄСПЛ, висновки судів стосовно того, що опікун виконував свої обов'язки та що заявником не було продемонстровано, що у якнайкращих інтересах дитини буде її проживання з ним, відносяться до висновків щодо більш або менш сприятливого середовища для виховання дитини, що є недостатніми самі по собі для виправдання такого крайнього заходу, як відібрання дитини від одного з батьків (див., наприклад, рішення у справі «Й.С. проти Сполученого Королівства», згадане вище, п. 134) [196].

Також у справі «Мамчур проти України» (рішення від 16 липня 2015 р. заява № 10383/09, § 100) Європейський суд зауважив, що при визначенні основних інтересів дитини у кожному конкретному випадку необхідно враховувати дві умови: по-перше, у якнайкращих інтересах дитини буде збереження її зв'язків із сім'єю, крім випадків, коли сім'я виявляється особливо непридатною або явно неблагополучною; по-друге, у якнайкращих інтересах дитини буде забезпечення її розвитку у безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є неблагополучним [196].

Європейський суд у рішенні від 11 липня 2017 р. у справі «М. С. проти України» продемонстрував послідовні підходи у питаннях захисту сімейного життя, визначення «інтересів дитини» та їх місця у взаємовідносинах між батьками, постановивши порушення статті 8 Конвенції при визначенні місця проживання дитини заявника та через відсутність ефективного розслідування стверджуваного розбещення дитини заявника [197]. Дана справа стосувалася заявника-батька дитини, якому після погіршення стосунків з дружиною і розлучення, українські судові органи відмовили у визначенні місця проживання дитини з ним, не взявши до уваги та не розглянувши належним чином заяву заявника щодо того, що дитина перебуває під ризиком фізичного та сексуального насилля поруч із матір'ю, яка проживає з іншим чоловіком. Однак ЄСПЛ, посилаючись на ту обставину, що заява

заявника про ризик фізичного насилля була серйозною і заслуговувала на більш ретельне вивчення для встановлення того, чи існували підвищені ризики захисту і безпеки дитини під час проживання з матір'ю, зауважив, що принцип, викладений у Декларації ООН щодо винятковості розлучення матері та дитини, може і не вважатися проблемним як такий, за умови, що це не шкодить процесу прийняття рішення при визначенні найкращих інтересів дитини. Проте саме це відбулося у зазначеній справі. Через презумпцію на користь матері національні суди звузили обсяг своєї оцінки, обмежилися встановленням відсутності «виняткових обставин» і знехтували вивченням подальших «не виняткових» обставин, які могли би бути вирішальними при забезпеченні найкращих інтересів дитини (§ 11) [197].

Розглядаючи цю справу, Європейський суд також звернув увагу на ст. 14 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, якою передбачено якщо батьки або особи, які дбають про дитину, мають стосунок до сексуальної експлуатації або сексуального насильства стосовно неї, процедури втручання, зазначені в п. 1 ст. 11 цієї Конвенції, охоплюють: можливість усунення ймовірного злочинця; можливість вилучення жертви з її сімейного оточення. Умови й тривалість такого вилучення визначаються відповідно до найкращих інтересів дитини [198]. До того ж Європейський суд у рішенні від 11 липня 2017 р. у справі «М. С. проти України» констатував, що сьогодні існує широкий консенсус, зокрема в міжнародному праві, на підтримку ідеї про те, що в усіх рішеннях, які стосуються дітей, забезпечення їхніх найкращих інтересів повинно мати першочергове значення. Найкращі інтереси дитини залежно від їх характеру та серйозності можуть перевищувати інтереси батьків. У вирішенні питань, що стосуються її життя, дитині, здатній сформулювати власні погляди, має бути забезпечено право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, які її стосуються, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю [197].

Як бачимо, в обох справах за участю України Європейським судом було встановлено порушення ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, через неврахування судовими органами принципу дотримання найкращих

інтересів дитини. Рішення у цих справах беззаперечно змінили підхід національних судів до розгляду справ, предметом яких є визначення місця проживання дитини.

Справа «O. C. I. AND OTHERS v. ROMANIA» стосувалася повернення дітей заявниці на підставі рішень судових органів Румунії батькові, який проживав в Італії, не взявши до уваги доводи і докази заявниці про домашнє насильство батька над дітьми. Крім того, з рішень національних судів слідувало, що небезпека зазнати насильство з боку батька не спростована, проте національні суди Румунії висловлювали сподівання, що влада Італії зможе захистити дітей від порушення їхніх прав. Однак Європейський суд звернув увагу держав-учасниць, що наявність взаємної довіри між органами захисту дітей не означає, що держава, до якої діти були помилково повернуті, зобов'язана повернути їх назад у оточення, де є серйозний ризик зазнати домашнього насильства через те, що органи влади в державі, в якій дитина перебувала за звичайним місцем проживання, здатні вирішувати випадки насильства над дітьми вдома [199]. Водночас Європейський суд наголосив, що найкращі інтереси дітей, які безперечно включають повагу до їх прав і гідності, є наріжним каменем захисту дітей від тілесних покарань. Діти не можуть терпіти тілесні покарання і держави повинні прагнути прямо і всебічно заборонити це в законі та практиці (див. рішення у справі D.M.D. проти Румунії, §§ 50–51). У цьому контексті, ризик домашнього насильства щодо дітей не може розглядатися як просто незручності пов'язані з досвідом повернення (див. рішення X проти Латвії, § 116) [199].

Аналізуючи рішення Європейського суду у справі «O. C. I. AND OTHERS v. ROMANIA», варто зазначити, що сімейний контакт між батьками і дітьми є головною складовою сімейного життя, тому заходи, що перешкоджають задоволенню таких потреб, мають обов'язково відповідати нагальній соціальній потребі, що переслідується, та не порушувати справедливий баланс, який повинен бути досягнутий між відповідними конкуруючими інтересами, з пріоритетом забезпечення найкращих інтересів дитини.

З позиції пріоритету найкращих інтересів дитини у справі «АДЖИЧ ПРОТИ ХОРВАТІЇ» Європейський суд став на бік заявника. У цій справі національні суди

Хорватії відмовили заявнику громадянину США повернути сина до Штатів після того, як мати дитини, громадянка Хорватії забрала його до Хорватії. Так, національні суди приймали рішення без проведення жодного судового засідання, отримавши висновок експерта на питання, чи буде нанесена психологічна шкода дитині у випадку її повернення до Штатів без участі заявника.

У наведеній справі Європейський суд зробив висновок, що в даній справі заявник не був залучений до процесу прийняття рішень в достатній мірі, щоб забезпечити необхідний захист його інтересів Суд вважає, що його залучення було особливо важливим з огляду на те, що ці суди врешті-решт відмовилися повернути сина. Більше того, ніщо не говорить про те, що участь заявника у експертній оцінці була б проти найкращих інтересів дитини. Навпаки, вона могла б сприяти встановленню того, що є в інтересах дитини. Таким чином, процедурні вимоги, передбачені ст. 8 Конвенції, не були виконані (§ 94) [200].

Прецедентність вказаного рішення полягає у критичній оцінці дій національних судів, які не забезпечили усний розгляд справи, що є порушенням п. 1 ст. 6 Конвенції, який передбачає право на «публічний розгляд», та спричинило не дотримання принципу забезпечення найкращих інтересів дитини. Оскільки національні суди повинні забезпечити достатній рівень можливостей для забезпечення прав учасників судового процесу у справах про повернення дитини до держави постійного проживання задля врахування її найкращих інтересів, зокрема щодо дослідження наявності ризиків психічної шкоди для дитини таким поверненням.

Подібним є рішення Європейського суду у справі «VLADIMIR USHAKOV v. RUSSIA» про застосування положень Гаазької конвенції через те, що колишня дружина заявника вивезла їхню спільну дитину в іншу країну без наміру її подальшого повернення [201]. Дана справа стосувалася заявника, громадянина Російської Федерації, який проживав у Фінляндії згідно дозволу на постійне проживання та був одружений з громадянкою Російської Федерації, в шлюбі яких народилась донька. Проте, в подальшому після розлучення і погіршення свого здоров'я дружина разом з дитиною прибула до Росії без згоди заявника.

Національні суди Росії відмовляючи заявнику у поверненні дитини до Фінляндії, формально вказали, що дитина була інтегрована в російське суспільство, а наявні в дитини хвороби можуть завдати їй фізичної шкоди в разі повернення до Фінляндії. Європейський суд, констатувавши порушення ст. 8 Конвенції, зазначив, що у контексті заяви про повернення, поданої відповідно до Гаазької конвенції, яка, відповідно, відрізняється від процедури опіки, концепція найкращих інтересів дитини повинна оцінюватися у світлі винятків, передбачених Гаазькою конвенцією, які стосуються плину часу (ст. 12), умов застосування Конвенції (ст. 13 (a)) та існування «серйозного ризику» (ст. 13 (b)), а також дотримання гарантій ст. 8 Конвенції (§ 81) [201].

Розглядаючи цю справу, Європейський суд також послався на Пояснювальний звіт до Гаазької конвенції, підготовлений Елізою Перес-Вера та опублікований Гаазькою конференцією з міжнародного приватного права (НССН) у 1982 році («Пояснювальний звіт»), який передбачає таке: 1. Поняття «найкращих інтересів дитини» «21. ... юридичний стандарт «найкращих інтересів дитини» на перший погляд є такою невизначеністю, що він, здається, більше нагадує соціологічну парадигму, ніж конкретний юридичний стандарт» (§ 44) [201].

Аналізуючи зазначене рішення, можна зробити висновок, що для забезпечення концепції «найкращих інтересів дитини» необхідне дотримання принципу справедливого балансу, який має існувати між конкуруючими інтересами: інтересами дитини, двох батьків та громадського порядку, з пріоритетом найкращих інтересів дитини. Наведене рішення вказує на те, що оцінка найкращих інтересів дитини на основі переконань та гендерних упереджень не відповідає її інтересам.

Отже, Європейським судом при розгляді справ про підстави та порядок застосування Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, визначається ефективність роботи уповноважених державних органів, на які покладено обов'язок реалізовувати норми Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод з пріоритетом забезпечення найкращих інтересів дитини.

Справа «М. Т. проти України» стосувалася позову заявника про визнання його батьківства, який національні суди відхилили з підстав пропущення строків позовної давності, не взявши до уваги поважність причин пропуску. Однак Європейський суд зазначив, що згідно з національним законодавством суди мали повноваження поновити строк за наявності вагомих для цього причин. Клопотавши про поновлення строку, заявник наполягав, що він пропустив його з поважних причин, зокрема, оскільки не хотів порушувати сімейне становище дитини, в якій був законний батько, доки йому не перешкождали у регулярному спілкуванні з дитиною. Незважаючи на складну фактичну ситуацію дитини, яка передбачала наявність ймовірного біологічного батька, законного батька та вітчима, фактичні стосунки дитини з цими трьома чоловіками залишилися абсолютно непроаналізованими і не було розглянуто питання, чи було в найкращих інтересах дитини поновлення строку позовної давності для позову заявника та розгляд його по суті (§ 25) [202]. Поряд з цим, Європейський суд нагадав, що у спрах про батьківство, ініційованих ймовірними біологічними батьками, незважаючи на надану національним органам влади свободу розсуду в цій сфері, біологічний батько не повинен повністю виключатись з життя своєї дитини, якщо тільки цього не вимагають відповідні причини щодо захисту найкращих інтересів дитини (§ 24) [202].

Слід зазначити, що Європейський суд дотримується позиції, що у справах про батьківство свобода розсуду національних судових органів не повинна порушувати принцип забезпечення найкращих інтересів дитини. Особливу увагу у таких справах Європейський суд приділяє питанню чи ретельно вивчали національні органи влади найкращі інтереси дитини поряд з інтересами біологічного батька та інших зацікавлених осіб.

Досліджуючи практику Європейського суду у контексті дотримання принципу забезпечення найкращих інтересів дитини можна побачити, що останній неодноразово підтримував право біологічної матері на побачення з дитиною та право на контакти з нею задля забезпечення найкращих інтересів дитини.

Одним із таких є рішення Європейського суду у справі «STRAND LOBBEN AND OTHERS v. NORWAY», у якому суд встановив порушення ст. 8 Конвенції,

при прийнятті національними органами рішень про позбавлення заявниці батьківських прав та надання дозволу прийомним батькам на усиновлення її сина [203]. Так, Європейський суд у § 209 наголосив, що заміна прийомної сім'ї на більш далекосяжні заходи, такі як позбавлення батьківських обов'язків та дозвіл на усиновлення, що є наслідком остаточного розірвання зв'язків між батьками і дитиною повинні застосовуватися лише у виняткових обставинах і можуть бути виправданими лише в тому випадку, якщо вони були мотивовані основною вимогою, що стосується найкращих інтересів дитини». Адже усиновлення можливе лише у випадку, коли немає реальних перспектив реабілітації чи возз'єднання сім'ї, натомість в інтересах дитини, щоб вона була поміщена на постійне проживання в нову сім'ю (див. також *R. and H. проти Сполученого Королівства*, заява № 35348/06, § 88, 31 травня 2011 року) [203].

Подібним є рішення Європейського суду у справі «Моніка АНТКОВ'ЯК та Патрік АНТКОВ'ЯК проти Польщі» від 22 травня 2018 р. у якій заявники – опікуни дитини оскаржували рішення національного суду про видачу дитини її біологічним батькам, яке на їхню думку, порушило їхнє право на сімейне життя, передбачене ст. 8 Конвенції. У цій справі Європейський суд, відхиляючи скаргу заявників через явну необґрунтованість, став на бік біологічних батьків дитини, зазначивши, що у цій справі влада вжила заходів, спрямованих на сприяння возз'єднанню сім'ї, щоб у дитини розвинулися зв'язки зі своїми біологічними батьками. Хоча Суд визнає емоційні труднощі, які рішення національного суду мало викликати у заявників, їхні права не можуть мати пріоритет над найкращими інтересами дитини (див., серед іншого, *Görgülü v. Germany*, № 74969/01, § 43 від 26 лютого 2004 р.) [204]. Заразом Європейський суд у згаданому рішенні послався на Зауваження загального порядку № 14 (2013) Комітету з прав дитини, які містять, серед іншого, такі рекомендації:

Найкращі інтереси дитини повинні мати першорядне значення після вжиття всіх заходів для здійснення. Слова «мають бути» накладають сильне юридичне зобов'язання на держави і означають, що держави не можуть на свій розсуд

визначати, чи слід оцінювати найкращі інтереси дітей і чи надавати їм належну вагу як першочергове міркування за будь-яких дій (п. 36).

Вираз «головне міркування» означає, що найкращі інтереси дитини що неспроможні розглядатися тому ж рівні, як і інші міркування. Така сильна позиція виправдана особливим становищем дитини: залежністю, зрілістю, правовим статусом і найчастіше відсутністю голосу. У дітей менше можливостей, ніж у дорослих, аргументувати свої інтереси, і ті, хто бере участь у прийнятті рішень, що їх зачіпають, повинні чітко усвідомлювати їхні інтереси. Якщо інтереси дітей не акцентуються, їх зазвичай не помічають» (п. 37) [204].

У контексті застосування принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини цікавим є рішення у справі «Хант проти України» (заява № 31111/04), відповідно до якої національні суди України позбавили батьківських прав заявника, не взявши до уваги відсутність можливості в останнього в'їзду на територію України через відповідну заборону.

Європейський суд з прав людини у даній справі вирішив, що було порушено ст. 8 Конвенції, зазначивши, що між інтересами дитини та інтересами батьків повинна існувати справедлива рівновага (див. рішення у справі *Olsson v. Sweden* (№ 2), від 27 листопада 1992 р., Серія А, N 250, ст. 35-36, п. 90) і, дотримуючись такої рівноваги, особлива увага має бути до найважливіших інтересів дитини, які за своєю природою та важливістю мають переважати над інтересами батьків. Зокрема, стаття 8 Конвенції не надає батькам права вживати заходів, які можуть зашкодити здоров'ю чи розвитку дитини (див. рішення у справі *Johansen v. Norway* від 7 серпня 1996 р., п. 78) [205].

Отже, Суд пов'язує порушення найкращих інтересів дитини із прийняттям національними судами рішення про позбавлення батьківських прав заявника, без врахування усіх обставин справи, зокрема, щодо його бачення ситуації і оцінки відносин із дитиною. Тобто, порушення національними судами процесуального права, при прийнятті рішення у судовій справі за участю дитини, розцінюється судом як порушення принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини.

У справі «Вишняков проти України» (заява № 25612/12) Суд визнав судові рішення національних судів України законними і такими, що не порушують статті Європейської конвенції з прав людини і відповідають принципу забезпечення найкращих інтересів дитини. Так, заявник, скаржився на те, що органи державної влади не виконували рішення судів про надання заявнику права доступу до його малолітньої доньки та зміну місця проживання дитини в подальшому. Національні суди залишили без задоволення позов заявника, дійшовши висновку, що він не підтверджувався жодними доказами, які б виправдали зміну місця проживання дитини. Суди відхилили у зв'язку з необґрунтованістю твердження щодо сприятливого фінансового становища заявника та не визнали, що загальний ризик небезпеки, пов'язаний зі збройним конфліктом на сході України, безпосередньо стосувався доньки заявника [206].

Європейський суд з прав людини у своєму рішенні по даній справі зазначає, що з раннього віку дитина постійно проживала зі своєю матір'ю окремо від заявника, а перший позов заявника про зміну місця проживання дитини був раніше залишений без задоволення у зв'язку з необґрунтованістю (див. пункт 10). Очевидно, що подаючи свій другий позов з того ж питання після багатьох років проживання дитини з матір'ю, заявник мав надати вагомі підстави для зміни місця проживання дитини на його дім. Ці підстави мають базуватись на необхідності забезпечення «найкращих інтересів дитини» та обґрунтовуватись відповідними доказами. Проте національні суди не вважали, що такі підстави були встановлені. З огляду на широку свободу розсуду, якою користуються національні органи влади при вирішенні питань щодо прав опіки, Суд зі своєї сторони доходить висновку, що національні суди, які знаходяться у кращому становищі для оцінки доказів, дотримались справедливого балансу між конкуруючими інтересами, а рішення залишити місце проживання дитини з матір'ю забезпечило найкращі інтереси дитини (див. рішення у справі «Нойлінгер і Шурук проти Швейцарії» [ВП] (Neulinger and Shuruk v. Switzerland) [GC], заява № 41615/07, пункти 134 та 135, ЄСПЛ 2010) [206]. У цьому рішенні Суд вкотре підкреслив, що зміна місця проживання дитини може відбуватися лише у виключних випадках, для

забезпечення найкращих інтересів дитини, із врахуванням усіх обставин справи, зокрема: думки дитини (якщо дозволяє вік); відносин дитини з кожним із батьків, в тому числі з тим із батьків, з ким дитина постійно проживає; тривалості часу проживання дитини; умов проживання; наслідків психологічного, фізіологічного характеру для дитини при зміні місця проживання та звичного середовища.

Цікавим є рішення Суду за участю України щодо застосування Гаазької конвенції у справі «М.Р. та Д.Р. проти України» (заява № 63551/13), відповідно до якої мати разом із дитиною виїхала на постійне проживання до України з Чеської Республіки, чим порушила права батька на участь у вихованні дитини і найкращі інтереси дитини в контексті реалізації права на щасливе дитинство, виховання та спілкування з обома батьками. У цій справі Суд прийшов до висновку про порушення ст. 8 Конвенції. Зазначивши, що у практиці Суду за статтею 8 була приділена увага обов'язку враховувати найкращі інтереси дитини в різних контекстах (див. рішення у справі «Маслов проти Австрії» (*Maslov v. Austria*), заява № 1638/03, п. 82, ЄСПЛ 2008, з подальшими посиланнями). У сфері міжнародного викрадення дітей обов'язки, покладені на Договірні Держави статтею 8 Конвенції, повинні тлумачитися, зокрема, у світлі Гаазької конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25 жовтня 1980 р., яка також надає першочергового значення найкращим інтересам дитини (див. рішення у згаданій справі «Нойлінгер і Шурук проти Швейцарії» (*Neulinger and Shuruk v. Switzerland*), пункти 132 та 135, та рішення у справі «Х проти Латвії» (*X v. Latvia*), заява № 27853/09, пункти 93 та 96, ЄСПЛ-2013) [207].

Отже, можна стверджувати, що Суд в конкретних випадках вважає, що забезпечення найкращих інтересів дитини передбачає відновлення спілкування дитини із батьком або матір'ю, які в такому випадку реалізують свої права та обов'язки щодо виховання дитини. Тобто здійснення прав та обов'язків батьками має відбуватися лише шляхом забезпечення найкращих інтересів дитини.

Вважаємо за необхідне звернути увагу на справу «Х проти Латвії» («*X v. Latvia*») від 26 листопада 2013 р. (заява № 27853/09), в якій ЄСПЛ зазначив, що в контексті розгляду поданого в рамках Гаазької Конвенції 1980 року запиту про

повернення дитини, який відповідним чином є відмінним від провадження щодо батьківської опіки, поняття найкращих інтересів дитини повинне оцінюватися у світлі виключень, передбачених Конвенцією 1980 року, які стосуються: плин timer часу (ст. 12); умов застосування Конвенції (ст. 13 (а)); існування «серйозного ризику» (ст. 13 (b)); дотримання фундаментальних принципів запитуваної держави, що стосуються захисту прав людини та основних свобод (ст. 20). Це завдання стоїть насамперед перед національними органами запитуваної держави, які, зокрема, мають перевагу прямого контакту із зацікавленими сторонами. При виконанні свого завдання відповідно до ст. 8 Конвенції національні суди користуються свободою розсуду, яка при цьому залишається предметом європейського контролю, в рамках якого Суд розглядає відповідно до Конвенції рішення, які ці органи ухвалили, користуючись такою свободою [208].

Цікавою видається позиція Суду щодо застосування принципів Гаазької конвенції щодо повернення дитини до іншої країни через довгий проміжок часу як порушення її найкращих інтересів у зв'язку із порушенням психологічної цілісності дитини. Проте, як свідчить прецедентна практика відмова у поверненні дитини до іншої країни не може бути формальною, шаблонною, стандартною, а такою, яка підтверджується відповідними доказами, висновками експертів, спеціалістів, психологів тощо.

Так, у справі «Сатановська та Роджерс проти України» (заява № 12354/19) Суд встановивши порушення статті 8 Конвенції зазначив, що стаття 8 Конвенції покладає на національні органи влади конкретний процесуальний обов'язок у контексті провадження за Гаазькою конвенцією: під час розгляду заяви про повернення дитини суди повинні не тільки розглянути небезпідставні твердження про існування «серйозного ризику» для дитини у випадку повернення, а й ухвалити рішення, в якому будуть наведені конкретні причини з огляду на обставини справи. Як відмова враховувати заперечення проти повернення, які можуть підпадати під сферу дії статей 12, 13 і 20 Гаазької конвенції, так і недостатня аргументація в рішенні про відхилення таких заперечень, суперечили б вимогам приписам ст. 8 Конвенції, а також меті та завданню Гаазької конвенції. Необхідним є

належний розгляд таких тверджень, продемонстрований національними судами в його аргументації, яка не є шаблонною та стандартною, а достатньо детальною з огляду на винятки, передбачені Гаазькою конвенцією, які мають вузько тлумачитися. Це також дозволить Суду, завдання якого полягає не у підміні собою національних судів, здійснювати доручений йому європейський нагляд (див. згадане рішення у справі «Х проти Латвії» (*X v. Latvia*), п. 107) [209].

Водночас у цьому рішенні суд нагадав, що загальні принципи щодо зв'язку між Конвенцією та Гаазькою конвенцією, обсягу розгляду Судом міжнародних заяв про викрадення дітей, найкращих інтересів дитини та процесуальних зобов'язань держав наведені в рішенні Суду у справі «Х. проти Латвії» (*X v. Latvia*), заява № 7853/09, пп. 93-108, ЄСПЛ 2013), а також у низці інших рішень щодо проваджень у справах про повернення дітей відповідно до Гаазької конвенції (див. рішення у справах «Момуссо та Вашингтон проти Франції» (*Maumousseau and Washington v. France*), заява № 39388/05, п. 68, від 6 грудня 2007 р., «Ігнакколо-Зеніде проти Румунії» (*Ignaccolo-Zenide v. Romania*), заява № 31679/96, п. 102, ЄСПЛ 2000-I, «Йосуб Карась проти Румунії» (*Iosub Caras v. Romania*), заява № 7198/04, п. 38, від 27 липня 2006 р., «Шоу проти Угорщини» (*Shaw v. Hungary*), заява № 6457/09, п. 70, від 26 липня 2011 р., та «Аджіч проти Хорватії», заява № 22643/14, пп. 93–95, від 12 березня 2015 р.) [209].

З позиції пріоритету найкращих інтересів дитини у справі «Хабровські проти України» (заява № 61680/10) Суд вважає, що позитивні обов'язки, які ст. 8 Конвенції накладає на Договірні держави щодо возз'єднання батьків з їхніми дітьми, повинні тлумачитися з урахуванням Гаазької Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25 жовтня 1980 року (див. вищенаведене рішення у справі «Ігнакколо-Зеніде проти Румунії», п. 95), а поняття «найкращі інтереси» дитини також є першочерговим міркуванням у контексті процедур, передбачених Гаазькою Конвенцією (див. рішення у справі «Нойлінгер та Шурук проти Швейцарії», заява № 41615/07, п. 76) [210]. У даній справі заявник скаржився, що національні органи порушили його право на повагу до сімейного життя, оскільки протягом тривалого часу не виконували рішення, спрямоване на

його возз'єднання з донькою. Встановивши у даній справі порушення статті 8 Конвенції, Суд зауважив, що найкращі інтереси дитини мають враховуватися через призму позитивного обов'язку держави забезпечити реалізацію права батьків на доступ до засобів, що дають їм можливість возз'єднатися з їхніми дітьми. Поряд з цим, таке возз'єднання має відбуватися поступово, а органи державної влади мають вживати підготовчих дій для такого возз'єднання перед застосуванням примусу у цій сфері.

Рішення у справі «Жупан проти України» (заяви № 38882/18 та № 50200/19) заслуговує на увагу, оскільки базується на забезпеченні найкращих інтересів дитини через критерій врахування думки, відношення і бажання дитини проживати з одним із батьків. У даному рішенні Суд повторив, що право дитини висловлювати власні погляди не слід тлумачити як таке, що фактично надає дітям беззастережне право вето без розгляду будь-яких інших факторів і здійснення оцінки для визначення їхніх найкращих інтересів; крім того, такі інтереси, як правило, передбачають підтримку зв'язків дитини із сім'єю за винятком випадків, коли подібне може зашкодити її здоров'ю та розвитку (див. рішення у справі «А.В. проти Словенії» (*A.V. v. Slovenia*), заява № 878/13, пункт 72, від 9 квітня 2019 р. з подальшими посиланнями). Однак у цій справі, коли органи державної влади постійно стикалися з відмовою дуже маленької дитини спілкуватися з матір'ю, вони не забезпечили надання дитині належної професійної цільової підтримки; така підтримка була надзвичайно важливою для неї, аби звикнути до думки про проживання з матір'ю, а також забезпечити розуміння В., що згідно з обґрунтуванням судових рішень, які підлягали виконанню, це відповідало найкращим інтересам дитини (див. пп. 6 та 9). За конкретних обставин цієї справи така допомога становила частину необхідних заходів, вжиття яких органами державної влади розумно вимагалось для дотримання ними позитивних зобов'язань, передбачених ст. 8 Конвенції (див. подібний підхід в згаданому рішенні у справі «А.В. проти Словенії» (*A.V. v. Slovenia*), п. 84, та в рішенні у справі «Ген та інші проти України» (*Gen and others v. Ukraine*), заяви № 41596/19 та № 42767/19, п. 66, від 10 червня 2021 р.) [211].

Отже, врахування думки дитини судами та іншими державними органами у справах за участю дітей має здійснюватися, з урахуванням наступних критеріїв:

1. Дитина має перебувати у віці, достатньому для формування та вираження своєї думки, а не думки сформованої під впливом оточуючих.

2. До прийняття рішення судом та в процесі виконання такого рішення в примусовому порядку державні органи та служби мають забезпечити психологічну підтримку дитині для легшого сприйняття нею необхідності зміни місця проживання, кола спілкування тощо, для забезпечення принципу пропорційності.

3. Виконання рішення компетентного органу що стосується прав дитини не повинно мати формальний характер. Таке виконання має здійснюватися поступово, враховуючи психологічний стан дитини. Дитина має розуміти, що не заперечує і не проти тих змін, які відбуваються у її житті, а її думку враховують та поважають.

Подібною є справа «Ген та інші проти України» (заяви № 41596/19 та № 42767/19), в якій заявники скаржилися за статтями 6 та 8 Конвенції на неналежне виконання органами державної влади домовленостей про побачення, встановлених судовими рішеннями від 15 серпня 2016 р. та 12 квітня 2018 р. У цій справі батько, баба та дід дитини по батьківській лінії стверджували про перешкоджання їм у спробах підтримати спілкування з дитиною (яка жила окремо від них, з матір'ю). У відповідь на твердження заявників суди встановили, що їм дійсно перешкоджали у цьому; тому суди визначили графіки побачень. Державні виконавці мали забезпечити виконання цих судових рішень. Приймаючи рішення, Суд зазначив, у цій справі, коли органи державної влади постійно стикалися з відмовою дуже маленької дитини спілкуватися з членами своєї сім'ї, вони не забезпечили надання дитині належної професійної цільової підтримки; така підтримка була надзвичайно важливою для неї, аби звикнути до думки про регулярні побачення з батьком, бабою та дідом, а також забезпечити розуміння В., що згідно з обґрунтуванням судових рішень, які підлягали виконанню, це відповідало найкращим інтересам дитини. За конкретних обставин цієї справи така допомога становила частину необхідних заходів, вжиття яких органами державної влади розумно вимагалось для дотримання ними позитивних зобов'язань,

передбачених ст. 8 Конвенції (див. подібний підхід в згаданому рішенні у справі «А.В. проти Словенії» (A.V. v. Slovenia), п. 84) [212].

Аналізуючи дане рішення, можна зробити висновок, що для забезпечення принципу найкращих інтересів дитини у справах щодо підтримання спілкування із дитиною членами родини, як по лінії батька так і по лінії матері, національні органи мають здійснювати контроль за добровільним виконанням рішень у таких справах, а органи опіки та піклування і психологічна підтримка мають залучатися з метою врегулювання сімейних конфліктів. Поряд з цим, задля забезпечення найкращих інтересів дитини виконання домовленостей про побачення з дитиною не може зупинятися на значні періоди у разі наявності інших судових процесів. Крім того, право дитини висловлювати власні погляди в контексті забезпечення найкращих інтересів дитини не можна трактувати, як безумовне табу на виконання рішення компетентного органу без розгляду будь-яких інших факторів і здійснення їх оцінки для визначення найкращих інтересів дитини з урахуванням принципу пропорційності і розумності.

Аналізуючи рішення Суду у справах про взяття дитини під опіку, акцентовано увагу на тій обставині, що такий захід має бути тимчасовим, припинятися одразу, як тільки дозволять відповідні умови та обставини, а завершальним етапом взяття дитини під опіку має бути возз'єднання справжніх батьків та дитини. При цьому Суд в такій категорії справ вважає, що подальше перебування дитини під державною опікою має відповідати її найкращим інтересам, проте державними органами має бути забезпечено справедливу рівновагу інтересам батька (матері) у возз'єднанні з дитиною. Тобто, в такій категорії справ поряд із застосуванням принципу забезпечення найкращих інтересів дитини Суд приділяє увагу забезпеченню справедливої рівноваги між інтересами батька (матері) та дитини, не завдаючи при цьому шкоди життю, здоров'ю та розвитку дитини.

Одним із таких рішень є справа «К. і Т. проти Фінляндії» (заява № 25702/94), в якій заявники скаржилися, що їхнє право на повагу до їхнього сімейного життя було порушено у зв'язку з влаштуванням М. і J. під державну опіку. Органи влади

ніколи не надали заявникам можливості вирішити власні проблеми за допомогою своїх родичів та скористатися різними засобами підтримки з боку органів соціального забезпечення й охорони здоров'я. Такі заходи уможливили б, наприклад, проживання дітей з їхніми родичами, і органи змогли б уникнути негайного взяття їх під державну опіку. Однак J. було взято під державну опіку, не надавши їй можливості встановити зв'язок із заявниками та отримувати молоко матері, а також не поклавши на T. відповідальності за її опіку. У своєму рішенні Суд нагадав, що відповідно до встановленого ним прецедентного права взяття дитини під опіку має, як правило, вважатися тимчасовим заходом, що припиняється одразу, як тільки це дозволяють обставини, і що будь-які заходи здійснення тимчасової опіки мають відповідати кінцевій меті - возз'єднанню справжніх батьків та дитини (див., зокрема, згадане вище рішення в справі Олссона (№ 1), п. 81). Щодо цього, між інтересами дитини в подальшому перебуванні під державною опікою та інтересами батька (матері) у возз'єднанні з дитиною має бути забезпечено справедливу рівновагу (див., зокрема, згадане вище рішення в справі Олссона (№ 2), п. 90). Вирішуючи це питання, Суд приділятиме особливу увагу урахуванню основних інтересів дитини, які можуть мати переважне значення над інтересами батька (матері). Зокрема, батько (мати) не має права за статтею 8 Конвенції домагатися вжиття таких заходів, які можуть завдати шкоди здоров'ю та розвитку дитини [213].

Таким чином можна стверджувати, що у справах про взяття дитини під опіку, з урахуванням прецедентної практики Європейського суду з прав людини, національні органи зобов'язані вживати конкретних дій задля забезпечення найкращих інтересів дитини, а саме:

- 1) усі дії мають бути спрямовані на возз'єднання дитини із сім'єю, не завдаючи при цьому шкоди життю, здоров'ю та розвитку дитини;
- 2) довготривала потреба в опіці і влаштуванні дітей у прийомні сім'ї має здійснюватися як крайній захід, оскільки у такому разі возз'єднання дитини із сім'єю буде становити якщо не нерозв'язну, то дуже складну проблему;

3) обмеження щодо права батьків на побачення з дітьми мають встановлюватися у разі якщо такі зустрічі шкодять психологічному та фізичному розвитку дитини;

4) усі рішення і дії мають сприяти більше возз'єднанню дитини із сім'єю ніж зміцненню зв'язків між дітьми і прийомними батьками.

Проте, є судові процеси у яких Суд прийшов до протилежного висновку, вказавши, що припинення контактів дитини з одним із батьків було здійснено в найкращих інтересах дитини, оскільки такі зустрічі викликали у дитини стрес.

Однією із таких справ є справа «Суур проти Естонії» (заява № 41736/18). Т. Суур скаржився на рішення надати повну опіку над сином його матері та обмежити право на контакт. Європейський суд з прав людини не побачив порушення конвенційних гарантій. Так, суд погодився з позицією національних судів усіх інстанцій, що у найкращих інтересах дитини було б припинити контакт із батьком, з огляду на те, що син не бажав підтримувати контакт і примушування його могло стати неефективним. Зважаючи на те, що у 2009 році після розлучення Тарво Суур із дружиною їхній син залишився проживати із матір'ю. Через шість років жінка ініціювала судове провадження про отримання повної опіки над дитиною. Суур подав зустрічний позов для відновлення контактів із сином. Спочатку суди намагалися схилити сторони до компромісу. Колишнє подружжя та їхній син ходили на консультації, але сеанси були припинені за порадою сімейного терапевта. Останній вважав, що зустрічі викликали у дитини сильний стрес [214].

Для більш детального дослідження застосування Судом принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини вважаємо за необхідне провести аналіз судових справ щодо скасування усиновлення та припинення проживання у прийомній сім'ї, які розцінюються органами влади як необхідні засоби і способи захисту прав, свобод і найкращих інтересів дитини.

До таких справ належить справа «Куручкін проти України» (Заява № 42276/08), в якій заявник скаржився, що рішення національних судів про скасування усиновлення В.Г. несправедливі, і стверджував, що вони зруйнували його сім'ю. Він посилався на п. 1 ст. 6 та статті 8 і 13 Конвенції. Заявник доводив,

що втручання не було виправданим із точки зору п. 2 ст. 8 Конвенції. Він стверджував, що підстави для скасування усиновлення, сформульовані в ч. 1 ст. 238 Сімейного кодексу, на які послалися суди, уможлиблюють надто широке їх тлумачення. Заявник також стверджував, що усиновлення скасували, щоб тим самим покарати В.Г. за його поведінку, і що це не відповідає інтересам цієї дитини. Натомість, Уряд доводив, що оскаржуване рішення ґрунтується на положеннях Сімейного кодексу (пп. 1 і 3 ч. 1 ст. 238) і що воно ухвалене у найкращих інтересах дитини - зокрема для того, щоб забезпечити належне батьківське виховання В. Г. Уряд стверджував, що у своєму рішенні від 9 серпня 2007 р. національний суд послався на різні випадки негативної та агресивної поведінки В.Г. стосовно оточуючих. На думку Уряду, це свідчило про неправильне уявлення хлопчика про сімейне і суспільне життя, а також про невиконання заявником своїх батьківських обов'язків щодо належного виховання В. Г, про його нездатність справляти на хлопчика позитивний виховний вплив. Уряд підсумував, що для рішення про скасування усиновлення були достатні й належні підстави [215].

Суд, встановивши порушення ст. 8 Конвенції визнав, що, хоча органи влади користуються широкою свободою розсуду в оцінюванні необхідності передання дитини під опіку, Суд повинен все-таки переконатися, що в конкретному випадку існують обставини, які виправдовують відібрання дитини від батьків, а держава-відповідач має довести, що перед здійсненням пропонованого заходу було проведено ретельний аналіз можливих наслідків такого заходу для батьків і дитини, а також можливих альтернатив переданню дитини під державну опіку (див. згадані вище рішення у справах «Мозер проти Австрії», п. 66, «Р., С. і S. проти Сполученого Королівства», п. 116, та «К. і Т. проти Фінляндії», п. 166). Суд також зазначає, що, в разі якщо встановлено існування родинного зв'язку, держава має, в принципі, діяти у такий спосіб, щоб уможливлювати розвиток такого зв'язку (див. згадане вище рішення у справі «Кутцнер проти Німеччини», п. 61). Здійснення заходів із роз'єднання сім'ї є втручанням надзвичайно серйозного характеру. Рішення про вжиття такого заходу має спиратися на достатньо переконливі та зважені аргументи, що враховують інтереси дитини (див. рішення у справі

«Скоццарі та Дж'юнта проти Італії» (Scozzari & Giunta v. Italy), заяви № 39221/98 і № 41963/98, п. 148, ECHR 2000-VIII) [215]. Суд далі зауважує, що після скасування усиновлення та винесення рішення про передання хлопця під опіку він і далі проживав із заявником. Через кілька місяців після скасування усиновлення орган опіки і піклування призначив заявника піклувальником В.Г, доручивши йому забезпечувати «захист прав і майнових інтересів дитини», а також «фінансове забезпечення і постійне піклування про виховання хлопця та його фізичний і особистісний розвиток» (див. п. 19 вище). Ці подальші дії не видаються такими, що підтверджують висновки національних судів про неспроможність заявника забезпечувати виховання В.Г. у сімейному середовищі [215].

Протилежного висновку Суд дійшов у справі «Jessica Marchi проти Італії» (заява № 54978/17), що стосувалася рішення Суду з питань неповнолітніх про припинення розміщення в прийомній родині до усиновлення дитини, яку заявниця тимчасово виховувала. Рішення було прийняте після арешту її чоловіка за звинуваченням у дитячій порнографії та сексуальному насильстві щодо неповнолітніх. «Jessica Marchi проти Італії» [216].

Європейський суд з прав людини одноголосно встановив відсутність порушення ст. 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя) Європейської Конвенції з прав людини. Суд зазначив, що заявниця виховувала дитину тимчасово, коли її ще не було оголошено доступною для усиновлення в остаточному рішенні. Після відкриття кримінального розслідування проти чоловіка заявниці суди вважали, що розміщення з заявницею вже не було в найкращих інтересах дитини, і, таким чином, припинили розміщення. Суд зазначив, що припинення відповідало закону і переслідувало законну мету захисту інтересів дитини. Що стосується пропорційності втручання, Суд зазначив, що національні суди встановили, що продовження проживання в родині заявниці не було в найкращих інтересах дитини [216].

Отже, скасування усиновлення та припинення проживання у прийомній сім'ї є державним заходом надзвичайно серйозного характеру, і можуть застосовуватися

з урахуванням принципу забезпечення найкращих інтересів дитини, який слід кваліфікувати через критерії:

- 1) безпека дитини у сім'ї, в якій вона проживає постійно або тимчасово;
- 2) спроможність осіб, які замінюють батьків, виховувати дитину у сімейному середовищі;
- 3) робота психолога із дитиною для з'ясування формування уявлення у дитини про сімейне і суспільне життя;
- 4) належні докази невиконання батьківських обов'язків особами, які замінюють батьків;

Слід зазначити, що такі заходи державного характеру щодо роз'єднання дитини із сім'єю, в якій вона постійно проживала, може здійснюватися лише у виключних випадках, якщо того потребують інтереси дитини, а державні органи мають переконатися у існуванні обставин, які виправдовують відібрання дитини від батьків. Серед іншого, аналізуючи рішення Суду можна стверджувати, що Суд приділяє велику увагу питанню дотримання національними судами найкращих інтересів дитини, які національні суди мають визначити, дослідивши усі обставини справи, вивчивши і врахувавши усі докази, пояснення сторін, а також вчинивши усі можливі процесуальні дії. Хоча Суд в більшості випадків вважає за необхідне відновлювати зв'язки дитини із сім'єю, проте існують виключні випадки коли Суд відмовляє заявникам у відновленні спілкування дитини з біологічними батьками, оскільки це буде суперечити найкращим інтересам дитини, а сім'я в якій проживає дитина буде знаходитися в не найкращому стані, якщо буде відновлено контакт дитини із біологічним батьком.

До прикладу, подібною є справа «Фрьоліх проти Німеччини» (заява № 16112/15). Дана справа стосувалася думки пана Фрьоліха, що він був біологічним батьком дитини, яка народилася у 2006 році, а також пов'язаного з цим провадження в національному суді. Пан Фрьоліх мав стосунки із заміжньою жінкою, які припинилися незабаром після того, як остання народила дитину. Аби встановити своє батьківство, Фрьоліх відкрив кілька проваджень, ініціював проведення тесту на батьківство і отримання прав на контакт. Втім, законні батьки

заперечували, що Фрьоліх був біологічним батьком і відмовилися надати свою згоду на тест на батьківство.

В кінцевому підсумку національний суд вирішив не надавати ні прав на контакт, ні прав на інформацію. Суд проаналізував сімейну ситуацію, яка б опинилася під загрозою, якщо б законні батьки були змушені з'ясовувати питання батьківства. Суд постановив, що контакт із передбачуваним біологічним батьком у будь-якому випадку не був в найкращих інтересах дитини [217].

2.4. Основні напрями забезпечення найкращих інтересів дитини в контексті практики національних судів України

Як свідчить національна судова практика, дитина є найбільш вразливою стороною в сімейному конфлікті, оскільки вона найбільше страждає та втрачає. Розгляд сімейного спору за участю дітей є надзвичайно складним, оскільки за результатами розгляду такого судового спору вирішується доля дитини, а тому судові рішення має захищати в першу чергу найкращі інтереси дитини.

Однією із найбільш поширених категорій справ за участю дітей є судові спори щодо визначення місця проживання дитини. Донедавна національні органи застосовували в таких справах презумпцію «проживання дитини з матір'ю», посилаючись на Декларацію прав дитини від 20.11.1959 р. Проте, у постанові Великої Палати Верховного Суду від 17 жовтня 2018 р. у справі № 402/428/16-ц (провадження № 14-327цс18) зроблено висновок, що «Декларація прав дитини не є міжнародним договором у розумінні Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р. та Закону № 1906-IV, а також не містить положень щодо набрання нею чинності. У зв'язку із цим Декларація прав дитини не потребує надання згоди на її обов'язковість Верховною Радою України і не є частиною національного законодавства України. Разом з тим положення Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року, ратифікованої Верховною Радою України 27 лютого 1991 р., про те, що в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються

вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини (ст. 3), узгоджуються з нормами Конституції України та законів України, тому саме її норми зобов'язані враховувати усі суди України, розглядаючи справи, які стосуються прав дітей» [218].

У постанові Верховного Суду в складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 14 лютого 2019 р. в справі № 377/128/18 (провадження № 61-44680св18) вказано, що «тлумачення частини першої статті 161 СК України свідчить, що під час вирішення спору щодо місця проживання малолітньої дитини враховується ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, особисту прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я та інші обставини, що мають істотне значення. До інших обставин, що мають істотне значення, можна віднести, зокрема: особисті якості батьків; відносини, які існують між кожним з батьків і дитиною (як виконують батьки свої батьківські обов'язки по відношенню до дитини, як враховують її інтереси, чи є взаєморозуміння між кожним з батьків і дитиною); можливість створення дитині умов для виховання і розвитку» [219].

Отже, у сімейних спорах щодо визначення місця проживання дитини, національні суди вважають, і авторка підтримує таку позицію, що для забезпечення принципу найкращих інтересів дитини не є обов'язковим спільне проживання дитини з матір'ю, а реалізація вказаного принципу полягає у забезпеченні права на спілкування дитини з батьками, піклування зі сторони матері та належне забезпечення від батька та матері прав та інтересів дитини.

Подібною є постанова у справі № 654/4307/19 від 4 серпня 2021 року Верховного Суду за позовом батька малолітньої дитини про відібрання її від бабусі та передачу батькові. Верховний Суд, відмовляючи в задоволенні позову батька про негайне відібрання дитини, звернув увагу компетентних органів держави на зобов'язання забезпечити систему послідовних кроків у напрямку возз'єднання батька з дитиною, щоб запобігти негативному впливу на дитину, зазначивши:

«Беручи за основу у вирішенні цього спору принцип найкращих інтересів дитини, Верховний Суд звертає увагу на те, що негайне відібрання малолітньої хворої від народження дитини не буде сприяти забезпеченню спокійного та стійкого середовища для неї, стане емоційним стресом, не буде враховано і її поглядів, що у сукупності охоплює складові елементи вказаного принципу. Проживання малолітнього разом з бабою і дідом становить для нього звичне сімейне середовище з народження. З урахуванням пропорційності втручання у право позивача на повагу до його сімейного життя, яке гарантоване статтею 8 Конвенції, та норм частини третьої статті 163 СК України допускаються випадки відмови батьку у негайному відібранні дитини, що є необхідним у цій ситуації.» [220].

Таким чином, при розгляді позовів батьків про передачу їм дитини іншими особами, від яких вони мають право вимагати її повернення, національні суди задля забезпечення найкращих інтересів дитини повинні враховувати:

- 1) прихильність дитини до батьків та осіб, у яких вона перебуває;
- 2) взаємовідносини батьків та дитини;
- 3) можливість створення батьками та іншими особами належних умов виховання дитини.

Поряд з цим у ситуації, за якої дитина не адаптована до проживання з батьками, суд не може прийняти рішення на їхню користь, доки державні органи не здійснюють заходів для відновлення стосунків між дитиною і батьками та не підготують дитину для проживання разом із батьками.

Відповідно до ч. 7 ст. 7 СК України дитина має бути забезпечена можливістю здійснення її прав, установлених Конституцією, Конвенцією про права дитини, іншими міжнародними договорами України, у томі числі й спілкуватися зі своїм батьком, бабою та дідом [9].

Статтею 141 СК України передбачено рівні права та обов'язки обох батьків щодо дитини, незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою. Розірвання шлюбу між батьками, проживання їх окремо від дитини не впливає на обсяг їхніх прав і не звільняє від обов'язків щодо дитини [9].

У частинах 1 і 2 ст. 150 СК України визначено, що батьки зобов'язані виховувати дитину в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини. Батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток [9].

Згідно зі ст. 151 СК України батьки мають переважне право перед іншими особами на особисте виховання дитини. Права батьків щодо виховання дитини розцінюються як засіб виконання ними своїх обов'язків щодо неї [9].

Відповідно до ст. 153 СК України мати, батько та дитина мають право на безперешкодне спілкування між собою, крім випадків, коли таке право обмежене законом [9].

Статтею 157 СК України передбачено, що питання виховання дитини вирішується батьками спільно. Той з батьків, хто проживає окремо від дитини, зобов'язаний брати участь у її вихованні і має право на особисте спілкування з нею. Той з батьків, з ким проживає дитина, не має права перешкоджати тому з батьків, хто проживає окремо, спілкуватися з дитиною та брати участь у її вихованні, якщо таке спілкування не перешкоджає нормальному розвитку дитини [9].

Згідно з ч. 1 ст. 159 СК України, якщо той з батьків, з ким проживає дитина, чинить перешкоди тому з батьків, хто проживає окремо, у спілкуванні з дитиною та у її вихованні, зокрема, якщо він ухиляється від виконання рішення органу опіки та піклування, другий із батьків має право звернутися до суду з позовом про усунення цих перешкод [9].

Відповідно до ст. 15 Закону України «Про охорону дитинства» дитина, яка проживає окремо від батьків або одного з них, має право на підтримання з ними регулярних особистих стосунків і прямих контактів. Батьки, які проживають окремо від дитини, зобов'язані брати участь у її вихованні і мають право спілкуватися з нею, якщо судом визнано, що таке спілкування не перешкоджатиме нормальному вихованню дитини [48].

Отже, національне законодавство передбачає, що при встановленні в судовому порядку способу спілкування дитини з тим із батьків, хто не проживає разом із дитиною, має бути дотримано розумний баланс участі кожного із батьків

у вихованні дитини, який не перешкоджатиме її нормальному розвитку та забезпечуватиме її найкращі інтереси.

Так, Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду у постанові від 9 листопада 2020 р. (справа №753/9433/17), задовольняючи зустрічний позов батька дитини про усунення перешкод у спілкуванні з дитиною та визначення способу участі у її вихованні, зазначив: «Емоційний стан дитини обумовлений не присутністю батька в її житті, а напруженими конфліктними стосунками між батьками, які використовують дитину для образ один одного, зневажають право сина на спокійне щасливе дитинство та гармонійний розвиток особистості. Особисті конфлікти між батьками не повинні порушувати інтереси дитини» [221].

У постанові від 1 липня 2020 р. (справа № 138/96/17) Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду зазначив, що малолітній син не висловлював думку щодо участі батька у спілкуванні з ним та у його вихованні, суд не встановив на підставі належних та допустимих доказів, що психоемоційний стан дитини свідчить про те, що спілкування з батьком поза його бажанням не відповідає найкращим інтересам дитини, а отже висновки суду першої інстанції, з якими погодився апеляційний суд, про можливість та доцільність встановлення способу участі батька у спілкуванні з дитиною та у її вихованні лише за бажанням дитини ґрунтуються на припущеннях, не підтверджені належними та допустимими доказами [222].

Таким чином, у справах за позовами батьків про визначення способу участі у вихованні дитини, для забезпечення її найкращих інтересів, судові органи повинні враховувати емоційний стан дитини, її бажання і думку, якщо врахування таких, дозволяє вік дитини, та дотримуватися розумного балансу участі кожного із батьків у вихованні дитини, який не перешкоджатиме її нормальному розвитку.

Згідно із частинами 2 та 4 ст. 155 СК України батьківські права не можуть здійснюватися всупереч інтересам дитини. Ухилення батьків від виконання батьківських обов'язків є підставою для покладення на них відповідальності, встановленої законом [9].

Відповідно до частини першої ст. 164 СК України мати, батько можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо вона, він: не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування; ухиляються від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини; жорстоко поведуться з дитиною; хронічно зловживають алкоголем або наркотиками; вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва; засуджені за вчинення умисного кримінального правопорушення щодо дитини [9].

Досліджуючи практику національних судів у справах про позбавлення батьківських прав, у контексті дотримання принципу забезпечення найкращих інтересів дитини можна побачити, що національні суди стають на бік батьків та надають їм час та можливість змінити ставлення до виховання дітей, поклавши на органи опіки та піклування контроль за виконанням ними батьківських обов'язків.

Одним із таких рішень є постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду у справі № 300/908/17 від 24 квітня 2019 р., в якому суд, відмовляючи органу опіки і піклування районної державної адміністрації в задоволенні позову до матері дітей про позбавлення батьківських прав, вказав таке: «Права батьків щодо дитини є похідними від прав та інтересів дитини на гармонійний розвиток та належне виховання, й, у першу чергу, повинні бути визначені та враховані інтереси дитини, виходячи із об'єктивних обставин спору, а тільки потім права батьків. Верховний Суд виходить з того, що ухилення батьків від виконання своїх обов'язків має місце, коли вони не піклуються про фізичний і духовний розвиток дитини, її навчання, підготовку до самостійного життя, зокрема: не забезпечують необхідного харчування, медичного догляду, лікування дитини, що негативно впливає на її фізичний розвиток як складову виховання; не спілкуються з дитиною в обсязі, необхідному для її нормального самоусвідомлення; не надають дитині доступу до культурних та інших духовних цінностей; не сприяють засвоєнню нею загальновизнаних норм моралі; не виявляють інтересу до її внутрішнього світу; не створюють умов для

отримання нею освіти. Зазначені фактори, як кожен окремо, так і в сукупності, можна розцінювати як ухилення від виховання дитини лише за умови винної поведінки батьків, свідомого нехтування ними своїми обов'язками. Зважаючи на те, що позбавлення батьківських прав є крайнім заходом, суд може у виняткових випадках, при доведеності винної поведінки когось із батьків або їх обох з урахуванням її характеру, особи батька і матері, а також інших конкретних обставин справи, відмовити в позові про позбавлення цих прав, попередивши відповідача про необхідність змінити ставлення до виховання дитини (дітей) і поклавши на органи опіки та піклування контроль за виконанням ним батьківських обов'язків. Ухвалюючи таке рішення, суд має право вирішити питання про відібрання дитини у відповідача і передачу органам опіки та піклування (якщо цього потребують її інтереси), але не повинен при цьому визначати конкретного закладу» [223].

Подібним є рішення Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 6 травня 2020 р. у справі № 641/2867/17-ц про позбавлення батьківських прав батька дитини. Залишаючи рішення судів першої та апеляційної інстанції без змін про відмову в задоволенні позову про позбавлення батьківських прав, Верховний суд зазначив, що позбавлення батьківських прав є крайнім заходом, а суд може у виняткових випадках при доведеності винної поведінки когось із батьків або їх обох з урахуванням її характеру, особи батька і матері, а також інших конкретних обставин справи відмовити в задоволенні позову про позбавлення цих прав, попередивши відповідача про необхідність змінити ставлення до виховання дитини (дітей) і поклавши на органи опіки та піклування контроль за виконанням ним батьківських обов'язків [224].

З позиції пріоритету найкращих інтересів дитини, у справі № 712/10623/17 Велика Палата Верховного Суду відступила від попередньої судової практики щодо пріоритетності дотримання принципу рівності прав батьків щодо дитини у справах про надання дозволу на виїзд неповнолітньої дитини за кордон без згоди батька. У наведеній справі Велика Палата Верховного Суду зробила висновок, що

положення про рівність прав та обов'язків батьків у вихованні дитини не може тлумачитися на шкоду інтересам дитини, а тимчасовий виїзд дитини за кордон (із визначенням конкретного періоду) у супроводі того з батьків, з ким визначено її місце проживання та який здійснює забезпечення дитині рівня життя, необхідного для всебічного розвитку, не може беззаперечно свідчити про позбавлення іншого з батьків дитини передбаченої законодавством можливості брати участь у її вихованні та спілкуванні з нею. У такій категорії справ узагальнений та формальний підхід є неприпустимим, оскільки сама наявність в одного з батьків права відмовити в наданні згоди на тимчасовий виїзд дитини за кордон з іншим з батьків є суттєвим інструментом впливу, особливо у відносинах між колишнім подружжям, який може використовуватися не в інтересах дитини. Кожна справа потребує детального вивчення ситуації, врахування різноманітних чинників, які можуть вплинути на інтереси дитини, у тому числі її думки, якщо вона відповідно до віку здатна сформулювати власні погляди [225].

Унікальність вказаного рішення полягає у критичній оцінці Верховним Судом узагальненого та формального підходу судів першої та апеляційної інстанції до розгляду справ за участю дітей, що може тлумачитися як порушення найкращих інтересів дитини. Оскільки, право одного з батьків відмовити в наданні згоди на тимчасовий виїзд дитини за кордон з іншим з батьків здебільшого використовується не в інтересах дитини.

Принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини широко застосовується національними судами у справах щодо міжнародного викрадення дітей та повернення дітей у країну постійного місця проживання. В такій категорії справ національні суди в першу чергу враховують психологічне сприйняття дитиною можливого повернення до країни постійного місця проживання, і у разі встановлення національними судами, що ситуація не матиме для дитини психотравмуючого характеру, приходять до висновку, що таке повернення відповідатиме найкращим інтересам дитини.

Одним із таких рішень, є постанова Касаційного цивільного суду від 14 червня 2018 р. у справі № 461/926/17 стосується повернення дитини до держави її

постійного місця проживання та застосування міжнародного законодавства щодо викрадення дітей. У даній постанові Верховний Суд погодився з висновками суду першої та апеляційної інстанції про відсутність підстав для відмови у поверненні дитини до держави її постійного місця проживання. Суди встановили, що повернення дитини не створить нестерпної обстановки з огляду на потреби забезпечення її найвищих інтересів, що полягають, серед іншого, в необхідності забезпечити дитині такі умови розвитку, за яких вона зможе у майбутньому самостійно реалізувати право на самоідентифікацію мовну, етнічну, за кровним спорідненням тощо. Крім того, повернення дитини не обмежує батьківські права відповідача [226].

Подібною є постанова Касаційного цивільного суду від 24 жовтня 2018 р. у справі № 344/12248/16-ц. Постановою залишено без змін постанову апеляційного суду, якою задоволено позов батька про повернення дитини на територію Італійської республіки. У вказаній справі суд, встановивши відсутність передбачених Конвенцією 1980 року обставин, за наявності яких суд має право відмовити в поверненні дитини до держави постійного проживання, та врахувавши, що психологічне сприйняття дитиною можливого повернення до Італійської Республіки не є категорично негативним і ситуація не матиме для неї психотравмуючого характеру, суд апеляційної інстанції застосував до спірних правовідносин положення Конвенції 1980 року і, як зазначив Верховний Суд, обґрунтовано задовольнив позовні вимоги батька [227].

Також, Верховний суд у справі №344/12248/16-ц приймаючи рішення про повернення дитини на територію Італійської республіки послався на прецедентну практику Європейського суду, зокрема на рішення:

1) у справі «Шнеерсоне і Кампанелла проти Італії» від 12 липня 2011 р. (заява № 14737/09), відповідно до якого рішення про повернення дитини до держави її постійного проживання на підставі Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей не може прийматися автоматично без урахування усіх важливих обставин. При вирішенні таких справ суди повинні керуватися дотриманням найкращих інтересів дитини. Під найкращими інтересами дитини

варто розуміти можливість збереження зв'язків з сім'єю, якщо не буде встановлено небажаність таких зв'язків, і можливість розвитку в здоровому середовищі. Суд повинен детально перевірити сімейну ситуацію і врахувати низку факторів, зокрема, емоційного, психологічного, матеріального і медичного характеру, та надати розумну оцінку інтересам кожного із батьків та інтересам дитини, які мають найважливіше значення;

2) у справі «Карлсон проти Швейцарії», відповідно до якого при вирішенні спорів про повернення дитини до держави її постійного проживання за процедурою, визначеною Конвенцією 1980 року, неправильним є покладення на особу, яка вимагає повернення дитини, обов'язку доведення тієї обставини, що вона не надавала дозволу або мовчазної згоди на переміщення і утримання дитини на території іншої держави [227].

Постановою Касаційного цивільного суду від 17 грудня 2018 р. у справі № 461/4678/17 Верховний Суд залишив в силі рішення судів попередніх інстанцій, послався на рішення Європейський суд з прав людини у справі «Х проти Латвії», в якому Європейський суд з прав людини зазначає, що в контексті розгляду поданого в рамках Конвенції 1980 року запиту про повернення поняття найкращих інтересів дитини повинне оцінюватися у світлі виключень, передбачених Гаазькою Конвенцією 1980 року, які стосуються плину часу (ст. 12), умов застосування Конвенції (ст. 13 (а) і існування «серйозного ризику» (ст. 13 (b), а також дотримання фундаментальних принципів запитуваної держави, що стосуються захисту прав людини та основних свобод (ст. 20). Проведення у даній судовій справі було ініційовано у липні 2017 року Головним територіальним управлінням юстиції у Львівській області в інтересах громадянина Республіки Чилі (батька) за позовом про забезпечення повернення малолітньої дитини до Республіки Чилі [228].

Досліджуючи застосування принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини у практиці національних судів заслуговує на увагу дослідження питання врахування національними судовими органами думки дитини у справах за участю дітей.

Відповідно до частин 1 і 2 ст. 171 СК України дитина має право на те, щоб бути вислуханою батьками, іншими членами сім'ї, посадовими особами з питань, що стосуються її особисто, а також питань сім'ї. Дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана при вирішенні між батьками спору щодо її місця проживання [9].

Так, у постанові від 20 вересня 2021 р. у справі № 350/1696/19 Верховний Суд у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду (провадження № 61-19589св20) звернув увагу на те, що суд повинен враховувати висловлену думку дитини системно, з'ясовуючи належно фактичні обставини справи, досліджуючи та надаючи належну правову оцінку зібраним у справі доказам у їх сукупності, що в результаті сприятиме правильному вирішенню питання місця проживання дитини. Тільки так будуть забезпечені найкращі інтереси дитини, а не інтереси та бажання батьків, які вони не можуть чи не бажають вирішувати в позасудовий спосіб [229].

Цікавою для наукового дослідження є постанова Касаційного цивільного суду від 20 червня 2018 р. у справі № 643/8441/16-ц, предметом розгляду якої було визначення місця проживання дитини разом з матір'ю. Верховний Суд визнав, що мати дитини має постійне місце проживання та джерело існування, вона та її чоловік створили всі умови для проживання, виховання та розвитку дитини. Правові підстави для розлучення матері із дитиною відсутні. А тому, врахувавши інтереси дитини, збереження її зв'язків з сім'єю, у тому числі рідною сестрою, забезпечення її розвитку в безпечному, надійному і стабільному середовищі та прийнявши до уваги положення норм сімейного законодавства України, положення міжнародного права, суд першої інстанції дійшов обґрунтованого висновку про наявність підстав для визначення місця проживання дитини з матір'ю [230].

Як свідчить судова практика, у справах про визначення місця проживання дитини суди вживають заходів щодо врахування думки дитини для правильного вирішення справи. Поряд з цим, вважаємо, що суд має враховувати думку дитини в сукупності з іншими обставинами справи: відповідність місця проживання встановленим вимогам, матеріальне благополуччя того із батьків з ким

проживатиме дитина, висновок психолога про дійсний емоційний стан дитини, відносини дитини з кожним із батьків тощо. На нашу думку, саме врахування думки дитини в сукупності з іншими обставинами справи буде свідчити про забезпечення найкращих інтересів дитини при винесенні судового рішення національними судами.

На наш погляд, на національні суди покладається найбільший і найтяжчий тягар вирішення долі дитини, тому кожний судовий процес за участю дітей має здійснюватися всебічно, об'єктивно, без будь-яких ознак формальності, з урахуванням принципу справедливості, пропорційності, не порушуючи принцип правового забезпечення найкращих інтересів дітей, як головного принципу у сфері захисту прав вразливої категорії населення.

Відповідно до ст. 46 Конвенції та ст. 2 Закону України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (далі — Закон № 3477-IV) держава Україна зобов'язана виконувати остаточне рішення Європейського суду з прав людини у будь-якій справі, у якій вона є стороною [231].

Згідно з ч. 1 ст. 1 Закону № 3477-IV виконанням рішення є: «а) виплата стягувачеві відшкодування та вжиття додаткових заходів індивідуального характеру; б) вжиття заходів загального характеру».

Заходи загального характеру вживаються з метою забезпечення додержання державою положень Конвенції, порушення яких встановлене рішенням, забезпечення усунення недоліків системного характеру, які лежать в основі виявленого Судом порушення, а також усунення підстави для надходження до Суду заяв проти України, спричинених проблемою, що вже була предметом розгляду в Суді. Заходами загального характеру є заходи, спрямовані на усунення зазначеної в рішенні системної проблеми та її першопричини [231].

Додатковими заходами індивідуального характеру є: «а) відновлення настільки, наскільки це можливо, попереднього юридичного стану, який стягувач мав до порушення Конвенції (*restitutio in integrum*); б) інші заходи, передбачені у рішенні».

Відновлення попереднього юридичного стану стягувача здійснюється, зокрема, шляхом: «а) повторного розгляду справи судом, включаючи відновлення провадження у справі; б) повторного розгляду справи адміністративним органом» (ст. 10 Закону № 3477-IV) [231]. Тобто, національне законодавство передбачає заходи, що вживаються національними органами для виконання рішення Європейського суду. Вважаємо, що виконання вищезазначених приписів закону національними органами у справах, що стосуються дітей не завжди будуть відповідати їх найкращим інтересам. Враховуючи тривалість розгляду справи національними судами та Європейським судом, відновлення попереднього юридичного стану може захистити права заявника, порушивши при цьому права та найкращі інтереси дитини.

Для підтвердження нашої думки вважаємо за доцільне розглянути постанову від 16 жовтня 2018 р. Великої Палати Верховного Суду в цивільній справі № 2-о-73/2012, якою заяву заявника, подану представником, задоволено, а ухвалу Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 10 липня 2013 р. та ухвалу Апеляційного суду Чернівецької області від 4 квітня 2013 року - скасовано, справу передано на новий розгляд до суду апеляційної інстанції. Заяву мотивовано тим, що рішенням Європейського суду з прав людини від 17 квітня 2018 р. у справі «Лазоріва проти України», ухваленим за результатами розгляду її заяви № 6878/14, встановлено порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні зазначеної справи судом. Так, Європейський суд з прав людини ухвалив рішення у справі «Лазоріва проти України», яким постановив, що: було порушення статті 8 Конвенції; немає необхідності окремо розглядати скаргу за пунктом 1 статті 6 Конвенції; встановлення порушення само по собі становить достатню справедливу сатисфакцію будь-якої моральної шкоди, якої зазнала заявниця. Указане рішення набуло статусу остаточного 17 липня 2018 р. [232].

Разом з тим, ми цілком погоджуємось з окремою думкою суддів Великої Палати Верховного Суду О. Кібенко, В. Князева, О. Яновської в цивільній справі № 2-о-73/2012, провадження № 14-384звц18 «досягнення *restitutio in integrum* має здійснюватися з урахуванням прав, свобод та законних інтересів інших учасників

відповідної справи та інших осіб, які не брали участь у справі, проте суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки. На думку суддів, хоча у справі ЄСПЛ й констатував, що втручання у приватне життя заявниці не відповідало процесуальним вимогам статті 8 Конвенції, і можливим засобом досягнення *restitutio in integrum* у цьому випадку є повторний розгляд справи національними судами, все ж в цій справі питання забезпечення балансу інтересів з точки зору захисту прав дітей повинно бути пріоритетним. Отже, при розгляді цієї справи суди насамперед мають виходити з інтересів самої дитини, враховуючи при цьому сталі соціальні зв'язки, місце проживання, місце навчання, психологічний стан дитини тощо. Скасування рішення про усиновлення малолітнього призводить до скасування юридичної підстави проживання малолітнього із усиновителями, яких, можливо, і дитина, і оточуючи сприймають як батьків дитини. Можливий подальший тривалий розгляд справи може призвести до фактичного розлучення малолітнього із своєю сім'єю. Такий розвиток подій, на думку О. Кібенко, В. Князева та О. Яновської, призведе до вкрай негативних психологічних наслідків для малолітнього, і ніяк не відповідає його «найкращім інтересам» [233].

Виходячи з аналізу положень чинного законодавства України усиновлення є пріоритетною формою влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, адже опіка не породжує взаємозв'язку між опікуном та особою, над якою встановлено опіку, як дитини та батьків, що впливає із усиновлення. Враховуючи обмежений характер спілкування (єдина зустріч) між дитиною та його тіткою (заявницею), це не надало б йому переваг члена родини. Отже, навряд встановлення опіки у даному випадку буде спрямовано на забезпечення «найкращих інтересів дитини», тоді як при усиновленні такий найвищий інтерес полягає в тому, аби дитина жила в сім'ї в оточенні матері та батька, які забезпечать їй атмосферу любові та розуміння. Крім того, чинним законодавством України, зокрема, Сімейним кодексом України, питання встановлення іноземцем опіки не достатньо врегульовані, що також не можна тлумачити на користь забезпечення принципу «найкращих інтересів дитини». З

огляду на вищенаведене, судді Великої Палати Верховного Суду О. Кібенко, В. Князева, О. Яновської в цивільній справі № 2-о-73/2012, прийшли до висновку, що у даній справі хоча й рішенням ЄСПЛ встановлено порушення статті 8 Конвенції, є неможливим досягнення *restitutio in integrum* шляхом передачі справи на новий апеляційний розгляд без порушення законних інтересів інших осіб, зокрема малолітньої дитини. Саме тому, на їхню думку, з метою дотримання балансу інтересів, врахування «найкращих інтересів дитини» заяву заявниці необхідно залишити без задоволення, а оскаржувані рішення — без змін» [233].

Ми поділяємо схожі точки зору, висловлені в окремих думках суддів Європейського суду з прав людини Г. Юдківської та Де Гаetano до рішення Європейського суду з прав людини у справі «Лазоріва проти України».

Так, суддя Г. Юдківська зазначає, що хоча постійне піклування у формі опіки заявницею, члена розширеної сім'ї К.О.С., було для нього чудовою можливістю підтримувати контакти з сім'єю його походження, воно не надало б йому основних переваг статусу члена родини. З огляду на дуже обмежені стосунки між заявницею та К.О.С. до усиновлення, усиновлення останнього родинною, яка виховуватиме його у спосіб, який належним чином замінить дійсні біологічні зв'язки, повністю відповідало його найкращим інтересам [234].

Суддя Де Гаetano вказав, що немає сумнівів у тому, що заявниця, як тітка К.О.С., мала право на те, щоб її думки та її пропозицію стати опікуном хлопчика були належним чином розглянуті судом, який зрештою ухвалив рішення щодо усиновлення хлопчика третіми особами, а не залишені без уваги на сумнівних підставах, як це й було. У зв'язку з цим було порушене її право на «приватне життя». Проте при цьому немає жодного сумніву, що у цій справі усиновлення відповідало найкращим інтересам дитини. Іншими словами, тут йдеться про процесуальний недолік, який, тим не менш, призвів до правильного результату для дитини [234].

На нашу думку цікавою для дослідження принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини у справах про позбавлення батьківських прав є постанова Верховного суду від 24 серпня 2022 р. у справі № 640/13989/19, якою

Верховний Суд залишив без задоволення касаційну скаргу, а рішення Київського районного суду м. Харкова від 6 грудня 2019 р. та постанову Харківського апеляційного суду від 7 жовтня 2021 р. — без змін. Аргументуючи це тим, що у матеріалах справи відсутні беззаперечні та достатні докази, які б свідчили про винну поведінку батька дитини щодо ухилення від участі у вихованні сина, про умисне і свідоме нехтування обов'язками батька, тому суд першої інстанції, з яким погодився апеляційний суд, обґрунтовано відмовив в задоволенні позову про позбавлення батька дитини батьківських прав [235].

Аналізуючи вказане рішення національного суду слід зазначити, що останнє прийнято без врахування прецедентної практики ЄСПЛ, а саме рішення від 30 червня 2020 р. по справі «Ілля Ляпін проти Росії» (заява № 70879/11). У цьому рішенні ЄСПЛ зазначив, що якщо батько не підтримує стосунків з дитиною, його можна позбавити батьківських прав. І в цьому немає порушення права на сімейне життя, гарантоване Конвенцією. У цій справі ЄСПЛ звернув увагу на те, що заявник міг і повинен був усвідомлювати, що таке тривале і повне розставання з його сином, зокрема, враховуючи юний вік останнього в той час, коли їх контакт припинився, може призвести лише до значного ослаблення, якщо не повного розриву, зв'язку між ними і відчуження дитини від нього. Саме бездіяльність заявника призвела до розриву зв'язків між ним і його сином та підштовхнула результат справи проти нього. Вочевидь позбавлення заявника батьківських прав не більше ніж анулювало юридичний зв'язок між заявником і його сином. Враховуючи брак будь-яких особистих відносин протягом семи років, що передували цьому рішенню, не можна сказати, що воно негативно вплинуло на ці стосунки. Існуючі сімейні зв'язки між подружжям і дітьми, про яких вони фактично піклуються, зумовлюють захист відповідно до Конвенції. Більш того, якщо минув значний проміжок часу з того моменту, як дитина жила разом зі своїми біологічними батьками, то інтерес цієї дитини в тому, щоб його *de facto* сімейна ситуація знову не змінилася, може домінувати над інтересами батьків, щоб їх сім'я возз'єдналася [236].

Висновки до розділу II

Тільки в межах правового статусу дитини виникає дискурс щодо її найкращих інтересів та необхідності їхнього забезпечення, адже це зумовлено об'єктивною неможливістю самостійної реалізації прав дитиною, і викликає потребу їх реалізації від імені дитини третьою особою. Таке своєрідне розщеплення правореалізації дитини передбачає правомірну поведінку третіх осіб в інтересах дитини.

Осягання юридичної природи принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини вказує на невпинну тенденцію подальшої антропологізації українського права, утвердженню про те, що вказаний принцип є основним принципом права (своєрідним орієнтиром), вимогою до правового регулювання будь-яких відносин за участю дітей.

Аналіз принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини вказує на те, що йому притаманні всі ключові риси принципу права. Насамперед маємо констатувати той факт, що це стабільна юридична конструкція. Правові приписи щодо дітей, незалежно від їхнього видозмінювання, мають спиратися на постулат про те, що під час правового регулювання суспільних відносин за участю дітей, інтереси останніх завжди забезпечені найкращим чином.

Водночас простежується й предметна визначеність принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини, який спрямовано на забезпечення потреб та інтересів дитини. Важливим є й той факт, що принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини пронизує всю правову систему. Він комплексно охоплює її компоненти, включаючи законодавство, що стосується дитини, юридичні установи, що опікуються питаннями дитини (зокрема. заклади освіти, культури тощо), юридичну практику.

Характеризуючи принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини в системі принципів права, необхідно звернути увагу на те, що за своїм походженням вказаний принцип має моральну, а отже, природно-правову основу.

З цієї точки зору принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини розглядає дитину як людську істоту, котра потребує особливого піклування та турботи. Саме тому характеризує ставлення до дитини як найвищої людської цінності.

Ураховуючи той факт, що принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини діє в межах різних правових систем світу, його саме під цим кутом зору слід розглядати як загальний (загальнолюдський) принципу права.

Принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини слід розглядати як універсальний принцип права, спільний для всіх правових систем, такий що виник на основі визнання єдиних для всіх цивілізацій (правових культур) базових цінностей. Крім того, на користь твердження про те, що принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини є універсальним принципом права, свідчить той факт, що у собі вказаний принцип містить оціночні категорії.

Основний Закон нашої держави не містить норм щодо врахування найкращих інтересів дітей у відносинах за їх участю. Водночас на дефінітивному рівні у позитивному праві, що має розумітися під «забезпеченням найкращих інтересів дитини».

Характеризуючи основні напрями забезпечення найкращих інтересів дитини в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини, маємо констатувати, що напрацював низку важливих правових позицій стосовно смислового наповнення поняття «найкращі інтереси дитини». Насамперед, Європейський суд встановив, що при визначенні основних інтересів дитини у кожному конкретному випадку необхідно враховувати дві умови: по-перше, у якнайкращих інтересах дитини буде збереження її зв'язків із сім'єю, крім випадків, коли сім'я виявляється особливо непридатною або явно неблагополучною; по-друге, у якнайкращих інтересах дитини буде забезпечення її розвитку у безпечному, спокійному та стійкому середовищі.

Не менш важливою є позиція Європейського Суду стосовно балансу інтересів батьків та інтересів дітей. Суд виходить з того, найкращі інтереси дитини залежно від їх характеру та серйозності можуть перевищувати інтереси батьків.

Найкращі інтереси дітей, які безперечно включають повагу до їх прав і гідності, є наріжним каменем захисту дітей від тілесних покарань. Діти не можуть терпіти тілесні покарання і держави повинні прагнути прямо і всебічно заборонити це в законі та практиці.

Аналіз рішень національних судів у контексті дотримання принципу забезпечення найкращих інтересів дитини дає можливість виокремити у ній основні підходи, які застосовуються національними судами для дотримання найкращих інтересів дитини:

1. Розірвання родинних відносин дитини із біологічними батьками означає позбавлення дитини її коріння, тому такі заходи можуть вживатися державними органами та національними судами лише у виняткових обставинах задля забезпечення найкращих інтересів дитини.

2. У сімейних спорах щодо визначення місця проживання дитини для забезпечення принципу найкращих інтересів дитини не є обов'язковим спільне проживання дитини з матір'ю, а реалізація вказаного принципу полягає у забезпеченні права на спілкування дитини з батьками та піклування з боку матері

3. У справах за позовами батьків про передачу їм дитини іншими особами, від яких вони мають право вимагати її повернення, враховуються: прихильність дитини до батьків та осіб, у яких вона перебуває; взаємовідносини батьків та дитини; можливість створення батьками та іншими особами належних умов виховання дитини.

4. У справах про встановлення порядку способу спілкування дитини з тим із батьків, хто не проживає разом із дитиною, має бути дотримано розумний баланс участі кожного із батьків у вихованні дитини, який не перешкоджатиме її нормальному розвитку та забезпечуватиме її найкращі інтереси.

РОЗДІЛ III

МЕХАНІЗМ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ

3.1. Поняття та структура механізму правового забезпечення найкращих інтересів дитини: концептуальні засади

Питання механізму правового забезпечення найкращих інтересів дитини та його окремих складових постійно є предметом дослідження науковців із загальної теорії права та різних галузей права – конституційного, адміністративного, цивільного тощо. У зв'язку із цим, як правило, механізм правового забезпечення найкращих інтересів дитини розкривають через такі загальні правові явища як «правове забезпечення прав і свобод людини», «механізм правового забезпечення прав людини (особи)».

Аналізуючи існуючі підходи до визначення поняття «правове забезпечення прав і свобод людини», можна дійти висновку про одностайність розуміння цього поняття. Так, В. Демиденко та О. Домбровська, під правовим забезпеченням прав і свобод людини розглядають сприяння їх реалізації, охорони та захисту [237; 238]; на думку К. Волинка – це також дотримання, визнання, гарантування [239]. Крім того, К. Волинка розглядає відповідні форми забезпечення прав і свобод особи як зовнішні прояви взаємоузгодженого функціонування складових елементів механізму забезпечення прав і свобод особи, спрямовані на перетворення закріплених в законі прав і свобод у дійсність. Ними виступають забезпечення реалізації прав і свобод особи, забезпечення охорони прав і свобод особи та забезпечення захисту прав і свобод особи [240].

Ю. Кравченко, О. Наливайко, П. Рабінович, розвиваючи думку К. Волинка, роблять акцент на діяльності органів публічної влади, громадських об'єднань і громадян щодо сприяння реалізації прав і свобод людини (шляхом позитивного впливу на формування їх загальносоціальних гарантій); охорони прав і свобод людини (шляхом впровадження заходів з метою попередження, профілактики порушень прав і свобод людини); захисту прав і свобод людини (відновлення

порушеного правового стану, притягнення порушників до юридичної відповідальності) [241, с. 130; 242, с. 18; 243, с. 22–23].

Дещо інша позиція О. Марцеляка, який надає визначення забезпечення прав та свобод людини через здійснення певних дій, які спрямовані на: а) удосконалення національного законодавства країни і приведення його до міжнародних стандартів у галузі прав людини; б) реалізацію громадянами своїх прав і свобод; в) охорону прав і свобод людини та громадянина; г) захист прав і свобод людини та громадянина [244, с. 36].

З огляду на це О. Дручек вважає, що поняття «забезпечення прав людини» слід розкривати через конструкцію «створення умов», або «впорядкування», оскільки означені дії самі по собі є процесом і станом, передбачають різні форми діяльності органів публічної влади [245]. Доповнюючи викладене І. Григоренко зазначає, що при цьому найважливішим чинником реального забезпечення прав і свобод людини (разом із визнанням, дотриманням і повагою) є гарантування, яке здійснюється за допомогою специфічних засобів – гарантій, що надають усім елементам правового статусу особи реального змісту, завдяки яким стає можливим безперешкодне здійснення прав і свобод, охорона від можливих протиправних посягань і захист від незаконних порушень [246].

На підтримку вищезазначеної позиції В. Сірко розглядає правове забезпечення прав суб'єкта права як здійснюваний державою за допомогою правових норм, приписів, засобів та заборон процес упорядкування суспільних відносин щодо юридичного закріплення, реалізації, охорони, захисту та відновлення прав та інтересів відповідних суб'єктів [247]; О. Косілова під правовим забезпеченням прав і свобод розуміє систему їх гарантування, створення сприятливих умов для їх здійснення, охорона, захист суб'єктивних свобод від правопорушення, регламентацію порядку дій суб'єктів права з метою недопущення порушення гарантованих прав, усунення можливостей такого порушення або порядку відновлення порушених прав шляхом закріплення відповідних прав, повноважень цих суб'єктів та органів [248, с. 154].

Через сукупність процесів, які відбуваються внаслідок функціонування

складових елементів забезпечення прав та свобод людини, Н. Опольська робить висновок, що охорона, реалізація і захист – це процесуальні стадії механізму забезпечення прав і свобод людини. Процесуальна стадія механізму забезпечення прав і свобод особи – це відособлена, відносно відділена часом та логічно пов'язана сукупність дій суб'єктів, спрямованих на досягнення мети механізму забезпечення прав і свобод особи. Процесуальні стадії механізму забезпечення прав і свобод людини, охорона, реалізація і захист мають певну послідовність, можуть переходити від однієї до іншої залежно від юридичних фактів. Винятком є стадія охорони прав і свобод людини, яка є безперервною [249].

О. Костюченко характеризує ключові ознаки правового забезпечення прав особи шляхом виключення його складових. Зокрема, він зазначає, якщо виключити норми права, які утворюють правові умови реалізації прав і свобод, то відповідно забезпечення втратить нормативність й перестане бути правовим; у разі виключення засобів реалізації прав і свобод закріплені норми права втратять свою дієвість; відсутність гарантій нівелює обов'язок держави створити умови користування правами і свободами; виключення охорони унеможливило попередження порушень прав і свобод; відсутність захисту зробить неможливим відновлення порушених прав. Виключення з необхідних ознак безперервної діяльності суб'єктів права загалом робить неможливим весь процес забезпечення, починаючи від створення правових умов реалізації прав і свобод і завершуючи охороною цих прав і свобод, а у крайньому випадку і захистом порушених прав тощо [250, с. 15].

Таким чином, підсумовуючи вищенаведене, під правовим забезпеченням слід розуміти діяльність уповноважених суб'єктів права, в межах їх компетенції, зі створення належних умов для реалізації, гарантування, охорони та захисту прав і свобод осіб за допомогою різних засобів, інструментів.

Переходячи до розгляду механізму правового забезпечення прав і свобод, слід сказати, що саме зміст поняття «правового забезпечення прав і свобод» є основою розуміння сутності правового явища «механізм правового забезпечення прав і свобод». В юридичній літературі питанням поняття та структури механізму

правового забезпечення прав і свобод приділено достатньо уваги з боку науковців, що акцентували увагу на різних аспектах цього правового явища.

Так, К. Волинка, О. Васильченко, Т. Бабкова роблять наголос на динамічності механізму забезпечення прав і свобод людини (особи), наголошуючи, що правова категорія «механізм забезпечення прав і свобод людини (особи)» уявляє собою: динамічні взаємозв'язки між основними умовами, передумовами і засобами забезпечення прав і свобод особи та їх взаємодії. Така взаємодія є не лише збірною, але й системною, дозволяє охопити весь процес забезпечення прав і свобод особи, подати його в системно-динамічному вигляді, розкрити структуру, взаємозв'язок і взаємодію всіх елементів і ланок забезпечення прав і свобод, з'ясувати їх специфічні функції, узагальнити в єдиному процесі юридичні і загальносоціальні аспекти забезпечення прав і свобод особи та виявити їх взаємний вплив свобод. При цьому механізм забезпечення прав і свобод особи виступає єдиним, цілісним і якісно самостійним явищем правової системи, є комплексом взаємозв'язаних і взаємодіючих юридичних передумов, нормативних засобів та загальносоціальних умов, які створюють належні юридичні і фактичні можливості для повноцінного здійснення кожним своїх прав і свобод [240]; динамічний взаємозв'язок норм та інститутів права, які характеризують формальний і матеріальний зміст прав людини в їх взаємодії, а також установлюють базові принципи організації та функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування в частині сприяння реалізації та захисту таких прав і свобод, визначених конституцією та імplementованих у систему національного законодавства нормами міжнародного права [251, с. 27–28]; динамічну, взаємоузгоджену та взаємопов'язану систему встановлених Конституцією та законами України правових форм, засобів і заходів, за допомогою яких здійснюється реалізація прав і свобод людини та громадянина, їх охорона та захист [252, с. 75].

Як сукупність правових інструментів та засобів розглядають механізм правового забезпечення прав і свобод особи О. Косілова, В. Радзієвська, М. Цвік, О. Петришин, Л. Нікітенко. Зокрема, механізм правового забезпечення прав і свобод особи є: функціонуюча як єдине ціле система правових засобів, за

допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин [248, с. 154]; системою правових інструментів та засобів, створених та закріплених державою для регулювання процесів у сфері прав і свобод людини і громадянина через відповідні органи, їх реального визначення та здійснення. Так, зазначений механізм входить до складу системи загальносоціальних, юридичних, внутрішньодержавних та міжнародних гарантій прав і свобод людини і громадянина. Стає дієвим у взаємодоповненні та спільній роботі [253]; системою загальних (політичних, економічних, духовних та ін.) і спеціально юридичних засобів та інститутів, спрямованих на створення умов для реалізації прав людини, а також забезпечення їх всебічної охорони та захисту від порушень [254, с. 456]; системою засобів і чинників, за допомогою яких реалізуються права і свободи особи та їх охорона відповідними зобов'язаними суб'єктами державної влади, а в разі порушення — їх захист і відновлення [255].

Цікавою є думка Л. Ярмол, що на забезпечення прав людини спрямовані різні соціальні засоби, які в сукупності становлять соціальний механізм забезпечення прав людини. Він, у свою чергу, охоплює такі механізми: міжнародний механізм забезпечення прав людини; юридичний (внутрішньодержавний) механізм забезпечення прав людини; механізм забезпечення прав людини за допомогою інших соціальних засобів (моральних, релігійних тощо). Під юридичним механізмом забезпечення прав людини Л. Ярмол розуміє систему ефективних юридичних засобів (гарантій) реалізації, охорони та захисту прав людини, закріплених у нормативно-правових актах та в інших джерелах права, а також засобів, за допомогою яких формується правосвідомість людини [256].

Розглядаючи механізм забезпечення прав і свобод людини і громадянина М. Савенко наголошує, що основу цього механізму становлять правові принципи, норми (юридичні гарантії), а також умови і вимоги діяльності органів влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, громадян, які в сукупності забезпечують дотримання, реалізацію і захист прав та свобод громадян. Автор вважає, що це система взаємопов'язаних конституційних норм, які закріплюють основні права та свободи громадян і встановлюють гарантії їх реалізації, а також

систему органів державної влади, місцевого самоврядування, інших інституцій держави, які забезпечують, охороняють і захищають основні права та свободи громадян [257, с. 74]. Механізм забезпечення прав і свобод включає заходи зі створення умов для здійснення прав і свобод, їхньої реалізації. Механізм забезпечення прав і свобод охоплює заходи політичного, економічного, організаційно-технічного, адміністративного, соціально-психологічного, юридичного характеру, які в сукупності дозволяють успішно реалізувати права і свободи. Складовою механізму забезпечення прав і свобод є гарантії, які сприяють реалізації прав і свобод [258].

Значні зусилля для всебічного дослідження цього правового явища докладають не лише спеціалісти із загальної теорії держави і права, а й фахівці галузевих наук, зокрема адміністративно права.

Механізм адміністративно-правового забезпечення прав і свобод особи, на думку І. Ієрусалімової й Г. Тимчик, являє собою комплексну систему закріплених законом адміністративно-правових засобів, що застосовуються органами державної влади з метою забезпечення адміністративних прав, свобод та інтересів осіб, надання їм допомоги в реалізації та відновленні правового статусу і передбачає у разі необхідності їх звернення до органів державної влади, включаючи суд, а також інші адміністративно-захисні заходи, що здійснюються у випадках, передбачених законодавством [259].

Як вважає Я. Лазур, адміністративно-правовий механізм забезпечення прав і свобод громадян у сфері публічного управління – «це процес діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування щодо створення належних умов реалізації, охорони та захисту прав і свобод громадян від протиправних дій шляхом виконання матеріальних і процесуальних юридичних засобів та способів» [260, с. 17; 261].

Аналіз вищенаведених підходів до розуміння поняття і змісту механізму правового забезпечення прав і свобод людини (особи) дає нам підстави стверджувати, що він є системою взаємопов'язаних складових — інституцій, засобів, заходів, інструментів, що застосовуються під час діяльності органів

публічної влади та інших суб'єктів права влади для створення умов реалізації, охорони та захисту прав людини (особи) із дотриманням юридичних гарантій. Таке розуміння, на нашу думку, є прийнятним й для механізму правового забезпечення найкращих інтересів дитини.

Для формулювання авторського визначення «механізм правового забезпечення найкращих інтересів дитини» проаналізуємо вже наявні підходи його трактування.

Наприклад, існує точка зору про те, що під механізмом захисту прав дитини розуміється система взаємодіючих соціальних та правових засобів, що застосовуються для забезпечення реалізації її прав, тобто це система взаємодіючих засобів соціального та правового захисту прав дитини [262].

М. Сірант зазначає, що механізм правового захисту прав та законних інтересів неповнолітніх являє собою сукупність його складових елементів: правових норм, нормативних актів, правових відносин, індивідуальних актів, правової свідомості та правової культури. А його основою виступає міжгалузевий правовий інститут захисту прав та законних інтересів неповнолітніх [263].

Говорячи про адміністративно-правове забезпечення прав, свобод і інтересів дитини, О. Дручек наголошує на здійсненні уповноваженими органами в межах визначеної законом компетенції за допомогою спеціального адміністративного механізму впливу на суспільні відносини з метою захисту, охорони, відновлення прав, свобод та інтересів дитини, а також профілактики та припинення їх порушень [245].

Досліджуючи механізм адміністративно-правового забезпечення прав і свобод неповнолітніх, Т. Корж-Ікаєва робить висновок, що це сукупність адміністративно-правових заходів, спрямованих на створення відповідних умов для ефективної реалізації, охорони, захисту й відновлення порушених прав і свобод неповнолітніх. Головними його ознаками є: сукупність адміністративно-правових заходів і засобів; система гарантій; відповідні умови реалізації, їх охорона, захист та відновлення; регулювання переважно нормами адміністративного і конституційного права [13, с. 7–8].

Підтримуючи вищенаведені визначення, враховуючи, що забезпечення найкращих інтересів дитини — це дії та рішення, що спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності, під механізмом правового забезпечення найкращих інтересів дитини слід розуміти цілісне, самостійне явище правової системи, що становить комплекс взаємозв'язаних і взаємодіючих елементів — норми права, суб'єкти права, гарантій, правові засоби і заходи, які створюють належні юридичні і фактичні умови для реалізації, охорони та захисту дитиною своїх прав, свобод і інтересів.

Кожне із наведених вище визначень механізму правового забезпечення прав людини, зокрема прав дитини, містить систему певних елементів, які взаємопов'язані між собою та мають єдину загальну мету. Виходячи з цього, Є. Голікова робить висновок, що будь-який механізм має свою внутрішню організовану побудовану структуру, елементи якої знаходяться у взаємозв'язку та підпорядкуванні [264, с. 131].

Досліджуючи структуру механізму правового забезпечення прав людини та механізму правового забезпечення найкращих інтересів дитини, можна зробити висновок про різноманітність думок науковців щодо складових цих механізмів. Дещо позиції дослідників збігаються, а іноді є доповненнями. Наприклад, О. Гришко, І. Бакірова зводять всі складові механізму правового забезпечення прав людини до двох елементів — нормативного та інституційного [265, с. 33; 266]. Нормативною основою механізму забезпечення права людини і громадянина на судовий захист є конституційні норми та конкретизуючі норми поточного законодавства, за допомогою яких здійснюється закріплення загальних, формально визначених правил поведінки, які покликані забезпечити єдиний порядок та стабільність регулювання суспільних відносин у сфері забезпечення права людини на реалізацію, охорону та судовий захист шляхом створення, зміни чи відміни правових норм, визначення сфери їх дії та кола учасників. Інституційний елемент включає діяльність органів державної влади, яка за допомогою своїх владних повноважень забезпечує гарантування, реалізацію, охорону, захист та відновлення

права людини на судовий захист [266].

В. Радзієвська складовими механізму правового забезпечення прав людини вважає гарантії; систему відповідних державних органів, що відповідно охороняють, захищають права і свободи від порушень, а також відновлюють їх у разі порушення; інші правові механізми, через які права і свободи людини і громадянина стають реальними [253].

Акцентуючи увагу на важливості кожного структурного елементу механізму правового забезпечення прав і свобод особи, К. Волинка відносить до останніх: правовий статус особи як юридичну передумову забезпечення прав і свобод, що закріплює у нерозривній єдності права, свободи і обов'язки як нормативно забезпечену можливість користуватись суспільними благами, що опосередковуються ними, та необхідність слідувати певним типам поведінки в інтересах інших осіб, суспільства і держави; нормативно-правові засоби забезпечення прав і свобод особи (юридичні гарантії), що створюють належні юридичні можливості для ефективного здійснення, охорони і захисту прав і свобод особи; загальносоціальні умови забезпечення прав і свобод особи як комплекс соціально-економічних, політичних, культурних та інших умов суспільної життєдіяльності виступають фактичним середовищем здійснення, охорони і захисту прав і свобод [240].

До складовими механізму захисту прав людини, на думку Ю. Сидорчука, є право на захист; форма та спосіб захисту прав; процес та порядок звернення до відповідних органів, установ та організацій. Механізм захисту прав як система характеризується діалектичною взаємозалежністю цілого й частини, кожний елемент якого займає певне місце і здійснює певні функції у ньому. Безперечно, механізм захисту прав повинен бути органічно цілісним та логічно послідовним процесом. Сутність будь-якого механізму захисту прав полягає в послідовності дій людини й досягненню певного результату. Діяльність людини при цьому полягає у відновленні становища, що існувало до порушення конкретного права особи [267, с. 33]. У свою чергу В. Васьковська, серед структурних елементів механізму забезпечення прав і свобод людини, у тому числі й дитини, виділяє: а) юридичні передумови

забезпечення прав на безпеку (тобто наявність у неї правового статусу); б) нормативно-правові засоби забезпечення права на безпеку (вони становлять собою юридичні гарантії); в) загальносоціальні умови реалізації, охорони, захисту права на безпеку (фактичне соціальне макросередовище, у якому здійснюється забезпечення права на безпеку) [268].

Основними елементами механізму забезпечення прав і свобод людини Я. Лазур вважає: а) норму права; б) правовідносини; в) принципи прав і свобод громадян; г) стадії їх забезпечення; д) гарантії здійснення прав і свобод громадян; е) юридичні факти; є) акти застосування норм права. Крім того, науковець виокремлює функціональні складники вказаного механізму, до яких належать правова свідомість та правова культура, юридичні факти, законність, акти тлумачення та акти застосування норм права, які не є обов'язковими елементами зазначеного механізму, однак значним чином впливають на його ефективність [260, с. 7, 17].

Зважаючи на викладене вище, на нашу думку, механізм правового забезпечення найкращих інтересів дитини складається з наступних елементів:

- акти міжнародного права та національного законодавства;
- суб'єкти права, що наділені відповідними повноваженнями у сфері прав дитини (органи публічної влади, міжнародні та неурядові організації);
- принципи забезпечення найкращих інтересів дитини;
- гарантії (організаційно-правові дії, заходи, форми);
- ресурси (кадрове, інформаційне, матеріальне, технічне забезпечення тощо).

На нашу думку, в межах цього підрозділу буде доцільно надати коротку характеристику кожному із зазначених елементів.

Сьогодні українське суспільство вже відчуває, що поступово становиться частиною європейської спільноти, її цінностей. Однією із основних характеристик сучасного суспільного життя є глибокі інтеграційні процеси, які охоплюють різні сфери. Посилення міграційних процесів, глобалізація породжують виникнення правовідносин, що виходять за межі правової системи однієї держави, але потребують правового регулювання. Кордони внутрішньої юрисдикції держав вже не є незмінними, держави дозволяють міжнародно-правове регулювання питань,

які традиційно вважалися такими, що стосуються лише внутрішньодержавних відносин. Одним з основних компонентів державної політики України у сфері захисту дитинства є удосконалення нормативно-правової бази, у тому числі, імплементація норм міжнародного права. Результатом цієї діяльності є те, що на сьогодні Україна є учасницею цілого ряду міжнародних документів у сфері забезпечення прав дитини [269].

Свідченням наміру України забезпечувати реалізацію, охорону та захист прав дитини є, серед іншого, постійна робота заінтересованих органів влади з підготовки пропозицій про приєднання України до міжнародних договорів у сфері забезпечення прав дитини.

Таким чином, законодавство у сфері забезпечення прав дитини, зокрема найкращих інтересів дитини, — це поєднання, тісний взаємозв'язок норм міжнародного права та актів національного законодавства.

Першим кроком у цьому напрямку була ратифікація Україною ще 27 лютого 1991 р. (набуття чинності 27 вересня 1991 р.) Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 р. [28], яка є основним документом, що визначає правові стандарти у сфері захисту прав дитини.

Важливе значення має ратифікація низки міжнародних договорів у сфері сімейного права, розроблених в рамках Ради Європи і Гаазької конференції з міжнародного приватного права, що дозволяють вирішувати практичні питання, які стосуються здійснення прав дітей, регулюють відносини батьків і дітей, як матеріальні, так і особисті. Зокрема щодо цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей [37], про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей; про контакт з дітьми; про стягнення аліментів за кордоном; про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми; про усиновлення тощо.

Крім того, Україна вже не лише приєднується до чинних Конвенцій, але й бере активну участь у розробці нових міжнародних інструментів у сфері сімейного права як, наприклад Європейської конвенції з усиновлення (переглянутої),

Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення, Конвенції про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших форм сімейного утримання.

Зазначені Конвенції після надання згоди на їх обов'язковість Верховною Радою України відповідно до статті 9 Конституції України [183] стають частиною національного законодавства України.

Українське законодавство у сфері забезпечення найкращих інтересів дитини складається з Конституції України [183];

законів — Закон України «Про охорону дитинства» [48], Сімейний кодекс України [9], Цивільний кодекс України [8], Кодекс України про адміністративні правопорушення [270], Кримінальний кодекс України [271], [128];

підзаконних нормативно-правових актів — постанов Кабінету Міністрів України — «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» від 24 вересня 2008 р. № 866 [272], «Про затвердження Порядку повернення до України позбавлених батьківського піклування дітей, які є громадянами України» від 23 квітня 2003 р. № 569 [273], «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми» від 27 грудня 2001 р. № 1751 [274] тощо; наказів профільних міністерств — наказ Міністерства соціальної політики України «Про затвердження форми Заяви про призначення усіх видів соціальної допомоги, компенсацій та пільг» від 21 квітня 2015 р. № 441 [275], «Про ведення банку даних про дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, і сім'ї потенційних усиновлювачів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів» від 28 грудня 2015 р. № 1256 [276];

Окремо слід розглядати роз'яснення Міністерства юстиції України — «Принципи та положення Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянутої)» від 20 квітня 2011р. [277], «Щодо змін у законодавстві у зв'язку з ратифікацією Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянутої)» від 14 квітня 2011р. [278]; судових рішеннях; постановах Пленуму Верховного Суду [279]; узагальненнях Верховного Суду [280].

Забезпечення найкращих інтересів дитини безпосередньо відбувається за

безпосередньої активної участі суб'єктів права, що наділені відповідними повноваженнями. Зазначених суб'єктів науковці класифікують за різними критеріями: міжнародні (урядові, неурядові) та вітчизняні (органи державної влади загальної та спеціальної компетенції) [281, с. 101]; державні та недержавні [282, с. 53].

До національних суб'єктів забезпечення найкращих інтересів відносяться органи державної влади (загальної компетенції, для яких захист прав дитини є одним з напрямків роботи (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Президент України); спеціальної компетенції, які й створені саме для того, щоб забезпечувати реалізацію, охорону та захист прав дитини (Уповноважений Президента України з прав дитини, центри соціально-психологічної реабілітації дітей, уповноважені підрозділи органів Національної поліції, підрозділи ювенальної превенції органів Національної поліції, Міжвідомча координаційна рада з питань правосуддя щодо неповнолітніх тощо), місцевого самоврядування, а також недержавні органи (формування, організації), які не наділені державно-владними повноваженнями у сфері захисту прав дитини, але були створені спеціально для реалізації, охорони та захисту її прав (Ла Страда – Україна, громадська організація Всеукраїнська фундація «Захист прав дітей», Громадська організація «MART», Українська мережа за права дитини) та громадськість [281, с. 101; 249].

Місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування відповідно до їх компетенції, визначеної законом, забезпечують: проведення державної політики у сфері охорони дитинства, розроблення і здійснення галузевих та регіональних програм поліпшення становища дітей, підтримки сімей з дітьми, вирішення інших питань у цій сфері; розвиток мережі навчальних закладів, закладів охорони здоров'я, соціального захисту, а також позашкільних навчальних закладів, діяльність яких спрямована на організацію дозвілля, відпочинку і оздоровлення дітей, зміцнення їх матеріально-технічної бази; вирішення питань щодо забезпечення прав дітей, встановлення опіки і піклування, створення інших передбачених законодавством умов для виховання дітей, які внаслідок смерті батьків, позбавлення батьків батьківських прав, хвороби батьків чи з інших причин

залишилися без батьківського піклування, а також для захисту особистих і майнових прав та інтересів дітей тощо [48].

У порядку, встановленому законодавством, трудові колективи, благодійні та інші громадські організації, фізичні особи можуть брати участь у забезпеченні реалізації заходів з охорони дитинства, поліпшення становища дітей, створення розвиненої системи сімейних форм виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, та патронату над дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, розвитку послуг з підтримки батьків або осіб, які їх замінюють, заходів, спрямованих на забезпечення відповідних умов для виховання, освіти, всебічного гармонійного культурного і фізичного розвитку дитини. Держава сприяє трудовим колективам, громадським та благодійним організаціям, іншим об'єднанням громадян та фізичним особам у їх діяльності, спрямованій на поліпшення становища дітей, охорону їх прав та інтересів, заохочує розвиток усіх форм благодійності, патронату і спонсорства щодо дітей шляхом надання податкових, інвестиційних, митних, кредитних та тарифних пільг у порядку, встановленому законами України [48].

Закріплені в законі права, свободи та інтереси дитини реалізуються під впливом різноманітних факторів, в тому числі гарантій забезпечення найкращих інтересів дитини. Саме гарантії спрямовані на забезпечення безперешкодного вчинення дітьми різноманітних вольових дій у різних сферах життєдіяльності шляхом створення необхідних умов для перетворення закріплених в нормативно-правових актах прав і свобод дитини з потенційних можливостей в реальну практику суспільних відносин [266; 240]. Відповідно, гарантії можна вважати чинниками, що не лише впливають на процес реалізації прав дитини, а й прискорюють реалізацію дітьми законодавчо передбачених можливостей. Всі юридичні гарантії об'єднує єдине призначення, яке полягає у забезпеченні безперешкодної реалізації прав дитини [283, с. 274–275].

Ми погоджуємося із думкою Н. Коломоєць, яка розуміє під юридичними гарантіями забезпечення прав дитини сукупність нормативно закріплених організаційно-правових дій, заходів та форм, що перебувають у єдності та

утворюють механізм правового впливу, за допомогою якого держава забезпечує реалізацію, охорону та захист прав дитини [281, с. 125–126].

У зв'язку із цим в актах міжнародного права та законодавства про охорону дитинства можна побачити низку організаційно-правових дій, заходів, що мають вживати уповноважені органи в сфері забезпечення найкращих інтересів дитини, у відповідних формах діяльності.

Основним спеціалізованим законодавчим актом, що регулює правовідносини у сфері реалізації, охорони та захисту прав дитини в Україні, є Закон України «Про охорону дитинства» [48], серед завдань якого як частини законодавства про охорону дитинства, є розширення соціально-правових гарантій дітей з метою захисту прав та законних інтересів дитини в Україні. Аналіз положень Закону України «Про охорону дитинства» [48] дозволяє зробити висновок, що поряд із закріпленням права дитини передбачені гарантії його реалізації, охорони чи захисту.

Так, законодавець регламентує, що держава гарантує дитині право на охорону здоров'я, безоплатну кваліфіковану медичну допомогу в державних і комунальних закладах охорони здоров'я, сприяє створенню безпечних умов для життя і здорового розвитку дитини, раціонального харчування, формуванню навичок здорового способу життя; кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності. Дисципліна і порядок у сім'ї, навчальних та інших дитячих закладах мають забезпечуватися на принципах, що ґрунтуються на взаємоповазі, справедливості і виключають приниження честі та гідності дитини; держава гарантує матеріальну допомогу на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням, у дитячих будинках сімейного типу і прийомних сім'ях у порядку, встановленому законодавством України. Держава гарантує працевлаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, після повернення їх з дитячих закладів, від опікунів чи піклувальників, з дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей, закінчення навчання в державних та комунальних навчальних закладах; дітям, які постраждали внаслідок стихійного лиха, техногенних аварій, катастроф, гарантується першочергове і невідкладне відселення з небезпечної зони, надання кваліфікованої безоплатної медичної

допомоги, пенсійного, соціального та іншого забезпечення, компенсацій за втрачене або пошкоджене майно та житло, вживаються заходи щодо сприяння возз'єднанню з членами сім'ї тощо.

Аналіз положень Конвенції про права дитини [28] дозволяє виділити певні заходи, що мають вживатися уповноваженими органами в межах своїх повноважень, для правового забезпечення найкращих інтересів дитини: законодавчих, адміністративних, соціальних, просвітніх та інших заходів; на національному, двосторонньому та багатосторонньому рівнях всіх необхідних заходів щодо відвернення викрадень дітей, торгівлі дітьми чи їх контрабанди в будь-яких цілях і в будь-якій формі. Зокрема, відповідно до ст. 24 Конвенції про права дитини [28] держави-учасниці домагаються повного здійснення цього права, зокрема, вживають заходів щодо: зниження рівня смертності немовлят і дитячої смертності; забезпечення надання необхідної медичної допомоги та охорони здоров'я всіх дітей з приділенням першочергової уваги розвитку первинної медико-санітарної допомоги; боротьби з хворобами і недоїданням, у тому числі в межах первинної медико-санітарної допомоги, шляхом, поряд з іншим, застосування легкодоступної технології та надання достатньої кількості поживного продовольства та чистої питної води, беручи до уваги небезпеку і ризик забруднення навколишнього середовища; надання матерям належних послуг по охороні здоров'я у допологовий і післяпологовий періоди; забезпечення інформацією всіх прошарків суспільства, зокрема батьків і дітей, щодо здоров'я і харчування дітей, переваги грудного годування, гігієни, санітарії середовища перебування дитини і запобігання нещасним випадкам, а також доступу до освіти та підтримки у використанні цих знань; розробки превентивних заходів з охорони здоров'я, керівництва для батьків та навчання і послуг з планування сім'ї.

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про охорону дитинства» [48] система заходів щодо охорони дитинства в Україні включає: визначення основних правових, економічних, організаційних, культурних та соціальних засад щодо охорони дитинства, удосконалення законодавства про правовий і соціальний захист дітей, приведення його у відповідність з міжнародними правовими нормами

у цій сфері; забезпечення належних умов для гарантування безпеки, охорони здоров'я, навчання, виховання, фізичного, психічного, соціального, духовного та інтелектуального розвитку дітей, їх соціально-психологічної адаптації та активної життєдіяльності, зростання в сімейному оточенні в атмосфері миру, гідності, взаємоповаги, свободи та рівності; проведення державної політики, спрямованої на реалізацію цільових програм з охорони дитинства, підтримки виробництва дитячого харчування, у тому числі первинного виробництва, надання дітям пільг, переваг та соціальних гарантій у процесі виховання, навчання, підготовки до трудової діяльності, заохочення наукових досліджень з актуальних проблем дитинства; встановлення відповідальності юридичних і фізичних осіб (посадових осіб і громадян) за порушення прав і законних інтересів дитини, заподіяння їй шкоди; створення умов для забезпечення наявності на ринку в достатній кількості дитячого харчування, що відповідає вимогам законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів, у тому числі шляхом запровадження пільгового кредитування та/або оподаткування операторів ринку харчових продуктів, митного та/або тарифного регулювання.

Забезпечення найкращих інтересів дитини здійснюється уповноваженими суб'єктами права, зокрема органів публічної влади, у відповідних формах. Саме правильний вибір уповноваженими суб'єктами у сфері забезпечення найкращих інтересів дитини форм діяльності створює належні умови для щодо забезпечення найкращих інтересів дитини — реалізації, охорони та захисту прав, свобод та інтересів дитини, підвищити ефективність діяльності відповідних суб'єктів. Основними формами діяльності уповноважених суб'єктів у сфері забезпечення найкращих інтересів дитини є правова та організаційна. Правова та організаційна форми реалізації правоохоронної функції держави є взаємодоповнюючими та взаємозалежними: без належної реалізації однієї форми неможливо досягти позитивних результатів, що очікуються від іншої, та навпаки. Прикладом поширеної правової форми діяльності органів публічної влади у сфері забезпечення найкращих інтересів дитини є видання підзаконного нормативно-правового акту, що містить конкретні приписи та зобов'язання, які потрібно виконати з метою

забезпечення реалізації, охорони чи захисту прав дитини (Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми» від 27 грудня 2001 р. № 1751 [274]). Серед неправових форм діяльності органів публічної у сфері забезпечення найкращих інтересів дитини влади можна виділити організаційні дії (проведення нарад, зборів, обговорень, розробка програм, проведення прес-конференцій тощо); матеріально-технічні операції (діловодство, складання довідок, звітів тощо) (забезпечення функціонування єдиної інформаційно-аналітичної системи соціального захисту та соціального обслуговування дітей Міністерством соціальної політики України).

Переходячи до розгляду ресурсів (кадрове, інформаційне, матеріальне, технічне забезпечення тощо) як елементу механізму правового забезпечення найкращих інтересів дитини, незважаючи на його допоміжний характер, не можна вважати другорядним. Без належного впорядкування кожної його складової неможливо забезпечити повноцінне функціонування усього механізму правового забезпечення найкращих інтересів дитини.

Важливе місце в ресурсному забезпеченні посідають кадрові питання, оскільки саме від якісного складу уповноважених суб'єктів у сфері забезпечення найкращих інтересів дитини залежить ефективність реалізації, охорони та захисту прав дитини. Наприклад, у керівних принципах Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей [284] зазначається, що всі фахівці, які працюють з дітьми і для дітей, повинні отримувати необхідну міждисциплінарну підготовку з питань прав і потреб дітей різних вікових груп, а також щодо процедур, які адаптовані до них. Фахівці, які мають безпосередній контакт з дітьми, також повинні бути навчені спілкуватися з ними в будь-якому віці та стадії розвитку, а також з дітьми, які знаходяться в умовах особливої вразливості. При повній повазі права дитини на приватне та сімейне життя, слід заохочувати тісну співпрацю між різними фахівцями для отримання повного розуміння дитини, а також оцінки його / її правового, психологічного, соціального, емоційного, фізичного та пізнавального стану. Повинні бути створені загальні рамки оцінки для професіоналів, які працюють з дітьми (наприклад, юристів, психологів, лікарів,

поліцейських, співробітників імміграційних органів, соціальних працівників та посередників) під час розглядів або заходів, які стосуються або впливають на дітей, для забезпечення необхідної підтримки тих, хто приймає рішення, дозволяючи їм найкращим чином служити інтересам дітей в даному випадку. При реалізації міждисциплінарного підходу, професійні правила про конфіденційність повинні бути дотримані. Яскравим прикладом такої співпраці є впровадження в Україні моделі «Барнакус» для захисту дітей –постраждалих від насильства.

Інформаційна складова діяльності уповноважених суб'єктів у сфері забезпечення найкращих інтересів дитини є одним із критеріїв ефективного забезпечення реалізації, охорони та захисту прав дитини. Інформаційне забезпечення передбачає організацію цілеспрямованих масивів інформації та інформаційних потоків, яка включає збирання, зберігання, опрацювання і передавання інформації з метою аналізу одержаних результатів для підготовки, обґрунтування і прийняття управлінських рішень [285]. Говорити можна також і про ведення уповноважених суб'єктів у сфері забезпечення найкращих інтересів дитини державних реєстрів — Реєстр дітей Києва, Державний реєстр майнових об'єктів оздоровлення та відпочинку дітей, Реєстр психологів, навчених працювати з дітьми, які постраждали від насильства (базі та силами Координаційного Центру з надання безоплатної правової допомоги); чат-ботів — «Дитина не сама», «#ПраваРухають» тощо.

Що стосується матеріально-технічного та фінансового забезпечення, то завдяки правильно побудованому механізму їх надання створюються необхідні умови для досягнення поставленої мети в ході реалізації правоохоронної функції держави. Даний вид ресурсного забезпечення включає в себе фінансові ресурси (централізовані та децентралізовані); матеріальні ресурси: будівлі; територію; забезпечуючу господарську структуру; соціальні структури; спортивні установи; меблі; інвентар; будматеріали; канцтовари; пальне; запчастини; формений одяг; технічні ресурси (комп'ютери та іншу оргтехніку, спецтехніку, засоби зв'язку) тощо [286].

Таким чином, слід наголосити, що налагодження ефективної взаємодії усіх

елементів механізму правового забезпечення найкращих інтересів дитини дозволить забезпечити його ефективність дієвість, прозорість та відкритість.

Підбиваючи загальні підсумки, слід констатувати, що механізм правового забезпечення найкращих інтересів дитини завжди перебуває у динаміці, оскільки поява нових суспільних відносин за участі дитини вимагає від уповноважених суб'єктів у сфері прав дитини постійно створювати нові, вдосконалювати існуючі, умови для реалізації, охорони, захисту прав дитини, в тому числі шляхом прийняття (зміни, скасування) правових норм, зміни форм та методів своєї діяльності тощо. у зв'язку із чим до завдань механізму правового забезпечення найкращих інтересів дитини слід віднести упорядкування суспільних відносин за участі дитини, зокрема через створення та вдосконалення відповідної нормативно-правової бази; розроблення основних засад (стратегії) державної політики у сфері забезпечення найкращих інтересів дитини та їх впровадження.

Відповідно до наведених основних доктринальних підходів до розуміння сутності досліджуваної нами правової категорії, на нашу думку, механізм правового забезпечення найкращих інтересів дитини слід розуміти як багатоаспектне явище правової дійсності, що має власне місце в правовій системі, зміст та структуру, що становить комплекс взаємозв'язаних і взаємодіючих елементів — акти міжнародного права та національного законодавства; суб'єкти права, що наділені відповідними повноваженнями у сфері прав дитини (органи публічної влади, міжнародні та неурядові організації); принципи забезпечення найкращих інтересів дитини; гарантії (організаційно-правові дії, заходи, форми); ресурси (кадрове, інформаційне, матеріальне, технічне забезпечення тощо).

3.2. Сучасна роль міжнародно-правових інститутів у забезпеченні найкращих інтересів дитини

У 1919 р. британська соціальна реформаторка Е. Джебб разом зі своєю сестрою Д. Бакстон заснувала у м. Лондон (Великобританія) громадську організацію

«Врятуйте дітей» для допомоги німецьким та австрійським дітям, які постраждали від час Першої світової війни. Згодом ця організація почала відкривати свої представництва в інших країнах і 1920 року за підтримки Міжнародного комітету Червоного Хреста набула статусу міжнародного фонду. На підставі проєкту Еглантайн Джебб Генеральна Асамблея Ліги Націй 26 вересня 1924 р. прийняла *Декларацію прав дитини* [287, с. 346].

Особливе значення для становлення міжнародно-правового механізму захисту прав дитини, зокрема забезпечення її найкращих інтересів має діяльність *Міжнародної організації праці (МОП)*, що була створена у 1919 р. у межах Ліги Націй як спеціалізована установа цієї організації, а з 1946 р. є спеціалізованою установою ООН.

Міжнародна організація праці (МОП) стала першою серед міжнародних міжурядових організацій, що почала приймати в межах своєї компетенції спеціальні міжнародно-правові акти в сфері захисту трудових прав дітей (охорона праці, медичний огляд, соціальне страхування і забезпечення тощо), що також у певній мірі зводилися до забезпечення найкращих інтересів дитини на виробництві.

Показовим доробком світової спільноти у сфері викорінення дитячої праці є включення відповідних положень у *Декларацію Міжнародної організації праці* [288]. У ній, зокрема, йдеться про основні принципи, права та механізми відповідної політики у сфері праці дітей. Обґрунтовано тезу, відповідно до якої дитяча праця є серйозною загрозою сталому економічному та соціальному розвитку держав (п. 2 Декларації) [288].

Ефективною є реалізація *Міжнародної програми викорінення найгірших форм дитячої праці (МОП-ІПЕК)*, яка була започаткована у рамках Міжнародної організації праці у 1992 році [289, с. 5]. Метою програми МОП-ІПЕК є поступове викорінення дитячої праці в усьому світі за особливої уваги на першочерговій ліквідації таких найгірших форм, як рабство, примусова праця, торгівля, боргова кабала, кріпосництво, проституція, використання дітей у збройних конфліктах, а також різні форми небезпечних та експлуатаційних робіт. Програма пропонує технічну підтримку країнам з метою заохочення політичної й законодавчої

реформи та вжиття конкретних заходів щодо викорінення дитячої праці, і передусім найгірших її форм. У рамках МОП–ІПЕК проводяться міжнародні та національні кампанії, покликані змінити ставлення суспільства, сприяти ратифікації та ефективному застосуванню конвенцій МОП з дитячої праці. Програма здійснює фундаментальні й прикладні дослідження, аналітичну роботу, оцінювання проєктів, вона є глобальним центром інформації з питань дитячої праці та законодавчої експертизи.

Підґрунтям діяльності Міжнародної програми викорінення найгірших форм дитячої праці (МОП–ІПЕК) є політична воля та зобов'язання урядів держав вирішувати проблеми дитячої праці, ефективне партнерство з організаціями роботодавців та працівників, недержавними організаціями та іншими соціальними структурами для впровадження спеціальних заходів. Від часу заснування Програми МОП–ІПЕК у понад 60 країнах із ситуації праці було вилучено сотні тисяч дітей, в усьому світі істотно підвищився рівень загальної обізнаності щодо проблем дитячої праці [289, с. 5–6].

Україна є однією з країн, що ратифікували Конвенцію МОП № 138 про мінімальний вік для прийому на роботу від 26 червня 1973 р. [290] та Конвенцію МОП № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці про найгірші форми дитячої праці від 17 червня 1999 р. [291] (ратифікована Україною 5 жовтня 2000 р., набула чинності для неї 14 листопада 2000 р. [292]). Приєднавшись до цих Конвенцій та низки інших міжнародних актів, уряд України виявив свої наміри щодо запровадження усіх необхідних заходів для боротьби із дитячою працею на національному рівні, включаючи реформу законодавства та виділення необхідних на це коштів, що відповідає політиці реалізації концепції забезпечення найкращих інтересів дитини.

У червні 2002 року було підписано Меморандум про взаєморозуміння між Міжнародною організацією праці, в особі Міжнародної програми з викорінення найгірших форм дитячої праці (МОП–ІПЕК), та Урядом України [293]. Відповідно до Меморандуму було сформовано Всеукраїнську спостережну раду під егідою Міністерства праці та соціальної політики України, а Міністра призначено

Головою Ради. Всеукраїнська спостережна рада узгоджує основні заходи та стратегічні напрями діяльності Міжнародної програми викорінення найгірших форм дитячої праці (МОП-ІПЕК) в Україні.

Завдяки співпраці України із Міжнародною організацією праці Програма МОП-ІПЕК реалізується в нашій державі за трьома основними стратегічними напрямками, а саме:

1) робота із законодавцями та розробниками політики з метою забезпечення відповідності законодавства, політики та інституційної бази міжнародним зобов'язанням України, а також спрямування державної політики на задоволення особливих потреб дітей, постраждалих від внутрішньої та транскордонної торгівлі з метою сексуальної та трудової експлуатації;

2) у визначених регіонах з великим ступенем ризику проводяться пілотні проєкти, спрямовані на надання безпосередньої допомоги дітям групи ризику та дітям залученим до дитячої праці, підтримку зайнятості серед молоді, посилення спроможності фахівців до соціально-психологічної реабілітації дітей, постраждалих від торгівлі людьми;

3) створення та розбудова бази даних, знань і досвіду на національному й субрегіональному рівні шляхом розробки посібників, рекомендацій, інших методичних матеріалів та сприяння їх розповсюдженню і застосуванню, документування, практичного відпрацювання та поширення найкращого досвіду протидії нелегальній дитячій праці [294, с. 5].

Загалом, слід відзначити, що ключові положення міжнародних документів, прийнятих у рамках Міжнародної організації праці та напрями діяльності Міжнародної програми викорінення найгірших форм дитячої праці (МОП-ІПЕК) орієнтовані на врахування загальнолюдських цінностей суспільного розвитку, зокрема поваги до людської гідності, ідеалів миру, добра, любові до дітей. Втілення цих ідей, по суті, є дороговказом для формування та реалізації відповідної соціальної політики на рівні національних держав щодо забезпечення найкращих інтересів дитини.

Одинадцятого грудня 1946 року на першій сесії Генеральної Асамблеї ООН одностайно було прийняте рішення про створення *Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ)* як спеціалізованої структури ООН. Цей фонд став основним інформаційним джерелом щодо проблем дітей, а також формує пропозиції по вдосконаленню відповідних міжнародно-правових документів у сфері захисту прав дітей. ЮНІСЕФ є світовим лідером із захисту прав та інтересів дітей, який працює у понад 190 країнах і територіях світу заради захисту й підтримки дітей з моменту їх народження і до початку дорослого життя (добробут, безпека та розвиток на довгостроковій основі).

До цілей Фонду відноситься захист та інклюзія дитини, яка передбачає право кожної дитини зростати в безпечному та інклюзивному середовищі [295]. Формування інклюзивного середовища, в якому, перш за все, комфортно кожній дитині, де враховуються її інтереси й потреби свідчить про наміри ЮНІСЕФ забезпечувати найкращі інтереси дитини [296].

Для захисту прав дітей та забезпечення найкращих інтересів дитини (підліткове виховання, розвиток дітей з інвалідністю, дотримання принципу гендерної рівності, забезпечення якісного і корисного харчування, санітарії, формування інклюзивного освітнього середовища, дотримання соціальної політики, застосування інновацій для дітей тощо) ЮНІСЕФ залучає найширше коло тих осіб, які можуть і повинні подбати про майбутнє нових поколінь, активно співпрацюючи з урядами і науковими установами, бізнесом і громадськими організаціями, лікарнями і навчальними закладами, інформуючи про проблеми дітей, пропонуючи перевірені й ефективні рішення, стимулюючи законодавчі зміни тощо [295].

З початку конфлікту на Сході України Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) працює над реалізацією ключових зобов'язань із задоволення гуманітарних потреб дітей, зокрема доступу до освіти, психосоціальної допомоги, води і санітарії, навчання з питань мінної небезпеки, охорони здоров'я матері та дитини, а також послуг для людей, що живуть із ВІЛ/СНІДом [297].

З початку пандемії COVID-19 ЮНІСЕФ підтримує уряд України через доставку вакцин в межах механізму COVAX, зміцнення холодового ланцюга, комунікаційні зусилля задля запобігання COVID-19 в Україні, підтримку освіти та захист прав дітей в умовах пандемії.

З лютого 2022 р. ЮНІСЕФ разом із Міністерством соціальної політики України розпочали багатоцільову програму грошової допомоги для незахищених родин із дітьми, які постраждали через війну та потребують фінансової підтримки [298]. Світова спільнота занепокоєна тим, що війна в Україні створює безпосередню і зростаючу загрозу життю та добробуту 7,5 мільйонів дітей країни. Гуманітарні потреби множаться і неспинно зростають. Багато дітей були вбито, поранено та вважаються зниклими. Зважаючи на ці обставини задля захисту дітей та забезпечення їх найкращих інтересів ЮНІСЕФ постійно працює над розширенням допомоги українським дітям та їх сім'ям [299].

Задля відновлення соціальних послуг для дітей та їх родин, які постраждали від війни в Україні ЮНІСЕФ об'єднав свої зусилля з урядом Німеччини та німецьким Банком розвитку KfW. Таке партнерство ЮНІСЕФ із Німеччиною дозволило Фонду розширити гуманітарне реагування протягом перших тижнів війни та надавати життєво важливу підтримку дітям та їх родинам. Крім того, ЮНІСЕФ збільшив розміри допомоги та перелік послуг у громадах України, доступних для дітей та їх родин, що отримали статус внутрішньо переміщених осіб. Проєкт ЮНІСЕФ з надання інтегрованих послуг гарантує, що численні потреби внутрішньо переміщених дітей та сімей, а також приймаючих громад будуть задоволені на локальному рівні.

Партнерство Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) з урядом Німеччини передбачає, насамперед, забезпечення найкращих інтересів дитини, що включає відновлення освітнього процесу, надання доступу до безпечної води та послуг санітарії та гігієни, а також безперервну роботу системи соціального захисту в Західній та Центральній Україні, у тому числі в Києві. Особлива увага приділяється районам, де проживає найбільша кількість внутрішньо переміщених осіб. Водночас, ЮНІСЕФ тісно співпрацює з муніципалітетами та партнерами, щоб

відновити об'єкти критично важливої та допоміжної інфраструктури, а також надати дітям доступу до навчання та соціальної активності [300].

З метою контролю за дотриманням положень Конвенції про права дитини 1989 р. та Протоколів до неї було створено спеціальний міжнародний орган - *Комітет ООН з прав дитини* (місцезнаходження – м. Женева, Швейцарія).

Комітет ООН з прав дитини складається з вісімнадцяти експертів, що відзначаються високими моральними якостями та визнаною компетентністю в галузі, охоплюваній цією Конвенцією. Членів Комітету обирають на чотири роки держави-учасниці з числа своїх громадян, вони виступають в особистій якості, при цьому приділяється увага справедливому географічному розподілу, а також головним правовим системам.

Держави-учасниці Конвенції про права дитини 1989 року зобов'язані подавати Комітету через Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй доповіді про вжиті ними заходи щодо закріплення визнаних у Конвенції прав та прогрес у забезпеченні найкращих інтересів дитини.

У доповідях, які подаються відповідно до цієї статті, зазначаються фактори і труднощі, якщо такі є, що впливають на ступінь виконання зобов'язань за цією Конвенцією. Доповіді містять також достатню інформацію, з тим щоб забезпечити Комітету повне розуміння дії Конвенції у цій державі.

Доповіді про діяльність Комітету ООН з прав дитини раз на два роки представляються Генеральній Асамблеї ООН через Економічну та Соціальну Раду ООН. Комітет ООН з прав дитини може вносити пропозиції і рекомендації щодо виконання Конвенції, зокрема, що стосується забезпечення найкращих інтересів дитини. Такі пропозиції і рекомендації можуть направлятися будь-якій зацікавленій державі-учасниці і повідомляються Генеральній Асамблеї ООН поряд із зауваженнями держав-учасниць, якщо такі є. Такі зауваження Комітету ООН з прав дитини можуть бути використані у національних судах України через призму п. 11 Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 13 від 19 грудня 2014 р. «Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя», яким

передбачено, що «у разі виникнення труднощів із застосуванням міжнародних договорів України суди при здійсненні правосуддя можуть використовувати акти та рішення міжнародних організацій, спеціалізованих органів, які мають повноваження щодо тлумачення відповідних міжнародних договорів або врегулювання спорів щодо тлумачення» [34].

Питанням захисту прав дитини, зокрема забезпеченню її найкращих інтересів велика увага приділяється у діяльності Європейського Союзу. Так, Європейська комісія ЄС 24 березня 2021 р. схвалила *Стратегію щодо прав дитини* [301], основною метою якої є «побудова найкращого можливого життя дітей у Європейському Союзі та в усьому світі».

Прийнявши цю першу комплексну Стратегію щодо прав дитини 2021 р., Комісія бере на себе зобов'язання поставити дітей та їхні найкращі інтереси в центр політики ЄС через свої внутрішні та зовнішні дії та відповідно до принципу субсидіарності. Ця стратегія має на меті об'єднати всі нові та існуючі законодавчі, політичні та фінансові інструменти ЄС в одній комплексній структурі

Стратегія передбачає серію цільових дій у наступних тематичних сферах, кожна з яких визначає пріоритети дій ЄС у захисті прав дітей і забезпеченні їх найкращих інтересів на найближчу перспективу, а саме: участь у політичному та демократичному житті; соціально-економічна інтеграція, охорона здоров'я та освіта (боротьба з дитячою бідністю, сприяння створенню інклюзивних та дружніх до дітей суспільств, систем охорони здоров'я та освіти); боротьба з насильством над дітьми та забезпечення захисту дітей; правосуддя, дружнє до дітей; цифрове та інформаційне суспільство (діти можуть безпечно орієнтуватися в цифровому середовищі та використовувати його можливості); глобальний вимір (підтримка, захист, розширення можливостей дітей у всьому світі, у тому числі під час криз і конфліктів); впровадження дитячої перспективи в усі дії ЄС [301].

3.3. Своєрідність національної правової політики та правозахисної системи у забезпеченні найкращих інтересів дитини

На сьогодні існує декілька підходів щодо визначення поняття «правова політика держави». Так, розрізняють правову політику держави у широкому та вузькому розумінні; у теоретичному та практичному вимірі; діяльнісну, ідеологічну та як частина державної політики.

В енциклопедичній літературі правова політика держави виокремлюється у широкому розумінні як політика держави, заснована на праві; у вузькому значенні – це державна політика у правовій сфері суспільного життя [302, с. 49; 303].

Науковці І. Жаровська, Н. Харченко, О. Оболенський, С. Лукін виокремлюють правову політику у теоретичному та практичному вимірі [303; 304, с. 115]. Якщо розглядати правову політику держави у теоретичному вимірі, на думку авторки, — це програми та напрями діяльності, сукупність засобів і методів досягнення правових цілей держави; правова ідеологія держави, що включає в себе ідеї, теорії, концепції, доктрини, стратегії, програми тощо, закріплені здебільшого у формі нормативно-правових актів. У свою чергу, правовою політикою у практичному аспекті є багатоманітна діяльність суб'єктів нормотворення, спрямована на вирішення конкретних завдань, таких як вдосконалення юридичної системи, підвищення ефективності правового регулювання, створення нормативно-правової бази реформ; зміцнення законності і правопорядку; боротьба зі злочинністю; забезпечення прав і свобод громадян, посилення їх гарантій; формування належної правосвідомості та правової культури суспільства, законослухняної особистості тощо [303; 305, с. 107]; відносно стабільна, організована та цілеспрямована діяльність уряду щодо певної проблеми або предмета розгляду, яка здійснюється ним безпосередньо або опосередковано через уповноважених агентів і впливає на життя суспільства [306, с. 12]; діяльність держави по здійсненню ефективного правового впливу на всі сфери суспільного життя [304, с. 115].

Систематизуючи розуміння «правової політики», О. Руднева, О. Ярмиш зазначають, що нині термін «правова політика» має три інтерпретації: діяльнісну – правова політика розглядається як науково обґрунтована і послідовна діяльність

державних і муніципальних органів зі створення ефективного механізму правового регулювання держави [307, с. 20]; ідеологічну – комплекс ідей, заходів, завдань, програм, настанов, що реалізуються у сфері права і завдяки праву [308, с. 62]; сукупність ідей стратегічного характеру, що має на меті удосконалення нормативної бази за допомогою формування конкретної концепції юридичного впливу, правового регулювання суспільних відносин шляхом формування повноцінної й ефективної правової системи держави з використанням всієї системи правових засобів; сукупність ідей стратегічного характеру, що вироблені органами державної влади та органами місцевого самоврядування за участі інститутів громадянського суспільства і втілені у конкретні програми розвитку правового життя суспільства та держави [309, с. 50]; у третьому варіанті правова політика сприймається як частина державної політики. Українською важливо зазначити, що здійснювана у державі правова політика визначається типом праворозуміння [310, с. 8].

Як специфічну міжгалузеву правову категорію розглядає правову політику держави Н. Железняк, зазначаючи при цьому, що така політика визначає ґрунтовані на загальних та специфічних закономірностях розвитку національної правової системи принципи, стратегічні напрямки та шляхи створення і реалізації правових норм, спрямована на зміцнення режиму законності та безпеки, формування у громадян розвиненої правової культури, здатності використовувати правові засоби для задоволення своїх інтересів, захисту прав та свобод і одночасно є статичним елементом правової системи [311, с. 11]. На думку науковця, саме таке поняття правової політики дає змогу розглядати її не тільки в сукупності всіх правових явищ - елементів правової системи, а й у взаємовпливі та взаємодії, тобто дозволяє аналізувати право в цілому, оскільки право є не тільки основою правової політики, а й засобом її здійснення.

Через сутнісні елементи правову політику розглядає О. Шмоткін, зазначаючи, що це, по-перше, система правових ідей, дій, відносин, суб'єктів правової політики; по-друге, формування (прищеплення, розвиток правових інтересів у громадян), формулювання (зовнішнє відображення правових інтересів у вигляді концепцій), реалізація правових інтересів; по-третє, спрямованість на

задоволення життєво важливих правових інтересів сильних соціальних груп (народу, нації, етносу, партії тощо) [308, с. 62].

В. Селіванов визначає правову політику як державну політику організації і управління сукупністю сфер суспільних відносин задля досягнення на основі права легітимними засобами загального блага, задоволення публічних інтересів (з урахуванням приватних інтересів), вирішення певних конкретних завдань, зумовлених реальними актуальними загальносуспільними, публічними (властивими і державі, і народу) потребами та інтересами [312, с. 9].

Правова політика держави – це правова програма її діяльності, що ґрунтується на системі сучасних правових цінностей, принципів, теорій, концепцій і спрямована на вдосконалення правової системи, проведення правових реформ, підтримання правопорядку, забезпечення збалансованості взаємних прав, обов'язків і відповідальності держави, суспільства, особи. Правова політика держави є різновидом і складовою частиною єдиної соціальної політики держави поряд з економічною, зовнішньоекономічною, бюджетною, податковою, митною, монетарною, антиінфляційною, інноваційною тощо. Без такого зв'язку неможливо реалізувати різноманітні завдання і функції держави.

Визнаючи правову політику самостійним політико-правовим феноменом, О. Минькович-Слободяник розглядає останню у декількох аспектах: по-перше, як самостійний вид політики (має власну суверенну структуру, зароджується і діє виключно у сфері права; виявляється у формуванні нормативно-правової бази держави, в правотворчій діяльності), по-друге, як обов'язкову складову будь-якої державної політики («присутня» в будь якій політиці, реалізуючи її за допомогою права; проявляється у юридичному забезпеченні усіх інших видів державної політики, правовому регулюванні й правозастосуванні) [313, с. 21].

Аналізуючи зазначені підходи, доходимо висновку, що з огляду на чинне законодавство у сфері правового забезпечення найкращих інтересів дитини під правовою політикою держави у цій сфері слід розуміти діяльність уповноважених органів публічної влади (державних органів та органів місцевого самоврядування) за участю інститутів громадянського суспільства, міжнародних установ щодо

впровадження цінностей, заходів, які забезпечують функціонування механізму правового забезпечення найкращих інтересів дитини.

Ретроспективний аналіз правової політики держави в сфері захисту прав та благополуччя дітей здійснили М. Кравченко, К. Міщенко [314]. Науковці дослідили історію становлення в Україні державної політики з питань охорони дитинства, захисту прав дітей та їх благополуччя. Проаналізувавши послідовність розроблення й хронологію прийняття найбільш важливих законодавчих актів з означених питань, було виокремлено шість етапів формування і розвитку в Україні державної політики щодо захисту прав дітей: 1) ратифікація Україною Конвенції про права дитини; утворення мережі центрів соціальних служб для молоді для вирішення питання соціально-правового захисту дітей, подолання дитячої бездоглядності, безпритульності та профілактики злочинності; 2) створення Міністерства у справах сім'ї та молоді, Міжвідомчої комісії з питань охорони дитинства; ухвалення перших державних соціальних програм у сфері охорони дитинства (Національна програма «Діти України» на період 1996–2000 років [315]); започатковано підготовку Державних доповідей про становище дітей в Україні [316]; 3) початок реформи державної системи опіки та піклування про дітей (повноваження щодо опіки та піклування були передані від органів управління освітою до служб у справах неповнолітніх (вони діяли як структурні підрозділи в місцевих органах влади), які пізніше були перейменовані у служби у справах дітей); утворення при Міністерстві сім'ї, молоді та спорту Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини, передача функцій ведення справ щодо усиновлення, опіки та піклування службам у справах дітей та новоутвореному Департаменту (раніше опікувались органи освіти); 4) Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини набув статусу урядового органу (починається реформа державної системи опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування); 5) засновано інститут дитячого омбудсмена; Україна стала членом Європейської мережі омбудсменів з прав дітей (ENOC); реалізація Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини»; створено Департамент з усиновлення та захисту прав

дитини як окремий структурний підрозділ Міністерства соціальної політики; запроваджено модель надання державної соціальної підтримки дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування – «гроші ходять за дитиною»; ухвалено документ стратегічного значення для охорони дитинства – Закон України «Про загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року» [317]; 6) подальше формування та вдосконалення державної політики у сфері захисту прав та благополуччя дітей з урахуванням суспільних викликів. Всі зазначені етапи супроводжувалися прийняттям низки відповідних законів України та підзаконних нормативно-правових актів [314].

В Україні наразі функціонує багато державних та недержавних інституцій, що безпосередньо забезпечують найкращі інтереси дитини. Слід констатувати, що чіткий перелік уповноважених суб'єктів правової політики держави у сфері правового забезпечення найкращих інтересів дитини відсутній, тому ми розглянемо певні напрямки діяльності, програмні документи та заходи, що проводяться для забезпечення найкращих інтересів дитини, деяких із цих суб'єктів правової політики.

Слід наголосити, що основні засади охорони дитинства та правову політику держави у сфері прав дитини визначає Верховна Рада України шляхом затвердження відповідних загальнодержавних програм. Проведення відповідно правової політики, розробка і здійснення цільових загальнодержавних програм, поліпшення становища дітей, підтримки сімей з дітьми покладено центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування відповідно до їх компетенції.

Сьогодні інститут дитячого омбудсмена представляє Радник – уповноважений Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації [318; 319; 320]. Необхідність запровадження посади спеціалізованого омбудсмена в інтересах дітей обґрунтовується щонайменше трьома причинами: по-перше, діти через особливості свого психічного і фізичного розвитку вимагають особливого підходу; по-друге, через відсутність життєвого досвіду і певною мірою залежного

становища вони не завжди самостійно можуть захистити свої права і законні інтереси; по-третє, благополуччя та нормальний розвиток дітей визначають майбутнє будь-якої країни [314].

Дитячий омбудсмен працює із власної ініціативи у рамках, визначених законодавством, звертаючи особливу увагу на ту інформацію, яка свідчить про порушення прав або добра дитини. Діяльність дитячого омбудсмена необхідно розглядати у двох площинах: інституційній та індивідуальній. В інституційній площині уповноважений виступає як контролюючий орган щодо інших органів державної влади. У цій сфері уповноважений може звернутися до органів державної влади, організацій або інституцій за поданням пояснень і потрібних інформацій, а також за доступом до актів і документів, в тому числі тих, які містять особисті дані. В інституційній площині робить дії, які мають на меті захистити права або благо дитини і запобігати виникненню порушень в майбутньому. Діяльність може мати також запобіжний характер, хоча він має змогу клопотатися перед відповідними органами про прийняття законодавчої ініціативи або створення та зміну юридичних актів. Усі контрольні дії виконує самостійно і з власної ініціативи. У справах дітей співпрацює із уповноваженим у правах громадян. Проте індивідуальна площина діяльності дитячого омбудсмена стосується заходів, які вживаються в конкретних життєвих справах, які впливають на юридичний стан конкретної дитини. Ця площина є важливою сферою діяльності, хоча потребує реалізації його основних законних завдань. Уповноважений працює заради гарантування дитині повного і гармонійного Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів 130 розвитку, з пошаною її гідності і суб'єктності [321].

Завдяки ініціативі Радниці-уповноваженої Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації, Міністерство соціальної політики України та Міністерства цифрової трансформації України за підтримки Дитячого фонду ООН (UNICEF Ukraine) та «Проекту підтримки Дія», що впроваджується UNDP Ukraine / ПРООН в Україні за підтримки Швеції Embassy of Sweden in Kyiv реалізовано проєкт «Усиновлення: реєстрація кандидатом» [322]. Впровадження цього Проєкту

спрощує процес усиновлення. Відтепер на порталі Дія доступні 5 нових послуг щодо усиновлення, які значно спростять і прискорять цей процес [323]. Один з перших кроків до усиновлення - подання заяви, щоб зареєструватися у кандидати. Раніше ця послуга була доступною тільки офлайн - зараз подати заяву можна онлайн за 30 хвилин, безоплатно, без черг та абсолютно прозоро. Заповнити заяву можна за посиланням <https://diia.gov.ua/.../usinovlennya-reyestraciya-kandidatom>. Співробітники служби у справах дітей перевіряють заяву і завітають до вас додому, щоб переконатися, чи можна там жити дитині. Якщо все добре - усиновлювачів очікує подальша реєстрація на статус кандидата [324].

Заслуговує на увагу План дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021–2023 роки, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 червня 2021 р. № 756-р [80], що містить 95 заходів, які стосуються різних стратегічних напрямів Національної стратегії, зокрема у сфері прав дитини. Серед таких напрямів є розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України законопроекту щодо збільшення віку дитини, з якою мати або інший член сім'ї можуть перебувати під час стаціонарного лікування в закладі охорони здоров'я, з урахуванням психологічного стану дитини; розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України проєкту постанови Кабінету Міністрів України щодо організації інклюзивного навчання в закладах загальної середньої освіти; Розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України проєкту Закону України «Про юстицію, дружню до дитини», а також визначення у процесуальному законодавстві спеціальних процедур щодо здійснення правосуддя стосовно неповнолітніх; розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України законопроекту щодо вдосконалення законодавства з протидії булінгу, зокрема в частині включення до суб'єктного складу учасників булінгу повнолітніх здобувачів освіти; розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України законопроекту щодо запровадження обов'язкової спеціалізації суддів із розгляду справ, що виникають із сімейних правовідносин і стосуються захисту прав та законних інтересів дітей, у місцевих загальних судах та апеляційних судах; розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України законопроекту

щодо соціальної підтримки дітей, які постраждали внаслідок воєнних та збройних конфліктів тощо.

Велику відповідальність у розробці та проведенні правової політики держави, зокрема у сфері правового забезпечення найкращих інтересів дитини, покладено на Міністерство юстиції України та його органи на місцях як основні її генератори і координатори. Від ефективної роботи Міністерства юстиції України залежить організаційне забезпечення планування законопроектної роботи і роботи з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, виконання рішень судів, роботи нотаріату й органів реєстрації актів громадянського стану, розвитку правової інформатизації, здійснення міжнародно-правової співпраці. Так, серед здобутків Міністерства юстиції України є розробка алгоритму дій на випадок, якщо дитина вивезена за кордон з порушенням встановлених правил і є намір батьків її повернути в Україну [325].

У зв'язку із реформуванням територіальних органів Міністерства юстиції у 2016 році було започатковано систему надання безоплатної правової допомоги, що гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел [326; 327; 328]. Із січня 2018 року набрав чинності Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [329], яким внесені зміни до Закону України «Про безоплатну правову допомогу» [328]. Зокрема, розширено коло суб'єктів доступ до безоплатної вторинної правової допомоги, шляхом включення до нього дітей. Отримати безоплатну правову допомогу можуть не лише діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, діти, які перебувають у складних життєвих обставинах та діти, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, а усі діти. Серед порушених питань переважають питання захисту своїх прав, а саме право на належне утримання шляхом стягнення з батька/батьків аліментів на своє утримання на період навчання, позбавлення батьків/батька батьківських прав в зв'язку з ухиленням від виконання батьківських обов'язків, оскарження протоколів про адміністративні правопорушення, складення цивільного позову в рамках кримінального провадження, як потерпілої особи, зменшення шлюбного віку,

здобуття повної цивільної дієздатності, вселення в житло та усунення перешкод користування житлом [330]. Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» [328] діти мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, що видом державної гарантії, що полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя, та включає такі види правових послуг як захист; здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, органах публічної влади, перед іншими особами; консультування та складення документів процесуального характеру.

Система надання безоплатної правової допомоги активно працює з дитячою аудиторією. Зокрема створено власний канал «PravoTok» у додатку TikTok <https://www.tiktok.com/@ualegalaid>, де публікуються короткі мобільні кліпи про права дітей. Беззаперечним є те, що права людини починаються з прав дитини. Дітям набагато складніше, ніж дорослим, захищати свої права. Діти – одна з цільових аудиторій системи безоплатної правової допомоги та становлять певну частину користувачів Facebook-сторінки, акаунту в Instagram, каналів у Telegram, на YouTube [331].

Одну із ключових ролей у впровадженні правової політики держави у сфері правового забезпечення найкращих інтересів дитини відіграє Міністерство соціальної політики України. Так, наказом Міністерства соціальної політики України від 28 грудня 2015 р. № 1256 затверджено Порядок ведення банку даних про дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, і сім'ї потенційних всиновлювачів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів за допомогою Єдиної інформаційно-аналітичної системи «Діти» (єдина організаційно-технічна, інформаційно-аналітична система, призначена для накопичення, зберігання, обліку, пошуку та використання даних про дітей, які залишились без батьківського піклування, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа, дітей, які можуть бути усиновлені, дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, які тимчасово переміщені (евакуйовані) на території України, де не ведуться воєнні (бойові) дії,

або за межі України, кандидатів в усиновлювачі, потенційних опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів, та усиновлювачів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів, патронатних вихователів та Заклади, у Єдиному банку даних) [276].

Міністерство соціальної політики також є координатором Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2017 р. № 526-р [332]. Зазначену Стратегію розроблено з метою зміни існуючої системи інституційного догляду та виховання дітей, яка не відповідає реальним потребам дітей та сімей з дітьми, і створення умов для повноцінного виховання та розвитку дитини в сім'ї. Стратегія базується на таких принципах: безпека і благополуччя дитини є пріоритетом державної політики; забезпечення прав і найкращих інтересів дитини; збереження сім'ї для дитини є головною умовою забезпечення найкращих інтересів дитини та її благополуччя; державою заохочується та підтримується відповідальне батьківство; реформування системи інституційного догляду та виховання дітей проводиться з урахуванням потреб, думки та інтересів кожної дитини; залучення дітей до прийняття рішень, що стосуються їх життя та майбутнього. Прийняття Стратегії стало першим кроком у реформі зі складною назвою «деінституціалізація». Деінституціалізація – це про створення послуг у громаді, допомогу сім'ям у складних життєвих обставинах, щоб вони не віддавали своїх дітей до інституцій, а виховували в сім'ї. Адже безліч досліджень свідчать про шкідливість інтернатів для психічного та інтелектуального розвитку. Особливо, якщо йдеться про маленьких дітей – інтернатні заклади завдають невинної шкоди їхньому мозку [333].

Формуванням і реалізацією державної політики з питань забезпечення прав дітей, у тому числі їх усиновлення, влаштування в інші форми сімейного виховання (опіка, піклування, прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу), дітей, розлучених з сім'єю, та які потребують тимчасового захисту; а також з питань функціонування закладів соціального захисту дітей (центрів соціально-психологічної реабілітації дітей, притулків для дітей, інших закладів);

формуванням та реалізацією державної політики щодо забезпечення житлом дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування здійснює Департамент захисту прав дітей та усиновлення як окремий структурний підрозділ Міністерства соціальної політики [334; 335].

Департаментом прав дітей та усиновлення за підтримки Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) розроблено Концепцію Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року» [336] як орієнтир для всіх органів влади на національному та місцевому рівні та допомога у реалізації міжнародних зобов'язань України щодо захисту прав дітей. В Україні ратифіковано низку міжнародних документів у сфері охорони дитинства, протягом останніх років схвалено понад п'ятнадцять стратегій і різних концепцій, які визначають основні вектори руху нашої держави в різних сферах, у тому числі життя дітей. Заходи, передбачені цими документами, будуть реалізовуватись до 2030 року.

Функції з реалізації правової політики держави, здійснення державного контролю за дотриманням прав дітей покладено на Національну соціальну сервісну службу України як центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра соціальної політики [337]. З питань захисту прав дітей територіальні органи Національної соціальної сервісної служби України проводять інформаційно-роз'яснювальну роботу та консультації з питань застосування законодавства у сфері захисту прав дітей; у сім'ях опікунів, піклувальників, прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу, сім'ях патронатних вихователів; ведуть облік дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, усиновлених дітей, а також дітей, влаштованих до прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, сімей патронатних вихователів, закладів, які здійснюють інституційний догляд і виховання дітей тощо.

Впровадження Концепції Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року»

дозволило удосконалити державну систему захисту прав та інтересів дитини, у тому числі дітей з інвалідністю, створити дружнє до дітей середовище в суспільстві відповідно до міжнародних зобов'язань, забезпечити доступність дітей до всіх видів якісної медичної допомоги починаючи з народження, забезпечити раннє виявлення соціальних проблем, запобігання порушенням прав дитини шляхом удосконалення системи соціальних послуг у територіальних громадах, модернізувати систему захисту прав та інтересів дітей, які вчинили правопорушення, шляхом удосконалення превентивних заходів.

Важливим кроком в сфері захисту дітей під час збройної агресії стало функціонування загальнонаціональної програми «Дитина не сама», запроваджену Офісом Президента України у співпраці із Дитячим фондом ООН UNICEF Ukraine за підтримки Міністерства соціальної політики України. Адже під час воєнного стану процедури всиновлення дітей, позбавлених батьківського піклування, як правило, уповільнюються або припиняються. У Телеграмі у чат-боті «Дитина не сама» зафіксовано понад декілька десятків тисяч звернень з метою тимчасового влаштування дітей. Цей чат-бот, що містить відповіді на актуальні питання з приводу захисту прав дитини в умовах воєнного стану [338].

З 1 серпня 2022 року в Україні запрацював державний портал для розшуку дітей – інформаційна платформа «Діти війни» (<https://childrenofwar.gov.ua/>), яка створена Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України разом з Національним інформаційним бюро за дорученням Офісу Президента України. Це єдина платформа, яка містить зведену та актуальну інформацію про постраждалих внаслідок збройної агресії росії дітей (загиблих, поранених, зниклих безвісти, депортованих), в тому числі, кого розшукали і врятували. Показники постійно оновлюються правоохоронними органами - Офісом Генерального прокурора, Національною поліцією України, Національним інформаційним бюро. Можна також на платформі повідомити про загублену дитину; злочини проти дитини; факт депортації дитини; якщо примусово змінено громадянство та документи дитини; інші порушення прав дітей [339]. Міжнародні конвенції та документи Міжнародного кримінального суду визнають депортацію

воєнним злочином. Україна буде судитися проти російської федерації за фактами так званого «усиновлення викрадених та вивезених українських дітей». Вся інформація злочини російської федерації проти України та маленьких українських громадян акумулюється на порталі «Діти війни».

Постановою Кабінету Міністрів України від 17 березня 2022 р. № 302 [340] утворено Координаційний штаб з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану (далі – Координаційний штаб), що є тимчасовим органом Кабінету Міністрів України, виконує консультативно-дорадчі функції, утворюється для сприяння координації діяльності органів публічної влади у сфері захисту прав дітей в умовах воєнного стану. Основними завданнями Координаційного штабу є координування дій уповноважених органів щодо організації евакуації дітей з небезпечних територій, створення відповідних умов для їх перебування; визначення шляхів і способів вирішення проблем у сфері захисту прав дитини в умовах воєнного стану [340]. Зусиллями Координаційного штабу з питань захисту прав дитини під час воєнного стану було спрощено процедури усиновлення та передачі дітей під опіку. Часто застосовується така форма захисту прав дітей як влаштування під опіку тимчасово — під опіку рідних, до прийомних сімей, будинків сімейного типу, закладів інституційного нагляду [341].

Варто зауважити, що за невеликий період часу функціонування Координаційного штабу завдяки зусиллям представників, які увійшли до його складу, було проведено значний обсяг робіт, а саме: прийнято узгоджені рішення щодо визначення завдань державних органів, залучених до вирішення питань реалізації політики щодо захисту прав дитини; здійснено евакуацію дітей з небезпечних територій та проведено координацію їх безпечного переміщення до місць тимчасового влаштування; координовано роботу обласних військових адміністрацій та органів місцевого самоврядування для підготовки й організації безпечних місць для тимчасового розміщення евакуйованих дітей та задоволення їх потреб; забезпечено облік дітей, які виїхали на безпечну територію України або за межі України. Зокрема, урядом було ухвалено рішення щодо запровадження обліку інформації про дітей, які тимчасово переміщені (евакуйовані) на території

України, де не ведуться бойові дії, або за межі України. Так, було створено Єдину інформаційно-аналітичну систему «Діти» для ведення в ній відповідного обліку та забезпечено захист інформації, що там міститься; здійснено перевірку, опрацьовано та продовжується опрацювання запрошення установ, організацій різних типів і форм власності, які уповноважені державою остаточного перебування дітей на здійснення заходів щодо прийому та супроводу дітей з інших країн; здійснюється моніторинг дотримання Правил перетинання державного кордону громадянами України, дітьми із законними представниками або організованими групами дітей у взаємодії з центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування; здійснюється через уповноважених представників моніторинг умов перебування дітей в Україні та за її межами, слідкування за дотриманням соціальних стандартів і прав дитини у державі її перебування й разом з консульськими установами та дипломатичними представництвами України здійснюються реалізація та захист прав та інтересів дітей, які перебувають за межами України; подано Кабінету Міністрів України розроблені за результатами роботи рекомендації та пропозиції, що вже почали реалізовуватися через прийняття Кабінетом Міністрів України низки постанов [338].

Під час дії на території України воєнного стану дітей, які наразі без батьківського піклування, розлучені із сім'єю, тимчасово влаштовують відповідно до п. 31 Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини [272] до функціонуючих прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу на умовах тимчасового влаштування в межах встановленої граничної чисельності дітей для таких форм виховання.

Протягом 2022 року й до сьогодні актуальним є виїзд за кордон неповнолітніх дітей. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» [342] діти можуть виїжджати з України, якщо у них є паспорт громадянина України для виїзду за кордон, дипломатичний паспорт, службовий паспорт, проїзний документ дитини, який видано дітям до 18 років, або якщо дітей вписано в закордонний паспорт матері чи батька, в тому числі супроводі одного з батьків. Постановою Кабінету Міністрів України від 27 січня 1995 р. № 57

затверджено «Правила перетинання державного кордону громадянами України» [343]. Відповідно до п. 4 цих Правил виїзд з України дітей до 16-річного віку, в супроводі одного з батьків або інших осіб здійснюється за нотаріально посвідченою згодою: 1) другого з батьків; 2) у певних випадках без такої нотаріально посвідченої згоди; 3) у разі тимчасового виїзду з України на строк до одного місяця під час пред'явлення рішення органів публічної влади без нотаріально посвідченої згоди другого з батьків, зокрема дитини з інвалідністю тощо. Виїзд з України громадян, які не досягли 16-річного віку можливий за нотаріально посвідченою згодою обох батьків із зазначенням відповідної держави, куди прямує дитина, та часового проміжку перебування там дитини. Неповнолітні діти мають право перетинати державний кордон України, навіть якщо відомості про них внесені до документу одного із батьків [344].

Певним напрямком правової політики держави є захист дітей у разі жорстокого поводження (будь які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства над дитиною, зокрема домашнього насильства, а також будь які незаконні угоди стосовно дитини) [329; 345; 346; 347], що здійснюється органами та установами, на які покладаються функції із здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству (служби у справах дітей; уповноважені підрозділи органів Національної поліції України; органи управління освітою, навчальні заклади, установи та організації системи освіти; органи охорони здоров'я, установи та заклади охорони здоров'я; центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги; суди; прокуратура; уповноважені органи з питань пробації); загальними службами підтримки постраждалих осіб (центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; притулки для дітей; центри соціально-психологічної реабілітації дітей; соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка); центри соціально-психологічної допомоги; територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг); інші заклади, установи та організації, які надають соціальні послуги постраждалим особам); спеціалізованими службами підтримки постраждалих осіб (притулки та центри медико-соціальної реабілітації для постраждалих осіб; кол-центри з питань

запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей; мобільні бригади соціально-психологічної допомоги постраждалим від домашнього насильства особам та особам, які постраждали від насильства за ознакою статі; заклади та установи, призначені виключно для постраждалих від домашнього насильства осіб та осіб, які постраждали від насильства за ознакою статі); підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності, громадськими об'єднаннями та іноземними неурядовими організаціями, які відповідають критеріям діяльності суб'єктів, що надають соціальні послуги, а також фізичні особи, які надають соціальні послуги, у тому числі послуги патронату над дітьми.

Міністерство соціальної політики відіграє роль спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та запобігання жорстокому поводженню з дітьми, за ініціативи якого розроблено та впроваджено Комплексну Програму корекційно-реабілітаційної роботи з дівчатами (14–18 років), жінками, які пережили насильство або належать до групи ризику; Комплексну Програму корекційної роботи з чоловіками, які вчиняють насильство або належать до групи ризику щодо його вчинення [348].

Для захисту дітей-постраждалих від насильства в Україні впроваджується модель «Барнахус» як найбільш ефективну модель міжвідомчої та міждисциплінарної співпраці апробованих у світі. Сьогодні цю модель визнано кращою практикою із захисту дитини від насильства та подолання наслідків насильства, якого зазнала дитина. Барнахус (від barna hús – у перекладі з ісландської «будинок для дітей») – це місце, де багатопрофільна міжвідомча команда, до якої входять представники правоохоронних органів, кримінального судочинства, служб захисту дітей, а також медичні працівники і працівники сфери захисту психічного здоров'я, співпрацює, щоб забезпечити дітям - жертвам та свідкам насильства - скоординований ефективний захист, послуги та правосуддя, дружнє до дітей [349]. Модель «Барнахус» впроваджується за підтримки Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні та Міжвідомчої

координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх. У липні 2020 року створено робочу групу з впровадження моделі «Барнахус» в Україні. Станом на початок грудня 2022 року в Україні є низка областей, у яких вже створені та функціонують Барнахуси (наприклад: Вінницька, Тернопільська, Київська області). Це не виключний перелік, до початку повномасштабного вторгнення моделі «Барнахус» також був створений та функціонував у Миколаєві. Наразі в інших областях України (наприклад, Чернівецька та Одеська області) також проводять відповідні навчання для фахівців/міждисциплінарних команд та створюються модель «Барнахус» [350].

Окремим напрямом правової політики держави є забезпечення найкращих інтересів дитини у віртуальній мережі Інтернет, соціальних мережах – в медійному просторі. В умовах пандемії COVID-19, воєнного стану в Україні українські діти вже протягом декількох років використовують інтернет для шкільного та позашкільного навчання, активно користуються соціальними мережами для спілкування. За правильного використання мережа привчає до самостійного розв'язання задач, структурування великих потоків інформації, дотримуючись основних правил безпеки [351].

З метою захисту дітей від впливу шкідливої інформації вжито певних заходів з боку уповноважених органів – прийнято відповідне законодавство, розроблено посібники, шкільні курси та складено перелік рекомендованих для дітей онлайн-ресурсів, що неодмінно допомагає дітям безпечно користуватись цифровими технологіями.

Слід відмітити положення Закону України «Про медіа», що набирає чинності 31.03.2023 [352], спрямовані на захист дітей в медійному просторі. Зокрема, відповідно до ст. 42 Закону України «Про медіа», що набрав чинності 31 березня 2023р. [352] У матеріалах медіа (крім фільмів) обмежується поширення інформації, що може завдати шкоди фізичному, психічному або моральному розвитку дітей, та у яких міститься така інформація: надмірне зосередження уваги на насильстві, а саме поширення висловлювань або зображень насильства, які не є обґрунтованими або є надмірними в контексті відповідної програми чи публікації; позитивна оцінка

нанесення, заподіяння самому собі каліцтва або вчинення самогубства, підбурювання до таких дій, надмірна і необґрунтована деталізація засобів і обставин самогубства; нецензурні висловлювання, слова, непристойні жести, крім випадків використання у творах мистецтва або відтворення у повідомленнях про новини дня або поточні події, що мають характер звичайної прес-інформації тощо. Інформація, що може завдати шкоди фізичному, психічному або моральному розвитку дітей, може поширюватися лінійними медіа з урахуванням обмежень щодо часу поширення програм (у тому числі фільмів) залежно від індексу глядацької аудиторії у сфері медіа («16» – показ можливий з 22 години до 6 години; «18» – показ можливий з 24 години до 5 години). Відповідальність за забезпечення програм відповідними спеціальними попередженнями або звуковими попередженнями покладається на суб'єкта у сфері медіа.

Міністерство цифрової трансформації України у співпраці з Представництвом Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні, Координаційним центром з надання правової допомоги, Міністерством юстиції України та Міністерством освіти і науки України випустили чат-бот «Кіберпес», який розповість про механізми дій для дітей, батьків, вчителів у разі кібербулінгу. Чат-бот – це перший крок до створення комплексного інструменту захисту дітей від кібербулінгу онлайн та отримання комплексних послуг для скарг на кібербулінг-матеріали [353].

Освітній проєкт «#stop_sexтинг» за підтримки Міністерства освіти і науки України, Міністерства цифрової трансформації України та Уповноваженого Президента України з прав дитини створили навчальні матеріали для батьків і педагогів щодо упередження та протидії сексуальному насиллю в інтернеті: довідкові матеріали для проведення заняття «Моя перша подорож безпечним онлайн-простором» для дітей 4-6 років; уроки «Моя суперсила — безпека в Інтернеті» для 1–2 класу, «#Не_ведусь: ми — герої безпеки в Інтернеті» для 3–4 класу, квест "#не_ведусь" для 7–8 класів тощо [351].

У 2013 році Міністерство освіти і науки України рекомендувало закладам загальної середньої освіти запровадити курс «Основи медіаграмотності в

навчальних закладах». Восени 2020 року було затверджено новий стандарт базової загальної середньої освіти. Це означає, що освіта й науковці в освіті вже усвідомили важливість впливу медіа на дітей, і знання з медіаграмотності запроваджуються на загальнообов'язковому рівні. На сайті Міністерства освіти і науки України (<http://bit.ly/3pOFmD4>) педагоги вже можуть знайти та завантажити навчальні матеріали для інтеграції курсу інфомедійної грамотності на уроках мистецтва у 9 класі. Дітям також пропонуються наступні ресурси для самостійного вивчення: онлайн-гра з медіаосвіти в Україні — «Медіазнайко» (<http://bit.ly/3dDV2GB>), медіаосвітня гра для підлітків — «Пригоди Літератуса» (<https://bit.ly/3sltd70>), медіадрайвер — твій навігатор у світі медіа (<http://mediadriver.online/>), міні-книга про права та правила безпеки дітей у цифровому середовищі та робочий зошит від Міжнародного союзу електрозв'язку «У мережі з Санго» (<https://bit.ly/2NTemom>), «Робочий зошит із безпеки в цифровому середовищі. Виконай завдання разом із Санго» (<https://bit.ly/3sojZd9>) тощо [354].

Реалізацією освітніх проєктів у сфері громадянської освіти для дітей займається громадська організація «МІНЗМІН» (ГО «МІНЗМІН»). ГО «МІНЗМІН» наближає людей до змін, а зміни до людей, з одного боку, роблячи актуальні зміни в ключових сферах суспільства зрозумілими та доступними для цільових груп шляхом просвітницької діяльності та розробки креативних ігрових або цифрових продуктів — перший в Україні онлайн-курс «Цифрові права та безпека дитини», уроки для школярів 1–11 класу про приватність в інтернеті, школу онлайн-безпеки дітей у співпраці із міжнародним союзом електрозв'язку, скрінкасти "приватність в соцмережах": про приватність в Telegram, Tik-tok, Facebook та Instagram, мінікнига з правилами безпеки дітей онлайн, подкаст "QWERTY" з національним координаційним центром кібербезпеки про безпеку дитини у кіберпросторі [355].

З початком реформи децентралізації в Україні з'явилося вікно можливостей для реалізації молодіжної і дитячої політик на місцевому рівні. Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) розробив ефективний інструмент, який допомагає місцевій владі впроваджувати механізми захисту інтересів дітей та молоді - ініціативу «Громада, дружня до дітей та молоді». 19 листопада 2019 р. вперше в історії України діти

відкрили роботу Верховної Ради. Своїми виступами у парламенті юні активісти нагадали про важливість прав дітей та озвучили виклики, які бентежать молодь України. Таким чином Україна долучилась до глобальних заходів дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), присвячених 30-річчю Конвенції ООН про права дитини. «Громада, дружня до дітей та молоді» — це ініціатива ЮНІСЕФ, спрямована на підтримку місцевої влади у реалізації ними прав дітей. Глобально ініціатива впроваджується з 1996 року. На даний час ініціативу підтримали понад 3 000 муніципалітетів у 38 країнах на п'яти континентах. В Україні ініціатива реалізується з 2018 році. Понад 170 муніципалітетів висловили бажання приєднатись до ініціативи. В Україні станом на 1 серпня 2021 р. в ініціативі беруть участь 35 міст і громад (23 з них вже мають проміжний статус кандидата), у яких мешкає понад 9 млн. людей [356].

Необхідність вдосконалення механізмів юстиції щодо дітей на засадах забезпечення їх прав шляхом виконання програм профілактики правопорушень серед дітей, здійснення ефективних заходів соціальної адаптації та реабілітації неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом, зумовила розробку та затвердження Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року [357]. Для зниження рівня впливу правопорушень та мінімізації факторів формування протиправної поведінки дітей необхідно запровадити цілісну систему заходів, що включатиме забезпечення дієвого правосуддя, соціально-виховні та реабілітаційні програми для неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом, профілактичні та освітні програми, адресні соціальні послуги, що можуть допомогти дитині набути навичок з розв'язання соціальних, побутових проблем, створення можливостей для навчання керувати власною поведінкою та виваженого ставлення до своїх вчинків, професійного розвитку та налагодження стосунків у сім'ї та громаді.

Основними завданнями та напрямками реалізації Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року є: профілактика правопорушень серед дітей; захист прав неповнолітніх, що притягаються до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень; захист прав дітей

під час досудового розслідування; захист прав дітей під час судового розслідування; захист неповнолітніх під час призначення покарання та його виконання.

Питання запровадження ювенальної юстиції та відновного правосуддя для України є дуже актуальним, оскільки стан підліткової злочинності в державі викликає глибоку занепокоєність та зумовлює необхідність пошуку нових засобів її попередження. На сьогодні система ювенальної юстиції в Україні перебуває в процесі становлення [358].

Указом Президента України від 24 травня 2011р. № 597/2011 схвалено Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні [359], яка має забезпечити створення в Україні повноцінної системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх, спроможної забезпечити законність, обґрунтованість та ефективність кожного рішення щодо дитини, яка потрапила у конфлікт із законом, пов'язаного з її перевихованням та дальшою соціальною підтримкою, а також надати змогу сформувати у громадськості розуміння важливості питання особливого захисту прав і інтересів дітей, зменшити рівень дитячої злочинності. Відправною точкою стало прийняття в 2012 році нового Кримінального процесуального кодексу України, гл. 38 якого присвячена кримінальному провадженню щодо неповнолітніх [360]. Черговий важливим етапом по запровадженню механізмів ювенальної юстиції в Україні стали зміни до Конституції України прийняті у Законі України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) від 2 червня 2016 р. № 1401-VIII» [361], ст. 125 якого передбачено створення ювенальних (спеціалізованих) судів.

З метою застосування належних правових процедур до учасників кримінального провадження щодо неповнолітніх, наказом Міністерства юстиції України від 21 січня 2019 р. № 172/5/10 [362] в Україні запроваджено Пілотний проєкт «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення» («Відновне правосуддя») (далі — Пілотний проєкт) та затверджено Порядок реалізації цього Пілотного проєкту. Пілотний проєкт ґрунтується на відновних підходах у кримінальних провадженнях про

кримінальні проступки та нетяжкі злочини, вчинені неповнолітніми, і включає в себе скоординовану організацію ефективної комунікації між такими неповнолітніми і потерпілими від вчинених ними кримінальних правопорушень з метою забезпечення відшкодування заподіяної шкоди, максимально раннього виведення неповнолітніх правопорушників із кримінального процесу з обов'язковим ужиттям узгоджених заходів для їх ресоціалізації та запобігання повторним кримінальним правопорушенням. Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення, може бути застосована у разі: наявності потерпілої сторони – фізичної особи, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридичної особи, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди; вчинення неповнолітнім вперше кримінального проступку або нетяжкого злочину; визнання неповнолітнім факту вчинення кримінального правопорушення; згоди неповнолітнього і потерпілого на участь у Програмі відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення.

Незважаючи на умови воєнного стану, пілотний проєкт «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення» (далі – Програма) впроваджувався на базі системи надання безоплатної правової допомоги в усіх регіонах країни, окрім тимчасово окупованих територій. Відтак, впродовж минулого року регіональні центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги прийняли 81 рішення про застосування Програми, стільки ж видали доручень посереднику для проведення медіації під час кримінального провадження між потерпілим та неповнолітнім, який вперше вчинив кримінальний проступок або нетяжкий злочин. Залучення потерпілого до Програми це можливість для нього брати безпосередню участь у розгляді питань щодо усунення завданої шкоди. Успішне проходження Програми для неповнолітнього, це, насамперед, про усвідомлення наслідків власних дій і можливість їх виправити, відновити почуття власної гідності, самоповаги та поваги інших, а також про можливість бути звільненим від кримінальної відповідальності або отримати пом'якшення покарання, тож таким шансом минулого року скористались 64 підлітки [363].

Висновки до розділу III

Під правовим забезпечення слід розуміти діяльність уповноважених суб'єктів права в межах їх компетенції зі створення належних умов для реалізації, гарантування, охорони та захисту прав і свобод осіб за допомогою різних засобів, інструментів. Своєю чергою, поняття «механізму правового забезпечення прав і свобод людини (особи)» дає підстави стверджувати, що він є системою взаємопов'язаних складових — інституцій, засобів, заходів, інструментів, що застосовуються під час діяльності органів публічної влади та інших суб'єктів права влади для створення умов реалізації, охорони та захисту прав людини (особи) із дотриманням юридичних гарантій.

Одним з основних компонентів державної політики України у сфері захисту дитинства є удосконалення нормативно-правової бази, зокрема імплементація норм міжнародного права. Внаслідок цього сьогодні Україна є учасницею цілої низки міжнародних документів у сфері забезпечення прав дитини. Таким чином, законодавство у сфері забезпечення прав дитини, зокрема найкращих інтересів дитини, — це поєднання, тісний взаємозв'язок норм міжнародного права та актів національного законодавства. Крім того, Україна вже не лише приєднується до чинних Конвенції, але й бере активну участь у розробці нових міжнародних інструментів у сфері сімейного права як, наприклад Європейської конвенції з усиновлення (переглянутої), Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення, Конвенції про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших форм сімейного утримання.

До числа національних суб'єктів забезпечення найкращих інтересів відносяться органи державної влади (загальної компетенції, для яких захист прав дитини є одним з напрямів роботи (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Президент України); спеціальної компетенції, які й створені саме для того, щоб забезпечувати реалізацію, охорону та захист прав дитини (Уповноважений Президента України з прав дитини, центри соціально-психологічної реабілітації

дітей, уповноважені підрозділи органів Національної поліції, підрозділи ювенальної превенції органів Національної поліції, Міжвідомча координаційна рада з питань правосуддя щодо неповнолітніх тощо), місцевого самоврядування, а також недержавні органи (формування, організації), які не наділені державно-владними повноваженнями у сфері захисту прав дитини, але були створені спеціально для реалізації, охорони та захисту її прав (Ла Страда – Україна, громадська організація Всеукраїнська фундація «Захист прав дітей», Громадська організація «MART», Українська мережа за права дитини) та громадськість.

Основними формами діяльності уповноважених суб'єктів у сфері забезпечення найкращих інтересів дитини є правова та організаційна.

Механізм правового забезпечення найкращих інтересів дитини завжди перебуває у динаміці, оскільки поява нових суспільних відносин за участі дитини вимагає від уповноважених суб'єктів у сфері прав дитини постійно створювати нові, вдосконалювати існуючі, умови для реалізації, охорони, захисту прав дитини, зокрема шляхом прийняття (зміни, скасування) правових норм, зміни форм та методів своєї діяльності тощо.

Міжнародно-правовий механізм захисту прав дитини, зокрема забезпечення її найкращих інтересів почав розвиватися тільки після прийняття таких універсальних і регіональних міжнародних документів у галузі прав людини, як Загальна декларація прав людини 1948 року, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року тощо. Важливим міжнародно-правовим актом, який закріпив широкий спектр прав дитини, які сприяють забезпеченню найкращих інтересів дитини є Конвенція про права дитини 1989 року і Факультативні протоколи до неї. Ці документи містять норми і принципи, які вплинули на прийняття міжнародних і національних актів у сфері захисту прав дитини, зокрема забезпечення її найкращих інтересів.

До міжнародного механізму захисту прав дитини, зокрема забезпечення її найкращих інтересів, потрібно віднести діяльність таких міжнародних органів та

спеціалізованих установ, як Міжнародна організація праці (прийняття норм щодо забезпечення найкращих інтересів дитини на виробництві: охорона праці, медичний огляд, соціальне страхування і забезпечення тощо), Дитячий фонд ООН (захист та інклюзія дитини, яка передбачає право кожної дитини зростати в безпечному та інклюзивному середовищі), Комітет ООН з прав дитини (контролюючий орган за дотриманням державами-учасниками положень Конвенції про права дитини 1989 року та Факультативних протоколів до неї) тощо.

Правова політика держави – це правова програма її діяльності, що ґрунтується на системі сучасних правових цінностей, принципів, теорій, концепцій і спрямована на вдосконалення правової системи, проведення правових реформ, підтримання правопорядку, забезпечення збалансованості взаємних прав, обов'язків і відповідальності держави, суспільства, особи. Правова політика держави є різновидом і складовою частиною єдиної соціальної політики держави поряд з економічною, зовнішньоекономічною, бюджетною, податковою, митною, монетарною, антиінфляційною, інноваційною тощо. Без такого зв'язку неможливо реалізувати різноманітні завдання і функції держави. При цьому чіткого переліку уповноважених суб'єктів правової політики держави у сфері правового забезпечення найкращих інтересів дитини в Україні нормативно не визначено.

Серед заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021–2023 роки в Україні передбачені заходи у сфері забезпечення найкращих інтересів дитини. Такими, наприклад, є заходи:

розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України законопроекту щодо збільшення віку дитини, з якою мати або інший член сім'ї можуть перебувати під час стаціонарного лікування в закладі охорони здоров'я, з урахуванням психологічного стану дитини;

розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України проекту постанови Кабінету Міністрів України щодо організації інклюзивного навчання в закладах загальної середньої освіти;

розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України проекту Закону України «Про юстицію, дружню до дитини», а також визначення у

процесуальному законодавстві спеціальних процедур щодо здійснення правосуддя стосовно неповнолітніх;

розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України законопроекту щодо вдосконалення законодавства з протидії булінгу, зокрема в частині включення до суб'єктного складу учасників булінгу повнолітніх здобувачів освіти;

розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України законопроекту щодо запровадження обов'язкової спеціалізації суддів із розгляду справ, що виникають із сімейних правовідносин і стосуються захисту прав та законних інтересів дітей, у місцевих загальних судах та апеляційних судах;

розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України законопроекту щодо соціальної підтримки дітей, які постраждали внаслідок воєнних та збройних конфліктів тощо.

Для захисту дітей-постраждалих від насильства в Україні впроваджується модель «Барнахус» як найбільш ефективну модель міжвідомчої та міждисциплінарної співпраці апробованих у світі. Сьогодні цю модель визнано кращою практикою із захисту дитини від насильства та подолання наслідків насильства, якого зазнала дитина. Барнахус (від barna hús — у перекладі з ісландської «будинок для дітей») — це місце, де багатопрофільна міжвідомча команда, до якої входять представники правоохоронних органів, кримінального судочинства, служб захисту дітей, а також медичні працівники і працівники сфери захисту психічного здоров'я, співпрацює, щоб забезпечити дітям – жертвам та свідкам насильства — скоординований ефективний захист, послуги та правосуддя, дружнє до дітей.

ВИСНОВКИ

У поданій дисертаційній праці запропоновано розв'язання важливого наукового завдання, що має значення як для розвитку теоретико-правової науки в цілому, так і окремих галузевих юридичних наук зокрема. Воно полягає у створенні цілісної наукової концепції, що розкриває зміст та визначає особливості принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини в сучасному праві, його роль, місце, значення серед принципів права України. Своєю чергою, за результатами проведеного дослідження напрацьовано низку нових наукових висновків та положень, основні з них наступні.

I. Характеризуючи особливості становлення наукової концепції забезпечення найкращих інтересів дитини, маємо констатувати, що передумови для її смислового оформлення склалися протягом XX століття під впливом двох світових війн з астрономічною кількістю жертв серед дітей. Ці події викликали стрімкий розвиток процесу укладання міжнародно-правових актів про права людини та виокремлення інституту прав дитини як автономного міжнародно-правового явища. Потужним імпульсом для наукового оформлення теорії найкращих інтересів дитини на початку 80-х рр. XX ст. стала широка дискусія в межах американської юриспруденції щодо можливостей дитини бути «власником» прав (в межах вітчизняного праворозуміння – суб'єктом правовідносин) та ролі держави у формуванні системи взаємовідносин: держава–батьки–діти. При цьому вектор наукового аналізу тематики забезпечення найкращих інтересів дитини простирався від філософії права, конституційного, цивільного, сімейного права до кримінології. Із формалізацією в 2016 році в українському позитивному праві поняття «забезпечення найкращих інтересів дитини» інтерес до зазначеної тематики стабільно виявляють вітчизняні дослідники у галузі теорії держави та права, конституційного, сімейного, трудового, кримінального права тощо.

II. Основою методології дослідження принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини є насамперед певні методологічні підходи. Зокрема,

онтологічний підхід був підставою для визнання дитини як суб'єкта права, носія певних конституційних прав, свобод. Комплексний підхід дав змогу охарактеризувати конкретний стан забезпечення найкращих інтересів дитини, висвітлити умови взаємодії нормативно-правових актів, державних органів, недержавних організацій, а також їх відповідність суспільним відносинам, що склалися в сучасній Україні. Важливе значення у цьому дослідженні мав історичний підхід, який передбачав вивчення проблеми забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах розвитку громадянського суспільства. Не менш значущою є роль герменевтичного підходу для визначення особливостей тлумачення найкращих інтересів, закріплених у чинних міжнародних та міжнародних нормативно-правових актах, а також характеристикою наукових праць, що присвячені цій проблематиці. Гуманістичний підхід допоміг зрозуміти міру реалізації дитиною своїх найкращих інтересів з урахуванням віку й фізіологічних особливостей. Аксіологічний підхід слугував тим міцним науковим підґрунтям, що відкриває простір для досягання принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини як умови належного правового захисту дитини, котра внаслідок її фізичної і розумової незрілості потребує спеціального піклування та охорони. Діяльнісний підхід зумовив аналіз концептуальних засад механізму правового забезпечення найкращих інтересів дитини, визначення ролі міжнародних правових інститутів у забезпеченні найкращих інтересів дитини, осмислення своєрідностей національної правової політики та правозахисної системи у забезпеченні найкращих інтересів дитини.

III. Важливими умовами для концептуалізації та подальшої сталості принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини як певної юридичної конструкції є визнання як юридичної презумпції ідеї (положення) про те, що найкращі інтереси дітей завжди потребують юридичного захисту та правового забезпечення. Не менш значущим положенням у контексті дослідження є теза про те, що найкращі інтереси дитини належать до найважливіших соціальних цінностей сучасного суспільства. Таким чином, аналіз природи принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини також дає підстави засвідчити

активне проникнення моральних категорій в сферу права.

IV. Незважаючи на те, що з юридичної точки зору поняття «найкращі інтереси дитини» є суто оціночним поняттям, воно теж об'єктивно потребує певної формалізації та визначення (уточнення). Отже, на концептуально-правовому рівні *найкращі інтереси дитини пропонується розглядати* як фундаментальну правову категорію, сформовану у міжнародному та в національному праві для позначення вищого ступеня врахування потреб дитини та забезпечення її добробуту, безпеки і гармонійного розвитку в суспільстві відповідно до соціально-економічних та політичних умов, що склалися в ньому. Зазначена правова категорія потребує постійного зважування інтересів дитини на підставі визнання їх в неоднорідному та конкурентному суспільстві з урахуванням конкретних соціальних ситуацій.

Під правовим забезпеченням маємо розуміти діяльність уповноважених суб'єктів права в межах їх компетенції зі створення належних умов для реалізації, гарантування, охорони та захисту прав і свобод осіб за допомогою різних засобів, інструментів.

Принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини регламентує закріплені на державному рівні керівні ідеї, вихідні положення забезпечення та реалізації найкращих інтересів дитини, що відображають конкретні критерії, необхідні для нормального розвитку і життя дитини, закріплені в міжнародних нормативних актах і відтворені у формі національних правових норм.

V. Принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини набув свого розвитку та подальшої концептуалізації в межах правового статусу дитини. Сфера поширення вже вийшла як за ареал сімейних правовідносин, так і будь-яких правовідносин за участю дітей. Зважаючи на те, що в Україні людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини має бути покладений в основу сучасної демографічної політики України. З цієї точки зору досліджений принцип має відігравати роль одного з орієнтирів у формуванні, функціонуванні та реалізації права. Унікальність природи

принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини виявляється в тім, що він детермінує вимоги як до правового регулювання, набуваючи поступово статусу орієнтиру для розвитку законодавства у сфері охорони дитинства, так і є принципом права, який враховується під час до судового процесу, так і напрацювання й ухвалення самого судового рішення.

VI. Характеризуючи особливості втілення/відображення принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини в національному законодавстві України, маємо констатувати, що і хоча у Національній стратегії у сфері прав людини (тобто програмному документі нашої держави) серед стратегічних цілей передбачається, що враховуються найкращі інтереси та думки дитини під час прийняття рішень, які її стосуються, у вітчизняному позитивному праві у сфері охорони дитинства лише визначено, що слід розуміти під «забезпеченням найкращих інтересів дитини». Водночас нормативного визначення понять «інтереси дитини», і «найкращі інтереси дитини» не наведено. Також немає у нормах українського законодавства дефінітивного окреслення принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини. У зв'язку з викладеним пропонуємо внести зміни до Закону України «Про охорону дитинства» та ввести поняття «принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини», а саме доповнити статтю 1 Закону України «Про охорону дитинства» абзацом 22 такого змісту: «принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини – це відображені у міжнародних договорах та закріплені в національному законодавстві основоположні засади та керівні ідеї, спрямовані на гармонійний розвиток, забезпечення її потреб та інтересів, з урахуванням винятковості та особливості кожної дитини».

VII. Запровадження принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини в діяльність Європейського суду з прав людини призвело до визнання пріоритетності найкращих інтересів дитини над правами та інтересами інших учасників сімейних відносин. Таким чином, принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини є пріоритетним і визначальним у будь-яких відносинах за участю дітей. Він лежить в основі ефективного механізму забезпечення прав і свобод дитини. Категорія «принцип забезпечення найкращих

інтересів дитини» дасть змогу забезпечити реалізацію тих інтересів дитини, які не охоплюються правом.

VIII. Досліджуючи основні напрями забезпечення найкращих інтересів дитини в контексті практики національних судів України, маємо констатувати, що в умовах сьогодення підхід національних судів до розгляду справ за участю дітей змінився та став зорієнтований на принцип забезпечення найкращих інтересів дитини.

Верховний Суд пов'язує забезпечення найкращих інтересів дитини з дотриманням судовими органами під час розгляду справ за участю дітей розумного балансу участі кожного із батьків у вихованні дитини, який не перешкоджатиме її нормальному розвитку та врахуванням емоційного стану дитини, її бажань та думок, якщо вона відповідно до віку здатна сформулювати власні погляди.

IX. Механізм правового забезпечення найкращих інтересів дитини складається з таких елементів:

- акти міжнародного права та національного законодавства;
- суб'єкти права, що наділені відповідними повноваженнями у сфері прав дитини (органи публічної влади, міжнародні та неурядові організації);
- гарантії (організаційно-правові дії, заходи, форми);
- ресурси (кадрове, інформаційне, матеріальне, технічне забезпечення тощо).

X. Україна, взявши на себе низку зобов'язань міжнародно-правового характеру у сфері захисту прав дитини, демонструє практичні кроки, спрямовані на забезпечення найкращих інтересів дитини у глобальному, загальносвітовому масштабі. Зокрема, Україною ратифіковано Конвенцію про права дитини (1989), де вперше було проголошено на міжнародному рівні принцип якнайкращого забезпечення інтересів дитини в усіх діях щодо дітей.

Також наша держава є однією з країн, що ратифікували Конвенцію МОП № 138 про мінімальний вік для прийому на роботу і Конвенцію МОП № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці. Приєднавшись до цих Конвенцій та низки інших міжнародних актів, уряд України виявив свої наміри щодо запровадження усіх необхідних заходів для боротьби із

дитячою працею на національному рівні, включаючи реформу законодавства та виділення необхідних на це коштів, що відповідає політиці реалізації концепції забезпечення найкращих інтересів дитини. Не менш активною є співпраця України з Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ), який працює над реалізацією ключових зобов'язань із задоволення гуманітарних потреб дітей, зокрема доступом до освіти, психосоціальної допомоги, води і санітарії, навчання з питань мінної небезпеки, охорони здоров'я матері та дитини, а також послуг для людей, що живуть із ВІЛ/СНІДом. Наведене, дає підстави стверджувати про те, що принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини міцно набув статусу універсального (загальнолюдського) принципу права.

XI. Під правовою політикою держави у сфері забезпечення найкращих інтересів дитини слід розуміти діяльність уповноважених органів публічної влади за участю інститутів громадянського суспільства, міжнародних установ щодо впровадження цінностей та заходів, котрі забезпечують функціонування механізму правового забезпечення найкращих інтересів дитини. В Україні державна політика щодо захисту прав дітей та забезпечення їхніх найкращих інтересів у своєму розвитку пройшла низку важливих етапів та виражається через:

- ратифікацію Україною Конвенції про права дитини;

- утворення мережі центрів соціальних служб для молоді з метою вирішення численних питань щодо соціально-правового захисту дітей, подолання дитячої бездоглядності, безпритульності та профілактики злочинності;

- створення Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міжвідомчої комісії з питань охорони дитинства;

- ухвалення перших державних соціальних програм у сфері охорони дитинства (насамперед Національної програми «Діти України» на період 1996-2000 рр.);

- запровадження інституту Державних доповідей щодо становища дітей в Україні;

- реформу державної системи опіки та піклування над дитиною;

- утворення при Міністерстві у справах сім'ї, молоді та спорту Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини;

набуття статусу урядового органу Державним департаментом з усиновлення та захисту прав дитини;

заснування інституту дитячого омбудсмена;

вступ України до Європейської мережі омбудсменів з прав дітей (ENOC);

реалізацію Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини».

У формуванні правової політики держави у сфері найкращих інтересів дитини в умовах сьогодення активно беруть участь як інститути громадянського суспільства, так і публічної влади (органи державної влади і місцевого самоврядування). Відповідальну роль у цьому процесі відіграють органи, що мають значну правоохоронну, правозастосовчу і правовиховну практику, оскільки вони формують правову політику та є її реалізаторами.

XII. Сьогодні Україна відповідно до своїх зобов'язань за міжнародним гуманітарним правом, пов'язаних із захистом цивільного населення під час збройних конфліктів, вживає всіх необхідних та можливих заходів з метою забезпечення прав та інтересів дітей, яких торкнувся збройний конфлікт. Вони, зокрема, включають:

догляд за дітьми;

возз'єднання дітей із членами родини (зокрема розшук, звільнення з полону, повернення в Україну дітей, незаконно вивезених за кордон);

у разі необхідності набуття дитиною статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування;

усиновлення;

виявлення дітей, які залишились без батьківського піклування;

влаштування до прийомних сімей дітей, які залишились без батьківського піклування, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

тимчасове переміщення (евакуацію) та забезпечення умов для перебування дітей в безпечних умовах насамперед на тих територіях України, де не ведуться бойові дії, або за межами України.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Словник української мови. Український мовно-інформаційний фонд НАН України. Томи 1-12. 2015 – 2022. URL: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=39364&page=1238>.
2. Cambridge University Press. 2022. URL: <https://dictionary.cambridge.org/ru/>.
3. Венедіктова І. В. Ознаки охоронюваного законом інтересу в цивільному праві. 2012. URL: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Pvuabs/2012_1/06_04_05.pdf.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) : Рішення Конституційного Суду України від 01.12.2004 р. № 18-пп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04#Text>.
5. Вінник О. М. Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04. Київ, 2004. 631 с.
6. Венедіктова І. В. Методологічні засади охоронюваних законом інтересів у приватному праві : монографія. Харків : Нове Слово, 2011. 260 с.
7. Крестовська Н. М. Ювенальне право України : історико-теоретичне дослідження : монографія. Одеса : Фенікс, 2008. 329 с.
8. Цивільний кодекс України : закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
9. Сімейний кодекс України : закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
10. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина : навч. посіб. Київ : Атіка, 2004. 462 с.

11. Опольська Н. М. Правове забезпечення прав та свобод дитини в Україні (загальнотеоретичний аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2010. 24 с.
12. Ольховик Л. А. Особисті немайнові права дитини за цивільним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2006. 21 с.
13. Корж-Ікаєва Т. Г. Адміністративно-правове забезпечення прав і свобод неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2008. 17 с.
14. Archard D. Children: Rights and Childhood. London : Routledge, 2014. 278 p.
15. Banach M. The Best Interests of the Child : Decision-Making Factors. *Families in Society : The Journal of Contemporary Social Services*. 1998. № 79(3). P. 331–340.
16. Krutzinna J. Who Is «The Child»? Best Interests and Individuality of Children in Discretionary Decision-Making. *The International Journal of Children's Rights, Forthcoming*. 2022. № 3. P. 120–145.
17. Конвенція про мінімальний вік приймання дітей на роботу в промисловості : Конвенція, Міжнародний документ від 29.10.1919 р. № 5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_109#Text.
18. Лінник Н. Історичні передумови захисту прав і свобод дитини на різних етапах розвитку суспільства. *Університетські наукові записки*. 2006. № 2 (18). С. 41–45.
19. Женевська декларація прав дитини 1924 р. URL: <http://www.un-documents.net/gdrc1924.htm>.
20. Загальна декларація прав людини : Декларація, Міжнародний документ від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
21. Декларація прав дитини : Декларація, Міжнародний документ від 20.11.1959 р. URL: https://zakon.cc/law/document/read/995_384
22. Гретченко Л. Найкращі інтереси дитини: актуальні питання судової практики. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/najkrashhi-interesy-dytyny-aktualni-pytannya-sudovoyi-praktyky/>

23. Дитинство під прицілом: права дитини в умовах збройного конфлікту на сході України: наукове видання / О. Біда, А. Блага, О. Мартиненко та ін. ; за заг. ред. А. Бущенко. Київ : КИТ, 2016. 82 с. URL: https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2016/03/Preview_Child_Pid_Prizilom.pdf (

24. Dias N. Best Interests Of The Child Principle In The Context Of Parent Separation Or Divorce : As Conceptualised By The Community. URL: <https://ro.ecu.edu.au/theses/1463>

25. Supaat D. Establishing the best interests of the child rule as an international custom. *International Journal of Business, Economics and Law*. 2014. Vol. 5. Iss. 4. P. 109–114.

26. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.

27. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text.

28. Конвенція про права дитини : Конвенція, Міжнародний документ від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.

29. Про ратифікацію Конвенції про права дитини : Постанова Верховної Ради УРСР від 27.02.1991 р. № 789-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/789-12#Text>

30. Zermatten J. The Best Interests of the Child Principle: Literal Analysis and Function. *The International Journal of Children's Rights*. 2010. № 18 (4). P. 483-499.

31. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії : Протокол, Міжнародний документ від 01.01.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b09#Text

32. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах : Протокол, Міжнародний документ від 01.01.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text

33. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо процедури повідомлень : Протокол, Міжнародний документ від 20.11.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_160

34. Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя : Постанова Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19.12.2014 р. № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-14#Text>

35. Віденська конвенція про право міжнародних договорів : Конвенція, Міжнародний документ від 23.05.1969 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text

36. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція, Міжнародний документ від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

37. Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей : Конвенція, Міжнародний документ від 25.10.1980 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_188#Text

38. Конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення : Конвенція, Міжнародний документ від 29.05.1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_365#Text

39. Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей : Конвенція, Міжнародний документ від 19.10.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_002#Text

40. Європейська конвенція про здійснення прав дітей : Конвенція, Міжнародний документ від 25.01.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text

41. Конвенція про контакт з дітьми : Конвенція, Міжнародний документ від 15.05.2003 р. № ETSN192. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_659#Text

42. Про ратифікацію Конвенції про контакт з дітьми : закон України від 20.09.2006 р. № 166-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/166-16#Text>

43. Про приєднання України до Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей : закон України від 11.01.2006 р. № 3303-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3303-15>

44. Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми : Конвенція, Міжнародний документ від 20.05.1980 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_327#Text

45. Загальна теорія держави і права : підручник / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.

46. 2021 UNHCR best interests procedure guidelines: assessing and determining the best interests of the child. URL: <https://www.refworld.org/pdfid/5c18d7254.pdf>

47. Менджул М. Зміст принципу найкращих інтересів дитини та його практичне застосування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2019. Вип. 56. Т. 1. С. 87-91.

48. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>. (

49. Оніщенко Н. М., Львова О. Л., Сунегін С. О. Права і свободи дитини: вступ до проблеми. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 13-16.

50. Губанова О. В. Найкраще забезпечення інтересів дитини як принцип визначення місця її проживання. *Форум права*. 2020. № 3. С. 18–28.

51. Найкращі інтереси дитини у цивільному провадженні : серія методичних рекомендацій «Адвокат дитини» / Г. О. Гаро та ін. Харків : Фактор, 2020. 96 с. URL: <https://msu.edu.ua/library/wp-content/uploads/2020/03/prykklady-oformlennja-bibliohrafichnoho-opysu-zhidno-dstu-8302.pdf>

52. Корнієнко М. К. Принцип дотримання найкращих інтересів дитини та його застосування у цивільному судочинстві України. *Юридичний вісник*. 2020. № 1. С. 398-404. URL: <http://yuv.onua.edu.ua/index.php/yuv/article/view/1661/1927> (дата звернення: 11.07.2022).

53. Мельник О. В. Правове поняття та характерні особливості інтересів дитини при усиновленні. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2015. № 4 (14). С. 73–76.

54. Петрочко Ж. В. Найкращі інтереси дитини: сутність і шляхи забезпечення. *Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Психолого-педагогічні науки*. 2014. № 3. С. 70-74.

55. Тубольцева Я. С. Забезпечення найкращих інтересів дитини при розгляді судом справ про усиновлення. *Теорія і практика правознавства*. 2018. Вип. 2 (14). С. 1-14.

56. Самофал М. М. Особливості процесу прийняття медичних рішень щодо дитини: пропозиції до законодавства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Вип. 21. Ч. 2. Т. 1. С. 266–268.

57. Демченко І. С. Найкращі інтереси дитини у сфері охорони здоров'я: український підхід. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 4. С. 170-175. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2016_4_41.

58. Трестер Ю. О. Міжнародні механізми захисту прав дітей. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. № 9.

59. Мельник Л. А. Стан імплементації Європейських стандартів щодо захисту прав дитини в законодавство України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 2. С. 114-121.

60. Крестовська Н. М. Сучасне розуміння прав дитини. *Форум права*. 2011. № 3. С. 409–413.

61. Крестовська Н. М. Принципи ювенального права України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. № 36. С. 64-72.

62. Глиняна К. М. Рівність прав та обов'язків батьків щодо дитини. *Правова держава*. 2016. № 22. С. 106-110. URL:

63. Василенко М. О., Троян Р. В. Нормативно-правові засади державної політики з питань захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету "Україна"*. 2015. № 10. С. 5-7.

64. Gladstone J. Looking at engagement and outcome from the perspectives of child protection workers and parents. *Children and Youth Services Review*. 2012. № 34. P. 112–118.

65. Harris N. Does responsive regulation offer an alternative? Questioning the role of formalistic assessment in child protection investigations. *British Journal of Social Work*. 2011. № 41. P. 1383–1403.

66. Saini M., van Wert M., Gofman J. Parent–child supervised visitation within child welfare and custody dispute contexts: An exploratory comparison of two distinct models of practice. *Children and Youth Services Review*. 2012. № 34. P. 163–168.

67. Hammarberg T., Holmberg B. Putting the child's interests first – principle and process. *Children's rights*. Tallinn: OÜ Print Best, 2005. P. 30–39.

68. Verhellen E. Convention on the rights of the child. Background and motivation for adopting the convention, its main issues and strategies. Tallinn: Folger Art, 2000. 128 p.

69. Casas F. Children's rights and children's quality of life: Conceptual and practical issues. *Social Indicators Research*. 1997. № 42. P. 283–298.

70. Pobjoy J. The Best Interests of the Child Principle as an Independent Source of International Protection. *International and Comparative Law Quarterly*. 2015. № 2. P. 1–37.

71. Kalverboer M., Beltman D., Van Os C. The Best Interests of the Child in Cases of Migration: Assessing and Determining the Best Interests of the Child in Migration Procedures. *The International Journal of Children's Rights*. 2017. № 1. P. 114–139.

72. Smyth C. The Best Interests of the Child in Expulsion and First-Entry Jurisprudence of the European Court of Human Rights: How Principled is the Court's Use of the Principle? *European Journal of Migration and Law*. 2015. № 5. P. 70–103.

73. Pruett M., Hogan Bruen K., Jackson T. The best interest of the child: Parents' versus attorneys' perspectives. *Journal of Divorce & Remarriage*. 2000. № 1/2. P. 47 – 63.

74. Toros K., Valma K., Tiko A. Interpretation of the Principle of «Best Interests of the Child» in the Context of Inter-Parental Child Custody Disputes: Case of Estonia. *Journal of Social Welfare and Human Rights*. 2014. Vol. 2. № 1. P. 289–303.

75. Kohm L. Tracing the Foundations of the Best Interests of the Child Standard in American Jurisprudence. *Journal of law & family studies*. 2008. Vol. 10. P. 337–376.

76. Bala N. The Best Interests of the Child in the Post-Modern Era: A Central But Paradoxical Concept. *Special Lectures of the Law Society of Upper Canada 2000: Family Law. A Colloquium on 'Best Interests of the Child'*. Toronto: Law Society of Upper Canada, 2001. P. 17–39.

77. Kelly J. The best interests of the child: A concept in search of meaning. *Family and Conciliation Courts Review*. 1997. № 4. P. 377 – 387.

78. Mnookin R. Toward a Theory of Children's Rights. *Harvard Law School Bulletin*. 1977. № 18. P. 27–41.

79. Fitzgerald J., Moltzen N. Psychological evaluation of the child's best interests: The interpretation of data in the preparation of Child Welfare Reports in the New Zealand Family Court. *Psychiatry, Psychology and Law*. 2004. № 2. P. 214–225.

80. Goldstein J., Freud A. Beyond the Best Interests of the Child. New York: The Free Press, 1973. 194 p.

81. Takács N. The threefold concept of the best interests of the child in the immigration case law of the ECtHR. *Hungarian Journal of Legal Studies*. 2021. № 1. P. 96–114.

82. Фурдик Т. М. Антропологічні, аксіологічні та герменевтичні засади дослідження правового статусу діаспори. *Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія : Право* / голов. ред. Ю. М. Бисага. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2015. Вип. 31. Т. 1. С. 101–105.

83. Фальковський А. О. Аксіологічний підхід в методології сучасної юриспруденції: автореф. канд. юрид. наук : 12.00.12. Одеса. 2011, 17 с.

84. Кельман М. Методологія сучасного правознавства : становлення та основні напрями розвитку. *Психологія і суспільство*. 2015. № 4. С. 33-46.

85. Білозьоров Є. В. Методологічний підхід як інструмент пізнання права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. Вип. 90. С. 32-37.

86. Актуальні проблеми теорії держави та права. Ч. 1. Актуальні проблеми теорії держави : навч. посібник / С. Тимченко та ін. Київ : КНТ, 2007. 315 с.

87. Семенюк О. Г. Комплексний підхід як методологічна основа дослідження проблем забезпечення охорони державної таємниці. *Інформація і право*. 2017. № 2 (21). С. 116-123.

88. Костицький М. В. Логіка як методологія наукового пізнання (зокрема в правознавстві). *Філософські та методологічні проблеми права*. 2014. № 1. С. 3-13.

89. Рабінович П. Методологія юридичної науки. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / редкол.: Ю. Шешученко (голова редкол.) та ін. Київ : «Укр. енцикл.», 2001. Т. 3 : К–М. С. 618–619.

90. Тихомиров Д. О. Теоретико-правові засади державної політики у сфері цивільної безпеки в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2021. 506 с.

91. Крусян А. Р. Методологія сучасного українського конституціоналізму. *Юридичний вісник*. 2012. №2. С. 4-12.

92. Бобровник С. В. Компроміс і конфлікт у праві : антрополого-комунікативний підхід до аналізу : монографія. Київ : Юридична думка, 2011. 384 с.

93. Кельман М. С. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2013. 35 с.

94. Гусарев С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності) : навч. посіб. Київ : Знання, 2008. 495 с.

95. Сердюк І. А. Інтерпретація поняття «методологічний підхід» у сучасній правничій науці. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 52–58.

96. Іщенко Ю. А. Онтологія. *Енциклопедія Сучасної України* / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2022. URL: <https://esu.com.ua/article-75474>.

97. Конституція Королівства Іспанія від 27.12.1978 р. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/spain.pdf>.

98. Конституція Литовської Республіки від 25.10.1992 р. URL: http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law/lit_konst1.htm.
99. Конституція Албанії від 21.10.1998 р. URL: <http://nbuviar.gov.ua/asambleya/constitutions.php>.
100. Конституція Республіки Македонія від 17.11.1991 р. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/macedonia.pdf>.
101. Конституція Польської Республіки (з передмовою Володимира Шаповала). Київ : Москаленко О. М., 2018. 82 с.
102. Конституція Португальської Республіки від 02.04.1976 р. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/portugal.pdf>.
103. Романчиков В. І. Основи наукових досліджень : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 254 с.
104. Бальжик І. А. Герменевтика та екзегеза: єдність та відмінність. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 50. С. 258-263.
105. Лелеко В. В. Застосування герменевтичного підходу до вивчення тексту. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Серія :Психолого-педагогічні науки*. 2011. № 10. С. 142-145.
106. Онищук І. І. Техніка юридичного письма в нормативно-правових актах: монографія. Івано-Франківськ : Лабораторія академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки, 2014. 228 с.
107. Гусарєв С. Д. Гуманізм як основоположна ідея сучасного правового світогляду. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 47-51.
108. Бандура О. О. Антропологія права як складова філософської антропології (загальний нарис). *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. Т. 17. Вип. 1. С. 8-15.
109. Бандура О. О. Праксеологія права як складова філософії права. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2017. № 2. С. 11-23.
110. Козловський А. А. Гносеологічні принципи права. *Проблеми філософії права*. 2005. Т. III. № 1-2. С. 32-44.

111. Павлишин О. В. Семіотика права як методологічна парадигма новітнього філософсько-правового дискурсу : дис. докт. юрид. наук : 12.00.12. Київ, 2018. 411 с.
112. Гусарєв С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія : навч. посіб. Київ : Знання, 2006. 487 с.
113. Кравчук В. М. Теоретико-методологічні проблеми наукових досліджень у сфері конституційного права на сучасному етапі. *Конституційно-правові академічні студії*. 2016. № 1. С. 73-80.
114. Юркевич Х. Порівняльно-правовий метод у конституційно-правових дослідженнях. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 2. С. 156-160.
115. Тихомиров Д. О. Компаративний підхід у правознавстві. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2017. Т. 2 : Філософія права, 1128 с.
116. Бостан С. Методологічний інструментарій конституційно-правового дослідження. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2010. № 3. С. 19–25.
117. Черняк Є. В. Методологічні принципи конституційно-правового дослідження інституту охорони Конституції як елементу системи сучасного конституційного права України. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 92-98.
118. Бойчук Д. Щодо питання про принципи права людини на захист. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С. 183-187.
119. Воронцова А. В. Правовий прогрес та основоположні принципи права. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2017. Т. 28 (67). № 2. С. 6-10.
120. Кирик Д. П. Концепт. *Енциклопедія Сучасної України* / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014.
121. Полюжин М. М. Концепти як співвідносні зі значенням слова поняття. *Культура народів Причорномор'я*. 2002. № 32. С. 109-111.

122. Ткаченко І. М. Розмежування термінів : «правове поняття», «правова категорія» та «правовий концепт» (на прикладі норм цивільного кодексу України). *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2009. Том 22 (61). № 1. С. 384–388.

123. Laufer-Ukeles P. The Relational Rights of Children. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/302394672.pdf>.

124. Emelonye U. Theoretical and Normative Foundation of Child Rights. *US-China Law Review*. 2018. Vol. 15. № 1. P. 1-17.

125. Китайка О. В. Конституційно-правовий статус дитини в Україні та міжнародні ювенально-правові стандарти : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Одеса, 2018. 24 с.

126. Дакал А. В. Джерелознавчий аналіз проблематики захисту прав дитини в українському державотворчому дискурсі. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 19. С. 68-75.

127. Курило Т., Баранкевич А. Особливості правового статусу дитини у Цивільному кодексі України. *Юридичний вісник*. 2020. № 2. С. 108-114. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3379/1/%D0%BA%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%BB%D0%BE.pdf>

128. Про державну допомогу сім'ям з дітьми : закон України від 21.11.1992 р. № 2811-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text>

129. Ватрас В. А. Батьки та діти як суб'єкти сімейних правовідносин. *Університетські наукові записки*. 2008. № 4. С. 145-150.

130. Скузь І. Правовий статус Дитини. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/pravovyj-status-dytyny>.

131. Максименко О. Дитина як спеціальний суб'єкт адміністративного права у процесі реалізації ювенальної політики України. *Публічне право*. 2020. № 2 (38). С. 37–44.

132. Найман Н. Сімейно-правовий статус дитини. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 6. С. 38-43.

133. Daiute C. The Rights of Children, the Rights of Nations: Developmental Theory and the Politics of Children's Rights. URL: https://www.iicrd.org/sites/default/files/resources/Development_theory_and_the_politics_of_child_rights_Daiute_0.pdf.
134. Te One S. Defining rights: Children's rights in theory and in practice. URL: <https://www.hekupu.ac.nz/article/defining-rights-childrens-rights-theory-and-practice>.
135. Minow M. Interpreting Rights: An Essay for Robert Cover. URL: <https://www.jstor.org/stable/796400>. (дата звернення: 28.08.2022).
136. Gal T. Victims to Partners: Child Victims and Restorative Justice. Canberra, The Australian National University. 2006, 216 p.
137. Ezer T. A positive right to protection for children. *Yale Human Rights and Development Law Journal*. 2004. № 7. P. 1–50.
138. Federle K. H. Looking ahead: An empowerment perspective on the rights of children. *Temple Law Review*. 1995. № 68 (4). P. 1585–1606.
139. MacCormick N. Legal Rights and Social Democracy: Essays in Legal and Political Philosophy, Oxford. Clarendon Press Oxford, 1982. 256 p.
140. Raz J. The Morality of Freedom. Oxford, Clarendon Press. 1987. 304 p.
141. Marmor A. On the limits of rights. *Law and Philosophy*. 1997. № 16 (1). P. 1–18.
142. Люта Л. Інтереси як психологічний чинник психологічних змін. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Соціальна робота»*. 2019. № 5. Т. 1. С. 16-19.
143. Бабецька І. Я. Законний інтерес та охоронюваний законом інтерес як різновиди інтересу в цивільному праві України. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія : Право*. 2016. № 2. С. 158-164.
144. Чубоха Н. До питання інтересів у цивільному праві. *Історико-правовий часопис*. 2020. № 1. С. 58-63.

145. Катренко А. Інтерес як елемент змісту суб'єктивного права та охоронюваного законом інтересу (нематеріальний і матеріальний інтерес). *Юридичний вісник*. 2018. № 4. С. 89-94. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v4_2018/16.pdf.

146. Чепис О. І. Законний інтерес як категорія цивільного права. *Форум права*. 2009. № 1. С. 551-559.

147. Галуцько В. В. Публічний інтерес в адміністративному праві. *Форум права*. 2010. № 4. С. 178-182.

148. Дмитренко Е. Особливості співвідношення публічного і приватного інтересу у фінансовому праві. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 2. Ч. 1. С. 89–95.

149. Водянніков О. Концепція інтересу в конституційному праві: до питання розуміння понять «суспільний інтерес» та «особливе суспільне значення» в провадженнях за конституційними скаргами. *Український часопис конституційного права*. 2020. № 4. С. 9-46.

150. Alston P., Parker S., Seymour J., Campbell T. D., Eekelaar J. (eds). *Children, Rights, and the Law*, Clarendon Press, Oxford, 1992. 268 p.

151. Міщук М, Белікова С. Теоретичні та практичні аспекти захисту прокурором прав дитини в Україні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4. С. 122-130.

152. Ригіна О. М. Проблема інтерпретації терміну «правовий статус дитини»: теоретико-правовий аспект. *Право та державне управління*. 2017. № 3 (28). С. 12-19.

153. Завгородня Ю. С. Дитина як суб'єкт правових відносин : окремі зауваги (теоретико-правовий аспект). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 42-45. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2021/10.pdf.

154. Саблук С. А. Окремі аспекти правового статусу дитини. *Університетські наукові записки*. 2005. № 3 (15). С. 143-147.

155. Клименко А. Деякі питання щодо принципів права соціального забезпечення. *Evropský politický a právní diskurz = European political and law discourse*. 2016. Vol. 3. Iss. 6. С. 99-104.

156. Бабенко А. М., Борисова О. О., Шаповалова І. О. Принципи права: поняття та класифікація. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип. 3 (44). С. 3-7.
157. Осадчук С. С. Застосування принципів права у правотворчому та правозастосовному процесах. *Наше право*. 2012. № 3. ч. 3. С. 32-37.
158. Козюбра М. Принципи права: методологічні підходи до розуміння природи та класифікації в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій. *Право України*. 2017. Вип. 11. С. 142-164.
159. Ляшенко Р. Д. Презумпції у праві: питання теорії та практики : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2011. 19 с.
160. Чернега В. Норми-презумпції сімейного права України. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. № 3 (31). vol. 2. С. 265-271.
161. Кучук А. М., Перепьолкін С. М. Принципи права як категорія внутрішньодержавного й міжнародного права. *Право і суспільство*. 2015. № 3 (3). С. 22-26.
162. Перепелюк В. Вплив принципів права на формування єдиної правозастосовної практики. *Публічне право*. 2019. № 4. С. 153-161.
163. Завальнюк В. В. Принцип антропології права у теоретико-правових дослідженнях сучасності. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2012. Т. 11. С. 19-29.
164. Колодій А. М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 42-46.
165. Зайчук О. В. Принципи права в контексті розвитку загальної теорії держави і права. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 22-28.
166. Уварова О. О. Принципи права у правозастосуванні: загальнотеоретична характеристика : монографія. Харків : «Друкарня МАДРИД», 2012. 196 с.
167. Сливка С. Філософські принципи у праві. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Юридичні науки*. 2014. № 782. С. 87-95.

168. Ладиченко В. В. Принципи права в системі регулювання державної влади. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Право*. 2017. Вип. 32. С. 57-64.

169. Колесніченко В. В. Принципи права Європейського Союзу: загальнотеоретичне дослідження : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2010. 22 с.

170. Старчук О. В. Щодо поняття принципів права. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 40-43.

171. Бахновська І. П. Риси принципів права: теоретичні аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія : Право*. 2013. Вип. 23. Ч. 1. Т. 1. С. 18–22.

172. Косович В. М. Нормативне закріплення принципів права як чинник досконалості нормативно-правових актів України. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2013. № 7. С. 40-50.

173. Юхимюк О. М. Принципи права як ефективний регулятор суспільних відносин. *Державотворення та правотворення в період реформ : питання теорії та практики* : матер. щорічної Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 19-20 квітня 2012 р.). У 2-х ч. / за заг. ред. В. В. Коваленка. Київ : НАВС, 2012. Ч. 1. С. 134-137.

174. Юхимюк О. Роль загальних принципів права у здійсненні судочинства в міжнародному праві. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 221-223.

175. Назаренко О. А. Загальні принципи права ЄС в правовій системі ЄС. *Правове регулювання економіки*. 2015. № 15. С. 242-249.

176. Бахновська І. П., Сова Ю. В. Загальнолюдські принципи права як універсальні нормативні засади. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 14-17. URL: http://lsei.org.ua/4_2020/3.pdf.

177. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970—1980. Т. 11. 699 с.

178. Жеребкин В. Е. Оценочные понятия права. Харьков, 1976. 231 с.

179. Косович В. М. Оцінювання й оцінки у національному й міжнародному правозахисті. *Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України*. Львів. 2006. Вип. 12. 251 с.

180. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) : монографія. Харків : Право. 240 с.

181. Верховенство права. Каталог юридичних позицій Конституційного Суду України. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava>.

182. Верховенство права. Доповідь, схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 року). *Право України*. 2011. № 10. С. 168–184.

183. Конституція України : закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

184. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини : Указ Президента України від 24.03.2021 р. № 119/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1192021-37537>.

185. Про схвалення Стратегії сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належать до ромської національної меншини, в українському суспільстві на період до 2030 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.07.2021 р. № 866-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2021-%D1%80#Text>

186. Про утворення Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування випадків та причин порушення прав дитини під час здійснення децентралізації повноважень з питань охорони дитинства, реформування системи закладів інституційного догляду та виховання, реалізації права дитини на сімейне виховання та усиновлення, розвитку (модернізації) соціальних послуг : Постанова Верховної Ради України від 18.02.2021 р. № 1251-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1251-20#Text>

187. Про звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування випадків та причин порушення прав дитини під час здійснення децентралізації повноважень з питань охорони дитинства, реформування системи

закладів інституційного догляду та виховання, реалізації права дитини на сімейне виховання та усиновлення, розвитку (модернізації) соціальних послуг : Постанова Верховної Ради України від 14.07.2021 р. № 1642-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2266-20#Text>.

188. Про внесення змін до Закону України «Про захист суспільної моралі» щодо захисту прав та найкращих інтересів дитини : закон України від 15.02.2022 р. № 2047-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2047-20#Text>.

189. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах : Конвенція, Міжнародний документ від 22.01.1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009#Text

190. Про ратифікацію Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах : Закон України від 10.11.1994 р. № 240/94-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/240/94-%D0%B2%D1%80#Text>

191. Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута) : Конвенція, Міжнародний документ від 27.11.2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a17#Text

192. Про ратифікацію Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянутої) : Закон України від 15.02.2011 р. № 3017-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3017-17#Text>.

193. Микитин В. І. Інститут усиновлення як пріоритетна форма влаштування дітей-сиріт, та дітей позбавлених батьківського піклування. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 2. С. 69-73.

194. Порядок провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.10.2008 р. № 905. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/905-2008-п#Text>.

195. Конончук Н. М. Усиновлення як форма влаштування дітей – сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування за сімейним законодавством України. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*. 2012. Вип. 17. С. 108-114. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_018_2012_17_18

196. Рішення ЄСПЛ у справі «Мамчур проти України» від 16.07.2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a93#Text.

197. Рішення ЄСПЛ у справі «М. С. проти України» від 11.07.2017 р. Заява № 2091/13. URL: <https://bh.cn.court.gov.ua/sud2501/pres-centr/news/%20405888/>.

198. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації : Конвенція, Міжнародний документ від 25.10.2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text.

199. Рішення ЄСПЛ у справі «O. C. I. AND OTHERS v. ROMANIA» від 21.05.2019 р. URL: [https://www.familylaw.co.uk/docs/pdf-files/oci-and-others-v-romania-\(application-no-49450_17\).pdf?sfvrsn=d12506ea_2](https://www.familylaw.co.uk/docs/pdf-files/oci-and-others-v-romania-(application-no-49450_17).pdf?sfvrsn=d12506ea_2).

200. Рішення ЄСПЛ у справі «АДЖИЧ ПРОТИ ХОРВАТІЇ» від 02.05.2019 р. URL: <https://www.echr.com.ua/wp-content/uploads/2019/05/rishennia-espl-adjich-proti-horvatii-tekst.pdf>.

201. Рішення ЄСПЛ у справі «VLADIMIR USHAKOV v. RUSSIA» від 18.06.2019 р. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-193878%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-193878%22]}).

202. Рішення ЄСПЛ у справі «М.Т. проти України» від 19.03.2019 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d46#Text.

203. Рішення ЄСПЛ у справі «STRAND LOBBEN AND OTHERS v. NORWAY» від 10.09.2019 р. URL: <https://lovdata.no/static/EMDN/emd-2013-037283-2.pdf>.

204. Рішення ЄСПЛ у справі «Моніка АНТКОВ'ЯК та Патрік АНТКОВ'ЯК проти Польщі» від 22.05.2018 р. URL: <https://laweuro.com/?p=7695>.

205. Рішення ЄСПЛ у справі «Хант проти України» від 07.12.2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_126#Text.

206. Рішення ЄСПЛ у справі «Вишняков проти України» від 24.07.2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d01#Text.

207. Рішення ЄСПЛ у справі «М.Р. та Д.Р. проти України» від 22.05.2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c87#Text.

208. Рішення ЄСПЛ у справі «Х проти Латвії» («X v. Latvia») від 26.11.2013 р.
URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-138992%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-138992%22]}).

209. Рішення ЄСПЛ у справі «Сатановська та Роджерс проти України» від 28.01.2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_g48#n34.

210. Рішення ЄСПЛ у справі «Хабровські проти України» від 17.01.2013 р.
URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-115888%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-115888%22]}).

211. Рішення ЄСПЛ у справі «Жупан проти України» від 07.10.2021 р. URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_g90#Text.

212. Рішення ЄСПЛ у справі «Ген та інші проти України» від 10.06.2021 р.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f88#Text.

213. Рішення ЄСПЛ у справі «К. і Т. проти Фінляндії» від 27.04.2000 р. URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_056#Text.

214. Рішення ЄСПЛ у справі «Суур проти Естонії» від 20.10.2020 р. URL:
[https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{%22fulltext%22:\[%22Suur%22\],%22languageisocode%22:\[%22ENG%22\],%22itemid%22:\[%22003-6829812-9142238%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{%22fulltext%22:[%22Suur%22],%22languageisocode%22:[%22ENG%22],%22itemid%22:[%22003-6829812-9142238%22]}).

215. Рішення ЄСПЛ у справі «Курочкін проти України» від 20.05.2010 р.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_841#Text.

216. Рішення ЄСПЛ у справі Jessica Marchi проти Італії» від 27.05.2021 р.
URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{%22itemid%22:\[%22003-7030830-9488792%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{%22itemid%22:[%22003-7030830-9488792%22]}).

217. . Рішення ЄСПЛ у справі «Фрьоліх проти Німеччини» від 26.07.2018 р.
URL: <https://www.echr.com.ua/translation/sprava-frolix-proti-nimechchini-pres-reliz/>.

218. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 17.10.2018 р. у справі № 402/428/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77361954>.

219. Постанова Верховного Суду в складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 14.02.2019 р. в справі № 377/128/18. URL:
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/79846507>.

220. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 04.08.2021 р. у справі № 654/4307/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98911478>.

221. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду у постанові від 09.11.2020 р. у справі № 753/9433/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92765431>.

222. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 01.07.2020 р. у справі № 138/96/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90411045>.

223. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 24.04.2019 р. у справі № 300/908/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81394213>.

224. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 06.05.2020 р. у справі № 641/2867/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89131002>.

225. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 04.07.2018 р. у справі №712/10623/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75266002>.

226. Постанова Касаційного цивільного суду від 14.06.2018 р. у справі № 461/926/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74777211>.

227. Постанова Касаційного цивільного суду від 24.10.2018 р. у справі № 344/12248/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74777211>.

228. Постанова Касаційного цивільного суду від 17.12.2018 р. у справі № 461/4678/17 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78715682>.

229. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 20.09.2021 р. у справі № 350/1696/19 (провадження № 61-19589св20) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99818636>.

230. Постанова Касаційного цивільного суду від 20.06.2018 р. у справі № 643/8441/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75099457>.

231. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>.

232. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16.10.2018 р. в цивільній справі № 2-о-73/2012. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77286377>

233. Окрема думка суддів Великої Палати Верховного Суду Кібенко О. Р., Князева В. С., Яновської О. Г. в цивільній справі № 2-о-73/2012, провадження № 14-384звц18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77654150>.

234. Окремі думки суддів ЄСПЛ Г. Юдківської та Де Гаetano до рішення ЄСПЛ у справі «Лазоріва проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d30#Text (дата звернення: 27.10.2022).

235. Постанова Верховного суду від 24.08.2022 р. у справі № 640/13989/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106204816>.

236. Рішення ЄСПЛ від 30.06.2020 р. по справі «Ілля Ляпін проти Росії» (заява № 70879/11) URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{%22itemid%22:\[%22003-6735253-8982036%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{%22itemid%22:[%22003-6735253-8982036%22]}).

237. Демиденко В. О. Утвердження і забезпечення конституційних прав та свобод людини і громадянина в діяльності міліції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2002. 16 с.

238. Домбровська О. В. Конституційне право на життя людини і громадянина та забезпечення його реалізації органами внутрішніх справ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2005. 19 с.

239. Волинка К. Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2000. 16 с.

240. Волинка К. Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2000. 177 с.

241. Кравченко Ю. Ф. Свобода як принцип демократичної правової держави : монографія. Харків : Вид-во Нац. ун- ту внутр. справ, 2003. 405 с.

242. Наливайко О. І. Правовий захист людини як предмет дослідження загальної теорії держави і права. *Держава і право : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. 2001. Вип. 12. С. 18–21.

243. Рабинович П. М. Проблеми юридичного забезпечення прав людини (загальнотеоретичний аспект). *Український часопис прав людини*. 1995. № 2. С. 16–23.

244. Марцеляк О. В. Інститут омбудсмена: теорія і практика. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. 206 с.

245. Дручек О. М. Поняття адміністративно-правового забезпечення прав і свобод та інтересів дитини органами внутрішніх справ України. *Форум права*. 2013. № 2. С. 123-128. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_2_22.

246. Григоренко І. А. Використання досвіду європейських країн у реформуванні органів внутрішніх справ України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2011. № 6. С. 249–257.

247. Сірко В. С. Поняття адміністративно-правового забезпечення волонтерської діяльності в Україні. *Правова просвіта*. 2018. № 8. URL: <http://www.pravo.nayka.com.ua/?op=1&z=55>.

248. Косілова О. І. Правове забезпечення конституційних прав і свобод: адміністративно-правовий аспект. *Інформація і право*. 2021. № 1 (36). С. 151-158.

249. Опольська Н. М. Механізм забезпечення прав та свобод людини у динамічному вимірі. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 191-195. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/4/37.pdf>.

250. Костюченко О. Є. Визначення поняття «правове забезпечення». *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України*. 2015. № 1 (68). С. 11–16.

251. Васильченко О. П. Конституційно правовий механізм забезпечення принципу рівності прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Адміністративне право і процес*. 2015. № 1 (11). С. 26-33.

252. Бабкова Т. В. Право громадян на соціальний захист та його забезпечення органами судової влади в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2014. 236 с.

253. Радзієвська В. В. Формування правового визначення поняття механізму забезпечення прав і свобод людини і громадянина. *Права людини в умовах сучасного державотворення: теоретичні і практичні аспекти* : зб. тез доповідей за матеріалами IV Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених (м. Суми, 11-12 груд. 2009 р.) / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». Суми, 2009. С. 39-41.

254. Загальна теорія держави та права : підручник / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2011. 584 с.

255. Нікітенко Л. О. Зміст механізму забезпечення конституційного права на підприємницьку діяльність. *Правничий часопис Донецького національного університету*. 2011. № 1 (25). С. 249-254.

256. Ярмол Л. В. Юридичний механізм забезпечення прав людини в Україні: стан і напрями удосконалення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 1. С. 5-10. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/235768/234143>.

257. Савенко М. Конституційний Суд і омбудсмен у державному механізмі захисту прав та свобод людини і громадянина. *Вісник Конституційного Суду України*. 2000. № 1. С. 68-83.

258. Савенко М. Д. Національна система правового захисту людини. *Наукові записки НаУКМА : Юридичні науки*. 2007. Т. 64. С. 10-15. URL: <http://surl.li/fcegw>.

259. Ієрусалімова І. О., Тимчик Г. С. Механізм адміністративно-правового забезпечення прав і свобод осіб, яких визнано біженцями в Україні. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 60. С. 128-134. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2013_60_22.

260. Лазур Я. В. Забезпечення прав і свобод громадян у сфері публічного управління : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2011. 40 с.

261. Сенчук І. І. Механізм захисту прав людини. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми* : тези доп. учасників міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 трав. 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Консультат. місія Європейського Союзу. Харків : ХНУВС, 2019. С. 189-191.

262. Механізм захисту прав дитини. URL: <https://rdahm.gov.ua/novini/mehanizmi-zahistu-prav-ditini/>.

263. Сірант М. М. Механізми міжнародного права щодо захисту прав дитини. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : Юридичні науки*. 2015. № 824. С. 164-168. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2223/vnulpurn201582427.pdf>.

264. Голікова Є. О. Юридичний механізм реалізації трудових прав працівників : поняття та мета. *Європейські перспективи*. 2012. № 4. Ч. 2. С. 130-134.

265. Гришко О. М. Механізм забезпечення прав людини в Україні. *Правове регулювання економіки*. 2017. № 16. С. 33-43. URL: <http://surl.li/fdgdt>. (

266. Бакірова І. О. Державно-правовий механізм забезпечення конституційного права людини і громадянина на судовий захист та місце органів юстиції України у здійсненні правосуддя. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2007. № 7. С. 127-139. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_9254.

267. Сидорчук Ю. М. Механізми захисту прав людини та громадянина: сутність і перспективи розвитку в Україні. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2013. Вип. 682. С. 33–35.

268. Васьковська В. П. Механізм забезпечення прав людини на безпеку. *Право України*. 2005. № 9. С. 25-28.

269. Захист прав дітей в Україні з урахуванням міжнародних договорів з питань сімейного права. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_19188.

270. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон Верховної Ради УРСР від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#n4217>

271. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

272. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 р. № 866. URL: <http://surl.li/eaauw>

273. Про затвердження Порядку повернення до України позбавлених батьківського піклування дітей, які є громадянами України : Постанова Кабінету Міністрів України від 23.04.2003 р. № 569. URL: <http://surl.li/eabpu>.

274. Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2001 р. № 1751. URL: <https://cutt.ly/GMk7VYm>.

275. Про затвердження форми Заяви про призначення усіх видів соціальної допомоги, компенсацій та пільг : Наказ Міністерства соціальної політики України від 21.04.2015 р. № 441. URL: <https://cutt.ly/4MlmQUf>.

276. Про ведення банку даних про дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, і сім'ї потенційних усиновлювачів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів : Наказ Міністерства соціальної політики України від 28.12.2015 р. № 1256. URL: <http://surl.li/dcfzz>.

277. Принципи та положення Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянутої) : роз'яснення Міністерства юстиції України від 20.04.2011 р. URL: <https://bit.ly/3uHn9NV>.

278. Щодо змін у законодавстві у зв'язку з ратифікацією Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянутої) : роз'яснення Міністерства юстиції України від 14.04.2011 р. URL: <https://bit.ly/3J5E1BC>.

279. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.03.2007 р. № 3. URL: <http://surl.li/bpwfq>.

280. Практика розгляду судами справ, пов'язаних із позбавленням батьківських прав, усиновленням, установленням опіки та піклування над дітьми» : Узагальнення Верховного Суду України від 11.12.2008 р. URL: <http://surl.li/dchod>.

281. Коломоєць Н. В. Адміністративно-правовий захист прав дитини в Україні : монографія. Харків : Панов, 2019. 352 с.

282. Безпалова О. І. Адміністративно-правовий механізм реалізації правоохоронної функції держави : монографія. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2014. 544 с.

283. Навроцький О. О. Забезпечення прав дитини в Україні: теоретичні і практичні засади адміністративно-правового регулювання : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2018. 472 с.

284. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей: Комітет міністрів Ради Європи від 17.11.2010 р. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188>.

285. Денисенко М. П., Колос І. В. Інформаційне забезпечення ефективного управління підприємством. *Економіка та держава*. 2006. № 7. С. 19–24.

286. Блудова С. В. Матеріально-технічна та фінансова складова адміністративної діяльності міліції щодо забезпечення екологічної безпеки. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2012. № 2. Т. 25 (64). С. 259–266.

287. Права людини у міжнародному праві : підручник / за заг. ред. А. В. Войціховського. Харків : ООО «Планета- Принт», 2021. 404 с.

288. Декларація Міжнародної організації праці основних принципів та прав у світі праці : Декларація, Міжнародний документ від 18.06.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_260

289. Боротьба проти застосування дитячої праці: посібник для інспекторів праці / Пер. з англ. / Заг. ред. укр. вид. Т.О. Міненко. Київ : ПЦ «Фоліант», 2005. 102 с.

290. Конвенція МОП № 138 про мінімальний вік для прийому на роботу : Конвенція, Міжнародний документ від 26.06.1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_054

291. Конвенція МОП № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці про найгірші форми дитячої праці : Конвенція,

Міжнародний документ від 17.06.1999 р. URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_166

292. Про ратифікацію Конвенції МОП № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці про найгірші форми дитячої праці : Закон України від 05.10.2000 р. № 2022-III.
 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2022-14>

293. Про підписання Меморандуму про взаєморозуміння між Урядом України та Міжнародною організацією праці : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.06.2002 р. № 285-р. URL:
<https://ips.ligazakon.net/document/view/KR020285>

294. Протидія найгіршим формам дитячої праці та торгівлі дітьми в Україні : буклет. URL: https://www.ilo.org/budapest/what-we-do/publications/WCMS_168919/lang--uk/index.htm

295. UNICEF / for every child // UNICEF. URL: <https://www.unicef.org/what-we-do>.

296. Середовище, що належить дітям. Порадник для педагогів закладів для дошкільної освіти. ЮНІСЕФ, ВФ «Крок за кроком». Київ, 2019. 66 с.

297. Реагування на надзвичайні ситуації, пов'язані з конфліктом на Сході України // UNICEF. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/reaguвання-na-nadzvichayni-situacii-z-konfliktom-na-skhodi-ukraini>.

298. ЮНІСЕФ – українцям: програма грошової допомоги спільно // UNICEF. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/spilno-cash-transfers>.

299. Війна в Україні становить безпосередню загрозу для дітей // UNICEF. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/donate-now>.

300. Спільно з німецьким Банком розвитку KfW уряд Німеччини об'єднує зусилля з ЮНІСЕФ задля відновлення соціальних послуг для дітей. // UNICEF. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/government-germany-through-kfw-partners-unicef-support-social-services-ukrainian>.

301. Стратегія ЄС щодо прав дитини : міжнародний документ COM (2021) від 24.03.2021 р. URL: https://commission.europa.eu/document/3f5b8720-5e4e-49a6-9660-795efff97842_en.
302. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко та ін. Київ : Українська енциклопедія, 2003. Т. 5 : П–С. 736 с.
303. Жаровська І. Правова політика держави (теоретико-правовий аналіз). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки»*. 2020. № 4 (28) С. 47-51. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2020/dec/22719/9.pdf>
304. Харченко Н. П. Правова політика держави: до визначення поняття і змісту. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. 2020. № 10 (22). С. 110-117. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1154864.pdf>.
305. Оболенський О. Ю., Лукін С. Ю. Правова політика як форма забезпечення професійної діяльності державних службовців. *Ефективність державного управління*. 2013. Вип. 37. С. 107–113.
306. Романов В. Є., Рудік О. М., Брус Т. М. Державна політика: аналіз та механізми її впровадження. Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2003. 72 с.
307. Тернавська В. М. Категорія «правова політика» (теоретико-правовий аналіз). *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 4 (16). С. 18-22. URL: <http://surl.li/fodkg>.
308. Шмоткін О. В. Сутнісні елементи правової політики. *Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування* : зб. матеріалів наук.-практ. конф. (м. Київ, 5 груд. 2012 р.) / за ред. О. М. Рудневої. Київ : НІСД, 2013. С. 62-64.
309. Тернавська В. М. Категорія «правова політика» (історико-правовий аналіз). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2018. Вип. 52. Том 1. С. 48-51. URL: <http://surl.li/fodla>.
310. Руднева О. М., Ярмиш О. Н. Правова політика України: стан, проблеми концептуалізації та підвищення ефективності (аналітична доповідь). *Правова*

політика України: концептуальні засади та механізми формування : зб. матеріалів наук.-практ. конф. (м. Київ, 5 груд. 2012 р.) / за ред. О. М. Рудневої. Київ : НІСД, 2013. С. 6-26.

311. Железняк Н. А. Поняття державної правової політики та її загальна характеристика. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2003. Т. 21. С. 8-14.

312. Селіванов В. Правова політика України (деякі теоретичні питання сутності, змісту та технології). *Право України*. 2001. № 12. С. 6–14.

313. Минькович-Слободяник О. В. Види правової політики України. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 21-24. URL: http://kul.kiev.ua/images/chasop/2012_2/21.pdf.

314. Кравченко М. В., Міщенко К. С. Державна політика в сфері захисту прав та благополуччя дітей: ретроспективний аналіз. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. № 3. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1048>.

315. Про Національну програму «Діти України» : Указ Президента України від 18.01.1996 р. № 63/96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/63/96#Text>.

316. Забезпечення прав та найкращих інтересів дітей у системі правосуддя. Щорічна державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2020 року. ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики». Київ, 2021. 180 с. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/22149.html>.

317. Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року : Закон України від 05.03.2009 р. № 1065-VI. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1065vi-8736>.

318. Питання забезпечення діяльності Президента України : Указ Президента України від 20.06.2019 р. № 417/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/417/2019#Text>

319. Про внесення змін до Указів Президента України від 20.06.2019 р. № 417 та від 25.06.2019 р. № 436 : Указ Президента України від 15.06.2021 р. № 239/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2392021-39145>.

320. Про призначення Д. Герасимчук Радником - уповноваженим Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації : Указ Президента України від 15.06.2021 р. № 245/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2452021-39169>.

321. Опацький Р. Проблемні питання діяльності дитячого омбудсмена в Україні. *Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 25 лют. 2022 р.). Дніпро : ДДУВС, 2022. С. 127-130

322. Усиновлення: реєстрація кандидатом. URL: <http://surl.li/frzvl>.

323. Цифровізуємо процес усиновлення: на порталі Дія доступні 5 нових послуг. URL: <http://surl.li/fjwcn>.

324. Спрощуємо процес усиновлення в Дії. URL: <https://oda.te.gov.ua/news/sproshchuiemo-protses-usynovlennia-v-dii>.

325. Що робити, якщо Вашу дитину вивезли за кордон з порушенням прав піклування (опіки) і Ви хочете її повернути? URL: <http://surl.li/dzumm>., Контакти центральних органів іноземних держав. URL: <https://cutt.ly/yLziMue>.

326. Про реформування територіальних органів Міністерства юстиції та розвиток системи надання безоплатної правової допомоги : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.02.2016 р. № 99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/99-2016-%D0%BF#Text>.

327. Про внесення змін до Положення про центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги : Наказ Міністерства юстиції України від 24.05.2016 р. № 1487/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0771-16#Text>.

328. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 02.06.2011 р. № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>.

329. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>.

330. Діти можуть і мають захищати свої права. URL: <https://legalaid.gov.ua/novyny/dity-mozhut-i-mayut-zahyshhaty-svoyi-prava/>.

331. Система БПД запустила власний канал у Tiktok. URL: <http://surl.li/frehy>.
332. Про Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки та план заходів з реалізації її I етапу : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.08.2017 р. № 526-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2017-%D1%80#Text>.
333. Національна стратегія реформування системи інтернатів. URL: <http://surl.li/aoadh>.
334. Департамент захисту прав дітей та усиновлення. URL: <https://www.msp.gov.ua/content/pro-nas1.html>.
335. Про затвердження положення про Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.2006 р. № 367. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/32510025>.
336. Про схвалення Концепції Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року : Розпорядження Кабінет Міністрів України від 05.04.2017 р. № 230. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/230-2017-%D1%80#Text>.
337. Про Національну соціальну сервісну службу України. URL: <https://nssu.gov.ua/pro-nacsocsluzhbu>.
338. Дробязко К. Як захистити права дитини в умовах воєнного стану. *Юридична газета online*. 2022. 05 лист. URL: <http://surl.li/dzund>.
339. Діти війни. Про платформу. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/about-us/>.
340. Про утворення Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.03.2022 р. № 302. URL: <http://surl.li/mroo>.
341. Захист прав дітей в умовах війни: зміни в процедурі усиновлення. URL: <http://surl.li/eafxa>.
342. Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України : Закон України від 21.01.1994 р. № 3857-XII. URL: <http://surl.li/cqtgk>.

343. Правила перетинання державного кордону громадянами України : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.01.1995 р. № 57. URL: <http://surl.li/bucun>.

344. Вийзд за кордон неповнолітніх дітей. URL: <http://surl.li/eaфра>.

345. Жорстоке поводження з дитиною, визначення, причини, прояви, наслідки, відповідальність, основні терміни щодо жорстокого поводження та насильства відносно дитини. URL: <http://surl.li/frzxx>.

346. Заходи протидії домашньому насильству у випадку, якщо однією зі сторін є дитина. URL: <http://surl.li/ftfxu>.

347. Лесько Н. Державна політика у сфері попередження насильства у сім'ї: поняття та сучасний стан. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : Юридичні науки. 2017. Вип. 865. С. 267–272. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/jun/13315/42.pdf>.

348. Запобігання та протидія домашньому насильству та жорстокому поводженню з дітьми. URL: <http://surl.li/ftfzb>.

349. Модель «Барнахус»: Загальна характеристика і впровадження в Україні. Збірка матеріалів із впровадження моделі «Барнахус» в Україні. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/21316/file/BARNAHUS_web_2.pdf.

350. Барнахус — ефективна система (модель) роботи з дітьми, що постраждали від насильства або стали свідками такого. URL: <http://surl.li/ftguh>.

351. Безпека дітей в Інтернеті. URL: <http://surl.li/lnfw>.

352. Про медіа : Закон України від 13.12.2022 р. № 2849-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#n6>.

353. Як в Україні захищають права дітей? URL: <http://surl.li/bjbux>.

354. Як захистити дітей від небезпек в інтернеті. URL: <http://surl.li/ftdck>.

355. МІНЗМІН: наближаємо людей до змін, а зміни до людей. URL: <https://minzmin.org.ua/projects/>.

356. Ініціатива «Громада, дружня до дітей та молоді». Діти - у серці громади. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/child-friendly-municipalities-initiative>.

357. Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 р. № 1027-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#Text>

358. Ювенальна юстиція. URL: <http://surl.li/fttham>

359. Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні : Указ Президента України від 24.05.2011 р. № 597/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/597/2011#Text>

360. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

361. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text>

362. Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення» : Наказ Міністерства юстиції України від 21.01.2019 р. № 172/5/10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19#Text>

363. Як система БПД реалізує «програму відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення» в умовах воєнного стану. URL: <http://surl.li/ftthsi>

ДОДАТКИ

Додаток А

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор

Харківського національного
університету внутрішніх справ

доктор юридичних наук, професор

Михайло БУРДІН

«2» 2023 р.

АКТ

про впровадження в освітній процес Харківського національного університету внутрішніх справ результатів дисертаційного дослідження *Томляк Таїси Сергіївни на тему «Принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини в сучасному праві: теоретико-правові засади»*, поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Комісія у складі:

Бугайчук К.Л. – доктор юридичних наук, доцент, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем наукового забезпечення правоохоронної діяльності та якості підготовки кадрів(голова);

Сезонова О. М. – кандидат юридичних наук, заступник начальника – завідувач відділення планування навчального процесу навчально-методичного відділу Харківського національного університету внутрішніх справ;

Лазарєв В. В. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ;

Варунц Л. Д. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного і міжнародного права факультету № 4 Харківського національного університету внутрішніх справ.

Комісія склала цей акт з приводу розгляду та використання в освітньому процесі наукових положень та висновків, викладених у дисертаційному дослідженні *Томляк Таїси Сергіївни на тему «Принцип правового*

дослідженні Томляк Таїси Сергіївни на тему «Принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини в сучасному праві: теоретико-правові засади». Викладені матеріали можуть бути використані при підготовці та проведенні лекцій і семінарських занять з навчальних дисциплін «Теорія держави і права», «Конституційне право», «Сімейне право», «Порівняльне правознавство», «Прецедентне право Європейського суду з прав людини».

Члени комісії:

Костянтин БУГАЙЧУК

Ольга СЕЗОНОВА

Віктор ЛАЗАРЄВ

Лариса ВАРУНЦ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор

Харківського національного

університету внутрішніх прав

доктор юридичних наук, професор,

заслужений юрист України

Олександр МУЗИЧУК

2023 року

АКТ

про впровадження у наукову діяльність Харківського національного університету внутрішніх справ результатів дисертаційного дослідження Томляк Таїси Сергіївни на тему «Принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини в сучасному праві: теоретико-правові засади», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»

Комісія у складі:

проректор Харківського національного університету внутрішніх справ доктор юридичних наук, професор Бортник С.М. (голова);

завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем наукового забезпечення правоохоронної діяльності та якості підготовки кадрів доктор юридичних наук, доцент Бугайчук К.Л.;

начальник відділу організації наукової діяльності та захисту інтелектуальної власності Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент Абламський С.Є.;

доцент кафедри теорії та історії держави і права факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат історичних наук, доцент Дедурін Г. Г.;

склала цей акт з приводу вивчення наукових положень, пропозицій і рекомендацій, сформованих у дисертаційному дослідженні Томляк Таїси Сергіївни на тему «Принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини в сучасному праві: теоретико-правові засади».

Комісією проаналізовано основні результати, які висвітлені в наукових працях, та які складають теоретичну основу дисертації, зокрема:

1. Томляк Т. С. Застосування національними судами принципу забезпечення найкращих інтересів дитини у цивільному судочинстві. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 3. С. 192-199. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.3.2021.37>

2. Томляк Т. С. Генезис принципу забезпечення найкращих інтересів дитини в міжнародному праві. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*.

дослідженні Томляк Таїси Сергіївни на тему «Принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини в сучасному праві: теоретико-правові засади». Викладені матеріали можуть бути використані при підготовці та проведенні лекцій і семінарських занять з навчальних дисциплін «Теорія держави і права», «Конституційне право», «Сімейне право», «Порівняльне правознавство», «Прецедентне право Європейського суду з прав людини».

Члени комісії:

Костянтин БУГАЙЧУК

Ольга СЕЗОНОВА

Віктор ЛАЗАРЄВ

Лариса ВАРУНЦ

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Томляк Т. С. Застосування національними судами принципу забезпечення найкращих інтересів дитини у цивільному судочинстві. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 3. С. 192-199. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.3.2021.37>
2. Томляк Т. С. Генезис принципу забезпечення найкращих інтересів дитини в міжнародному праві. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2021. Сер. 18. Право. Вип. 36. С. 72-80. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2021.36.11>
3. Томляк Т. С. Найкращі інтереси дитини: усиновлення в умовах воєнного стану. *Альманах права*. 2022. Вип. 13. С. 425-433. DOI: <https://doi.org/10.33663/2524-017X-2022-13-68>
4. Томляк Т. С. Принцип забезпечення найкращих інтересів дитини у практиці Європейського суду з прав людини. *Публічне право*. 2022. № 1 (45). С. 109-119. DOI: <https://doi.org/10.32782/2306-9082/2022-45-11>
5. Томляк Т. С. Поняття та структура механізму правового забезпечення найкращих інтересів дитини: концептуальні засади. *Право.UA*. 2022. № 3. С. 194-211. DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2022.3.28>
6. Томляк Т. С. Своєрідність національної правової політики та правозахисної системи у забезпеченні найкращих інтересів дитини. *Право.UA*. 2022. № 4. С. 178-184.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Томляк Т. С. Врахування найкращих інтересів дитини під час розгляду судами справ, які стосуються дітей. *Освіта і наука – 2021. Звітно-наукова*

конференція студентів та аспірантів, Київ, 06-07 квітня 2021 р. — Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2022. С. 961-962.

2. Томляк Т. С. Верховенство Конституції України та принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини. Конституція — основа розвитку держави і суспільства до 25-річчя Конституції України. XII Міжнародна науково-практична конференція, Київ, 24 червня 2021 р. — Київ: Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2021. С. 182-185.

3. Томляк Т. С. Забезпечення найкращих інтересів дитини при тимчасовому влаштування дитини в умовах воєнного стану. Освіта і наука – 2022. Звітно-наукова конференція студентів та аспірантів, Київ, 10-16 травня 2022 р. — Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2022. С. 1019-1021.